

Via Balcanica

История, политика и култура на Югоизточна Европа

брой 1, януари 2013 г.

Албанските
бункери

Популизмът
в Сърбия

Интервю с
проф. дин
Христо Матанов

Европейска ли е Югоизточна Европа?

една гледна точка

Софийският храм
Св. София

Партийният живот в
междувоенна
Румъния

Модернизация и
кемализъм в Турция

КЛУБ ВАЪСАНИСА

Списание VIA ВАЪСАНИСА се издава от Клуб Valcanica с образователни цели. Клубът е доброволна организация на студентите от Катедра „История на Византия и балканските народи“ към Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ и се основава на принципите на равенство и взаимопомощ. Мисията на Клуб Valcanica е да спомага засилването на интереса към историята, политиката и културата на държавите и народите от Югоизточна Европа, а списание VIA ВАЪСАНИСА е един от нашите методи, за да я осъществим.

www.clubbalcanica.com
clubbalcanica@gmail.com

Списанието не се продава и никой няма право да се възползва от неговото съдържание за стопански цели. При използване на съдържанието на списанието за образователни и научни цели, задължително да се цитира.

Снимка на корицата : <http://www.lostbulgaria.com/?p=4331>

ЕКИП НА КЛУБА:

Председател
Ивайло Динев

Управителен съвет
Нина Георгиева
Георги Керанов
Ивайло Динев

Секретар
Василена Василева

Главен редактор на списанието
Георги Керанов

Редакционен екип на списанието
Адриана Недялкова
Калина Иванова
Християн Георгиев
Здравко Кирилов
Ивайло Динев

Художествен ръководител
Радина Бачева

Дизайн
Нина Георгиева
Радина Бачева

СЪДЪРЖАНИЕ

	6	Новини
	8	В кадър
	14	Балкански календар
По вълните на популизма. Сръбски популизъм	15	
	25	Арт точка "Косово-поглед в бъдещето"
Албанските бункери	26	
	38	Интервю с проф. дин Христо Матанов
Европейска ли е Югоизточна Европа? Една гледна точка.	40	
	48	Знаете ли, че...
Турция по пътя на модернизацията. Кемализмът.	49	
	57	Традиционна кухня
Софийският храм "Света София". Архитектура и история.	58	
	71	Арт точка "12.08 източно от Букурещ"
Партии и партийна система в Румъния между двете световни войни.	73	
	85	Фрагменти от миналото
	87	Балкански смях

Уважаеми читателю,

Пред теб е първият брой на „Via Balcanica“. На следващите страници ще намериш научните ни разкази за историята, политиката, културата, традициите и съвременното на един толкова противоречив регион, какъвто е Югоизточна Европа и сигурен съм, ще ти бъде интересно. Освен че ще ти е интересно, всичко това ще ти бъде и полезно, защото, както ние от Клуб Balcanica вярваме, само познанието за проблемите в тази част на европейския континент, може да я доведе до едно по-добро бъдеще и едно по-конкурентноспособно място в света. А познанието за днес и утре изисква познание за вчера.

Но може би не всеки знае какво е Клуб Balcanica. Затова нека да започна оттам. Както вече загатнах, това е екипът, който издава списанието. Balcanica е студентски клуб, създаден неотдавна от четвъртокурсници в специалност Минало и съвремие на Югоизточна Европа в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Целта му е да популяризира историята, културата и политическото развитие на страните и народите на Балканския полуостров и в Югоизточна Европа.

След първото, организирано от нас събитие - изложба на пропагандни картички от Балканската война, дойде времето да представим и нашите разработки и да се обърнем чрез тях към всеки с любителски или професионален интерес към региона. Това може да е и твоето поле за изява. Повече информация за нас, както и още интересни материали, можете да намерите на сайта ни.

Защо „Via Balcanica“? Заглавието символизира регионалната специфика и каменистия път на развитие на Балканите. Ще използваме старите римски друмища - Via Egnatia, Via Pontica и Via Militaris, новите магистрали, а също и проходите и планинските пътеки, за да преминем през всички интересни места и да разгледаме всички интересни теми, които ни предлага регионът. Потегляйки по Via Balcanica, ще разберем наистина ли „Европа свършва там, където започват да ядат шкембе чорба“ (Уинстън Чърчил).

Краят на света не дойде на 21.12.2012 г., а междувременно вече е 2013 година. Новата година символизира едно ново начало - началото на една познавателна разходка. И докато някои посрещат новата година, други югоизточноевропейски страни все още чакат Дядо Коледа или Дядо Мраз (Сърбия, Черна гора, Македония, Босна и Херцеговина).

Нашият подарък послучай двата празника за всички, отправили любопитен поглед към балканския свят, са шест интересни статии, свързани с пространството на Югоизточна Европа, както и няколко занимателни рубрики, в които има за всекиго по нещо.

От името на целия екип пожелавам на теб, читателю, Новата година да донесе здраве, късмет, разбирателство и любов!

Приятно четене и успешна 2013 година с „Via Balcanica“!

Георги Керанов,
гл. редактор

Новини от Балканите

АЛБАНИЯ

- На преброяване от миналата година над 14% от албанските граждани са отказали да посочат етническата си принадлежност, като почти всички посочват албанския за свой майчин език. Почти 58% са се определили като мюсюлмани, а като албанци – над 83 %.

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

- Босненският сръбски генерал Здравко Толимир е осъден на доживотен затвор от Хагския съд по обвинения за геноцид, военни престъпления, престъпления срещу човечеството, убийство и насилствено депортиране. Според обвинението именно Толимир е командвал офицерите, които са организирали касапницата в Сребреница. Неговият ментор ген. Младич, наричан „Касапина на Босна“, също се намира в Трибунала в Хага, след като беше арестуван в Сърбия миналата година. Срещу него са повдигнати 11 обвинения.

ГЪРЦИЯ

- Финансовите министри на 17-те държави членки на еврозоната се съгласиха да отпуснат първите 34 милиарда евро за Гърция, част от спасителната помощ, замразена от месеци заради опасения относно забавените икономически реформи. МВФ и еврозоната се съгласиха да отпуснат спасителни заеми от 43,7 милиарда евро на четири вноски, за да позволят на Гърция да избегне банкрут, ако Атина започне изкупуване на дълга си. Част от парите, около 34 милиарда евро, са спешно необходими за рекапитализирането на гръцките банки, които участваха в предишна операция за намаляване на друга част от дълга на страната през пролетта.

- Гърците, които печелят повече от 42 хиляди евро годишно, вече ще бъдат облагани с нова данъчна ставка от 42%. Това предвижда законопроектът за данъчна реформа. Мерките за икономии на правителството намалиха покупателната способност, а много малки предприятия и магазини затвориха врати, като оставиха на улицата голям брой служители.

- Европейската комисия предлага отмяна на задължителната военна служба в Гърция. Предвижда се намаляване на функционалните разходи с 62% и на

заплатите и пенсиите във въоръжените сили с 41% през периода 2009-2016 г.

- Лидерът на Общогръцкото социалистическо движение ПАСОК Евангелос Венизелос призова парламентарно представената крайнодясна формация „Златна зора“ да бъде обявена за противоконституционна политическа сила.

- Гърция завърши строителството на защитна стена с дължина почти 11 километра на границата с Турция, за да пресече част от нелегалния трафик на имигранти. Изграждането на съоръжението започна на 5 май и струва 3,16 милиона евро. Стената е висока 4 метра, започва при село Кастанес на река Арда и завършва на Марица, като затваря най-достъпния досега за преминаване участък от 200-километровата граница с Турция. Тя е оборудвана с десетки видеокamери и сензорни датчици. Стената е изградена от почти 370 хиляди метра бодлива тел.

КОСОВО

- Косовското правителство обяви, че ще изисква разследване на бившия главен прокурор на Международния наказателен трибунал за бивша Югославия Карла дел Понте, тъй като смята, че повдигнатите от нея обвинения срещу участници в борбата за освобождение на Косово – Харадинай, Фатмир Лимаи и др., са необосновани. Заради оправдаването им пък Сърбия обяви, че ще намали сътрудничеството си с Международния наказателен трибунал.

МАКЕДОНИЯ

- Македония е съгласна с българското предложение за договор за добросъседски отношения и сътрудничество и е подготвена веднага да пристъпи към формиране на съвместна работна група. Това се казва в отговора на македонския министър на външните работи Никола Попоски до българския му колега Николай Младенов.

- Българският президент Росен Плевнелиев постави под съмнение заключенията на предстоящия доклад на Европейската комисия за напредъка на Македония, страна-кандидат за членство в ЕС, в областта на регионалното сътрудничество.

Той „не отразява по адекватен начин ролята на Македония в регионалното сътрудничество“, заяви президентът, категорично европейската перспектива на Македония, но който се е запознал с предварителната версия на документа. „Подкрепяме, но нашата подкрепа не е безусловна“, предупреди Плевнелиев.

- Македонският министър на външните работи Никола Попоски определи като недипломатично поведението на българския министър на културата Вежди Рашидов в Атина, който каза следното след среща с гръцкия заместник-министър на културата Костас Дзаварас: „...ако Македония не стане добро дете, няма да я подкрепим“.

- Унгария зае позиция в спора за името между Гърция и Македония, като обяви, че признава името „Република Македония“. „Взехме решение да признаем името на Македония“, заяви говорителят на унгарското външно министерство Габор Калета. Той не посочи какви са причините за решението на Унгария.

РУМЪНИЯ

- На 1 декември Румъния отбеляза своя национален празник – 94 години от присъединяването на Трансилвания към румънската територия.

- Повечето от румънците не проявиха интерес към парламентарните избори на 9 декември. Резултатът беше очакван. Алиансът от либерали и социалдемократи на Виктор Понта победи, дори с по-голяма разлика от очакваното, с 60,1% от гласовете. Дясноцентристите на президента Траян Бъсеску получиха едва 16,7%. Само 41,7% от избирателите си направиха труда да отидат до избирателните секции.

- Предстои публикуването на оценката на Европейската комисия за напредъка на Румъния след присъединяването ѝ към ЕС през 2007 година. Докладът най-вероятно ще е отрезвяващ. След своето присъединяване Румъния е предимно в застой, посочват от Румънското академично общество.

- Хроничните политически противоборства и корумпираната администрация намаляват капацитета за усвояване на европейски средства. Страната остава бедна. По данни на Евростат БВП на глава от населението в Румъния и България е под 50% от средното за ЕС.

• Двама чуждестранни граждани, обвинени в принадлежност към групировка, близка до „Ал-Кайда“, и в подготовка на терористични актове в Румъния, ще бъдат експулсирани от територията на страната, съобщил румънската Служба за вътрешно разузнаване.

Подготвяните терористични актове трябвало да бъдат извършени в периода на празниците в края на годината. През ноември друг чуждестранен гражданин, обвинен в разпространение на идеи, близки до „Ал-Кайда“, беше експулсиран от Румъния.

СЪРБИЯ

• Никой не трябва да се надява и да очаква да убедим косовския премиер Хашим Тачи да върне Прищина в границите на Сърбия. Това каза преди срещата си с Хашим Тачи в Брюксел сръбският министър-председател Ивица Дачич. „Когато осъзнаем, че нещо е отнето и се опитаме да спасим каквото е възможно с мирни средства, тогава със сигурност ще бъде по-добре, отколкото да воюваме“, подчерта Дачич и добави: „Стига сме губили в мира, нека сега да спечелим нещо“. Прищина обяви независимост през февруари 2008 г. До днес близо 100 държави по света, включително и България, са признали независимостта на Косово.

• Сърбия предлага територията на Косово да бъде обявена за демилитаризирана зона, става ясно от огласената нова сръбска държавна стратегия за урегулиране на конфликта. Документът се намира в етап на съгласуване и предстои да бъде утвърден от парламента. В документа изрично се подчертава, че Сърбия не признава независимостта на Косово. Една от основните постановки е създаването в северните му райони на автономна общност на сръбските селища със свои органи на властта. Ключов момент е демилитаризирането на Косово, като единствените въоръжени формирования на негова територия да останат полициите на албанците и сръбите. Предложението се основава на опита испанската автономна област Каталуня. Гаранти на сигурността могат да станат въоръжените сили на страните от Евросъюза, армиите на Албания и Сърбия. Белград също така предлага специален статут за сръбската православна църква в Косово, в който да бъде включено споразумение с властите в Прищина за осигуряване

безопасността на църковните обекти. Северната част на Косово може да получи и свои отличителни символи – герб, флаг и химн. Съгласно публикуваните материали властите в Сърбия предлагат в Северно Косово да се сформира така нареченото Автономно съобщество на сръбските области, което ще има двупалатен парламент и изпълнителен съвет.

• Сръбският посланик в НАТО Бранислав Милинкович, дипломат от кариерата, се самоуби в белгийската столица Брюксел на основното международно летище в Брюксел, като е скочил от паркинга пред очите на Зоран Вуюч, заместник-министър на външните работи на Сърбия, отговарящ в отдела за сигурността на политиката в МВНР.

ТУРЦИЯ

• „Ако днес трябваше да настъпи края на света, аз щях да избира да бъда тук, в Скопие, Македония, моят дом. 20 години след установяването на отношенията ни, ние ще ги продължим до края на историята, ще продължим и занапред да бъдем партньори и съюзници“. Това заяви министърът на външните работи на Турция Ахмет Давутоглу по време на съвместна пресконференция в Скопие със своя домакин - македонския си колега Никола Попоски. Давутоглу припомни скандалната теза, че през август 1992 г. Турция е била първата страна, която признава Македония под конституционното ѝ име, въпреки че на 15 януари 1992 г. България прави това, и че от тогава продължава непрестанно да я подкрепя в нейната интеграция в структурите на ЕС и НАТО.

ХЪРВАТИЯ

• Бившият премиер на Хърватия Иво Санадер бе осъден на 10 години затвор за вземане на подкупи от две чуждестранни компании. След като изслуша присъдата, на Санадер бяха сложени белезници и той беше пратен в загребския затвор „Реметинец“. 59-годишният Санадер, който заемаше поста министър-председател на Хърватия в периода 2004-2009 г., стана най-високопоставеният държавен служител, осъден за корупция в бъдещата членка на ЕС. Очаква се Хърватия да се присъедини към ЕС на 1 юли 2013 г. Усилията на страната за борба с престъпността и корупцията ще бъдат внимателно следени преди това.

ЧЕРНА ГОРА

• Черногорският парламент след многочасови дебати утвърди новото правителство на Мило Джуканович, който се смята за най-богати черногорец и е сред 20-те най-богати политици в света. То беше подкрепено от 44 депутати. Новият кабинет ще препотвърди сключените по-рано приватизационни договори, обеща Джуканович малко преди гласуването. Новото правителство ще се концентрира върху борбата с организираната престъпност и корупцията. Джуканович възнамерява да ореже заплатите и да отмени бонусите и надбавките на държавните чиновници. По отношение на външнополитическите планове евроатлантическите приоритети на Подгорица са потвърдени

• Черна гора е страна, която в момента служи за пример на целия балкански регион, не само като държава, която активно се подготвя за присъединяване към ЕС и НАТО, но и като страна, която инвестира целенасочено за преодоляване на откритите въпроси със своите съседи, защото разбира, че добросъседските отношения са важен фактор, за да се движи напред в преговорния процес. Това заяви българският външен министър Николай Младенов на пресконференция с черногорския държавен секретар в Министерството на външните работи и европейската интеграция и главен преговарящ за ЕС Александър Пейович.

www.actualno.com

Георги Керанов

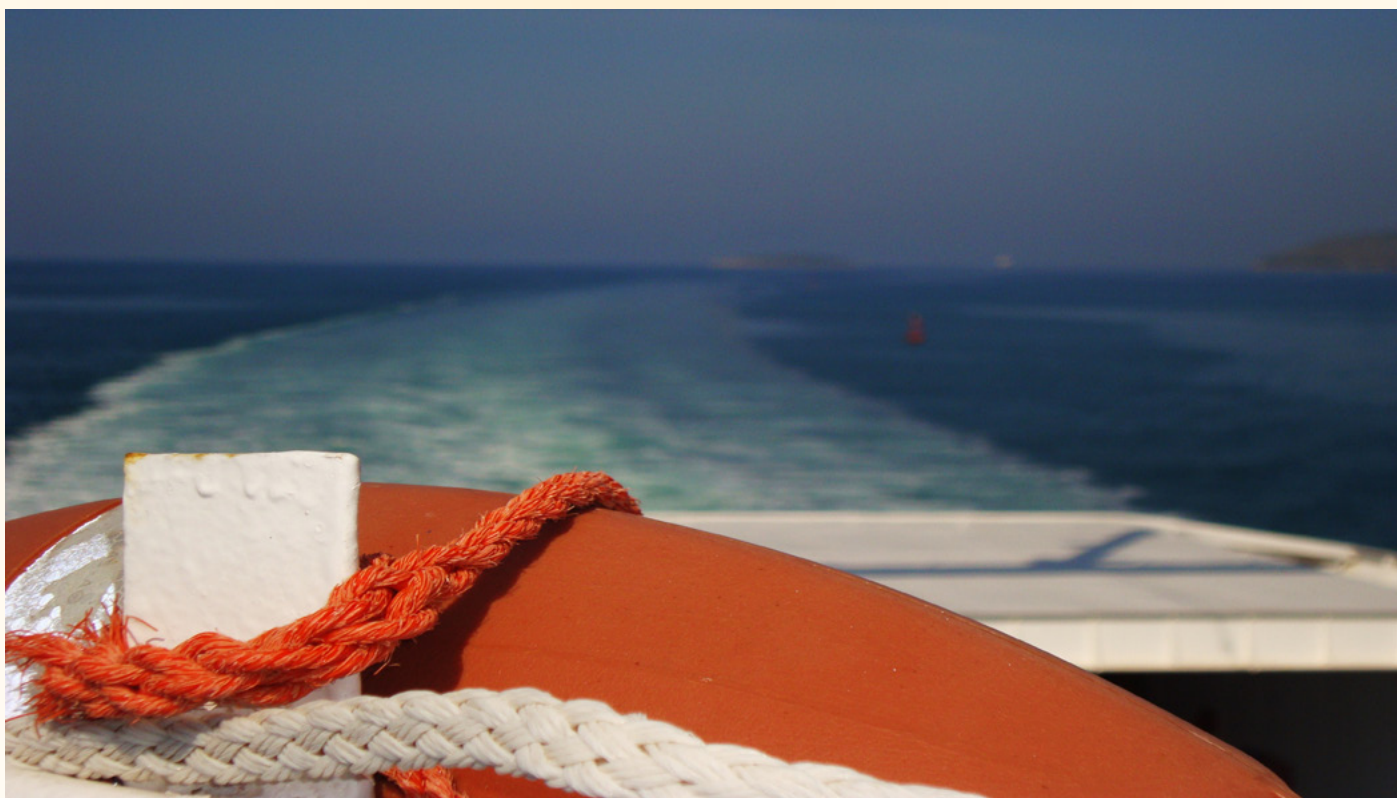
В кадър...

Джамия в Янина

Stop the War - По улиците на Корфу (Керкира)

По пътя към остров Корфу

Замък на остров в близост до о. Корфу (Керкира)

Паметник на св. Климент Охридски в Охрид.

По улиците на Корфу (Керкира)

Стълби. По улиците на Корфу (Керкира)

Улица в стария град в Янина

Мина Бели Брег.

Ул. Христо Ботев в Димитровград (Цариброд)

Балкански календар

ДЕКЕМВРИ

920г. Роман I Лакапин е обявен и коронован за василевс, съимператор, на малолетния Константин VII Порфирогенет.

1083г. родена е Ана Комнина , византийска принцеса и историк.

1790г. Турската крепост Измаил е превзета от армията на Александър Суворов.

1868г. Васил Левски започва първата си организационна обиколка из България.

1885г. Приключват преговорите за примирие между Сърбия и България, с което се слага край на сръбско - българската война.

1912г. След два месеца боеве България, Сърбия, Гърция и Черна гора подписват примирие с Турция.

1917г. В Кишинев е провъзгласена Молдовската народна република.

1920г. Сложен е край на войната между Армения и Турция с подписването на Александропулския мирен договор.

1924г. Албания е провъзгласена за република.

1939г. *Зимната война:* Съветският съюз е изключен от Обществото на народите, заради нападението срещу Финландия.

1951г. В Турция е въведено смъртно наказание за комунистическа дейност.

1978г. След провел се референдум в Гърция е избрана републиканската форма на управление.

1883г. Българската екзархия е призната официално от Цариград.

1989г. В Румяния хиляди излизат на масова демонстрация против режима на Чаушеско. Убити са хиляди.

1989г. Николае Чаушеско, заедно със съпругата си Елена бягат от Букурещ, качвайки се на хеликоптер, което слага край на 24-годишното му управление. След три дни са заловени и са екзекутирани.

1995г. На парламентарни избори в Турция най-много гласове печели ислямската партия на просперитета. Те все още са на власт.

2005г. Хърватският генерал Анте Готовина е арестуван на карибските острови. Седем години по-късно е оправдан от международния трибунал в Хага.

ЯНУАРИ

532г. В Константинопол избухва въстанието Ника, насочено срещу високите данъци и корупцията при император Юстиниан I; въстанието е потушено жестоко от войниците на Велизарий, избили на хиподрума около 30 000 души.

1068г. Роман IV Диоген се жени за императрицата-регент Евдокия Макремболитиса и е провъзгласен за император на Византийската империя

1322г. В манастира Жича, на Богоявление, е коронован за сръбски княз Стефан Дечански Неманя, син на княз Милутин. (има снимка от коронацията)

1475г. Битката при Васлуи. Стефан III Велики, княз на Молдова, нанася поражение на османските войски. Битката е наричана „най-голямата победа на кръста над исляма някога“. (има снимка от фреска в манастира Воронет, Молдова, описваща битката като „Страшния съд“)

1527г. Хърватските аристократи в Цетинския сбор избират Фердинанд I Австрийски за крал на Хърватия.

1593г. Мехмед III става султан на Османската империя, след което убива 19-те си братя.

1862г. Влахия и Молдавия се обединяват и създават държавата Румъния, а Букурещ е избран за столица на новата държава.

1904г. Приет е Закон за университета, който преобразува Висшето училище в София в Български университет Братя Евлоги и Христо Георгиеви от Карлово (дн. Софийски университет “Св. Климент Охридски”).

1946г. След референдум, Албания е провъзгласена за Социалистическата народна република.

1946г. Социалистическа федеративна република Югославия приема нова конституция, чрез която, по подобие на Съветския съюз, се установяват шест съставни републики: Босна и Херцеговина, Хърватия, Република Македония, Черна гора, Сърбия и Словения.

1953г. Йосип Броз Тито е избран за президент на Югославия.

1963г. Между София и Москва през Букурещ е установена радиорелейна линия, като е приета и излъчена у нас първата телевизионна програма от чужбина.

1991г. Народното събрание на Македония, част от СФР Югославия, приема Декларация за независимост.

1994г. Румъния е първата държава от Варшавския договор, която се присъединява към програмата „Партньорство за мир“ на НАТО.

*Ивайло Динев
Мила Станчева*

ПО ВЪЛНИТЕ НА ПОПУЛИЗМА

Мила СТАНЧЕВА

Как разбираме понятието, под каква форма съществува то и къде на Балканите в края на XIX в. популизъм и радикализъм се свързват, за да поведат масите?

В днешни дни популизъмът сякаш става все по-популярен - тавтологията е умишлена, но като че ли принципите му проникват сред обществото някак неосъзнато. Феноменът до такава степен е навлязъл в ежедневието ни – чрез образа на някоя съвременна личност и нейното специфично поведение, дори чрез примерите от историята, че е съмнително дали изобщо го открояваме като нещо нестандартно, интересно, необичайно. Днес медиите най-често ни предоставят (контролиран) достъп именно до обществени фигури, които *привличат масовото внимание*, независимо дали под формата на одобрение, или порицание. Какво обаче представлява популизъмът – универсален термин ли е, или далеч по-сложна конструкция, и с кои събития от световната история можем да го свържем. Разбира се, ще насочим вниманието си към един от балканските примери за явлението – сръбската Народна радикална партия и нейния водач Никола Пашич. Най-напред, нека си изясним следното:

[Кои са корените на политическото течение популизъм и какво се крие зад самото понятие?](#)

За тази цел ни предстои да се сблъскаме с множество дефиниции. Някои от тях са твърде абстрактни, други – съвсем опростени. Те показват колко разнообразна може да бъде *употребата* на популизма – като понятие, стил в поведението или дори като идеология.

Според българоезичния вариант на най-масовата интернет-енциклопедия **популизъмът** е политическа позиция или стил в реториката, адресирани към широки слоеве в обществото. Терминът се използва за политическа насоченост на обществена група или индивид. Английската версия пък се позовава на тълковния речник

на Кеймбридж: популизъмът представлява съвкупност от „политически идеи и дейности, които имат за цел да представят обикновените нужди и желания на народа“.

„Популизъмът търси опора сред губещите. Той се опира на социални групи, които се стремят към реванш срещу печелившите от тези процеси или „виновните“. С други думи, популизъмът се опира на нагласите на протест, които приемат едни или други форми сред определени социални групи.“

Тази дефиниция принадлежи на българския изследовател Георги Карасимеонов. Търсейки примери в собственото си ежедневие и среда, спокойно бихме могли да проверим достоверността ѝ.

Какво ли мислят канадците по въпроса? Енциклопедия Larousse (*petit Larousse illustré*) от 1990 г. отделя едва няколко реда на популизма. Теоретично обяснение липсва. Северноамериканците го определят веднъж като *идеология и движение в политиката в Русия от 70-те години на XIX в., възхваляващи специфичния път към социализма*, а след това – като *идеология на някои националноосвободителни движения в Латинска Америка*. Подходът им вероятно е лесно обясним. Времето на Студената война е току-що отминало, терминът носи подчертано негативен смисъл и това добре се връзва с образа на противниковия „блок“. Колкото до Латинска Америка – от втората половина на XX в. тя действително е олицетворение на демагогското управление. Множество автори посвещават трудовете си на т.нар. „вечни“ властелини в тази част от континента. Стига се до обособяването на своеобразни разклонения на популизма, носещи свои специфични характеристики. Сред тях са перонизъмът на Хуан Доминго Перон в Аржентина, течението на Уго Чавес във Венецуела, на Луис Инасио „Лула“ да Силва в Бразилия и пр. Един

от характерните елементи, които обединяват тези фигури под общ знаменател, несъмнено е тяхната *харизма*. В допълнение към вродената способност за привличане на масите идват посланията за социална справедливост и равноправие – извечен блян на онеправданите и идеален инструмент за спечелване на подкрепата им. Партията на Перон носи красноречивото име *Партия на справедливостта*. И венецуелският президент Чавес, и бразилският – Луис Инасио да Силва, се издигат чрез гласовете предимно на работниците и най-бедните слоеве от населението.

Приема се, че в **основата на популизма** стоят *антиелитаризмът* и *противопоставянето между народа*, който иска пряко участие в управлението, и *привилегированите*, в чиито ръце е съсредоточена властта. Нещо като борба за справедливост, в която добродетелната маса търси своите права, докато т.нар. елит се опитва да ялиши от тях. В този ред на мисли, много автори посочват Френската революция като отправна точка в изследването на популизма. От друга страна, събитията от епохата на Реформацията, Английската революция (Гражданска война) и др. се приемат също като примери за популистски бунтове, а те предхождат драматизма от 1789 г.¹ И все пак най-значимите процеси в еволюцията на популизмасеосъществяватвкъснотоНововреме. Именно тогава той се свързва тясно с **идеите за нацията и национализма**, които се превръщат в течения, разпространяват се в различни точки на света, където биват дооформени според *местните условия и идентичности*. Локалните бунтове се трансформират в организирани масови движения, подчинени на водачеството на **харизматичен лидер**, а зад гърба му съвсем не е задължително да има политическа формация. Своя теория за това какво е популизмът предлага и френският политолог Пиер-Андре Тагиеф,

който разграничава шест **смислови области** на популизма като шест различни сфери на употреба на понятието. На първо място той се присъединява към тезата, че кризисните моменти в политическото развитие на дадена държава, бъдеща такава или в самото общество са добра почва за проявата на популизма като *движение*. Състоянието на война, например, създава подобни условия. На второ, той може да е политически *режим*. Сръбската Народна радикална партия, с която ще се запознаем по-отблизо, олицетворява именно това проявление на популизма. В друг смисъл популизмът е *идеология*. За да е по-устойчива, обикновено се обвързва с други такива – национализъм, антисемитизъм и др. Сетне, може да е израз на *чувствителност към натиска от страна на публиката*. Често сме свидетели на политически обрати, заради страха от надигане на масите. На пето място той е чисто и просто *политическа реторика*, начин на говорене. Накрая, *популизмът е и тип легитимация на властта, проява на загрижеността на правителството към едно или друго масово очакване*. С други думи, управляващите се показват ангажирани към каузи, чието значение е важно за обществото, т.е. за избирателите. Спечелената подкрепа е инструментът за овладяването на тази власт, за легитимирането ѝ.

Тази категоризация обаче е извършена в нашето съвремие (краят на ХХ – началото на ХХІ в.) и показва как с появата на все нови и нови популистски лидери, партии и други формации пълнежът на понятието става все по-разнороден. Това демонстрира колко приспособим е популизмът. Ако за някого дадена дефиниция се окаже незадоволителна, той спокойно може да я допълни и тя отново да звучи „вярно“. Примерите за демагогски прояви се множат с всеки изминал ден и са добра основа и аргумент за разширяване на и без това не съвсем ясното значение на популизма.

¹ [Пример за изследовател, който поддържа това становище, е Джон Лукач. Вж. Лукач, Дж. Демокрация и популизъм. Страх и омраза, изд. Обсидиан, София, 2005](#)

Днес се говори за популистски движения (дори интернационални) срещу големи предприятия, организации, миграции и др. Врагът вече не е само локален и в подобни случаи може да се говори за наднационален популизъм, следствие най-вероятно от глобализацията. Накратко, популизмът рядко представлява самостоятелна идеология; най-често е компонент към други идеологии на политическо слово или дейност.² Особено интересен е въпросът и за това в коя посока се движи популизмът – в политическото „дясно“ или „ляво“. Първосигнално може би го свързваме по-скоро със социализма и лявото, с нисшите слоеве в обществото. В подкрепа на това разбиране застават примерите за имената на европейски социалистически печатни издания от XIX в., които недвусмислено са насочени към масите: *Le peuple* (Народът), *Populaire* (Народен, Популярен), *Volksstimme* (Народен глас). В същото време вестници на консервативни и католически среди, т.е. по-скоро десни, носят откровено популистски послания.

„Народът си каза думата: а гласът народен е глас Божи!“

Тази акламация откриваме в статия, поместена в консервативното виенско издание *Vaterland* (Родна страна, името е красноречиво!) през 1885 г. Материалът е посветен на шумно коментиран тогава съдебен процес, воден и изгубен от конкурентния либерален вестник *Neues Wiener Tagblatt*. Кое поражда реакцията на задоволство от страна на консерваторите и какво целят да постигнат, атакувайки противниците си? В края на XIX в. еврейският елемент в Австро-Унгария става все по-дразнещ за австрийците, а либералите са считани за филосемити. По този начин популизмът се явява като средство за zlepоставяне на политическия опонент пред

чувствителното на тема „евреи“ общество. По-интересното в този случай е не откритието, че популизмът се адаптира към разнородни политически направления, към разнообразните идеи на различни хора или групи. На преден план излиза друго явление – антисемитизмът. Пътят към засилване на тези настроения вече е поет и не след дълго мощта им ще достигне своя апогей. Неслучайно след появата и „дейността“ на Адолф Хитлер много хора свързват популизма именно с неговия образ и с движението на националсоциалистите. Пламенните речи и призови, подплатени с идеите за расовото превъзходство, безспорно постигат огромен успех.

Изследователят Джон Лукач категорично обобщава: „Популизмът е бил (и си остава) неизбежно националистичен. Той винаги е бил (и продължава да бъде) често пъти антисемитски, макар и не неизбежно.“

Балканският пример: сръбски популизъм

Време е да обърнем поглед към една балканска политическа формация, която в огромна степен базира дейността си върху някои от вече представените постулати на популизма – сръбската Народна радикална партия. Политическата обстановка в Сърбия от последната четвърт на XIX в. е крайно динамична, каквото е и цялото столетие. Постепенното отделяне от Османската империя е придружено с чести борби за власт в Княжеството (от 1882 г. – кралство). Основното противопоставяне е между фамилиите Обренович и Караджорджевич, а залогът е сръбският престол. Многобройното селско население не живее добре, а и не е доволно от идеите на крал Милан за сближаване с Австро-Унгария, и то за сметка на Русия.

² http://perspective.usherbrooke.ca/bilan/servlet/BM_Dictionnaire?iddictionnaire=1683 (29.11.2012, 22:20)

И за сърбите православната империя е освободителка, докато противопоставянето с Хабсбургите има своята дълга (пред)история. Бедността сред поданиците и недоверието им към монарха създават благоприятни условия за успех на популистки движения, каквото е и поддържащото Радикалната партия.

Изследването на сръбската Народна радикална партия не би могло да претендира за коректност, ако в него не са засегнати личността и делото на Светозар Маркович – политик, книжовник, публицист, основател на сръбското социалистическо движение. Маркович е роден през 1846 г. В периода 1866-1869 г. учи като стипендиант в Русия, където се запознава със социалистическите и марксистките идеи, с писанията на социалисти-утописти, както и с някои писатели и мислители като Чернишевски, Писаров и Добролюбов. Поради здравословни проблеми Маркович се установява в Швейцария. Там опознава научния социализъм на Карл Маркс, среща анархисти, якобинци и бланкисти, прогресисти, еволюционисти и пр.; става представител на Първия интернационал за Балканите и Сърбия.

В новисадското издание „Застава“ („Zastava“) той остро критикува Конституцията от 1869 г., която дава множество права и прерогативи на княза, както и наместничеството след смъртта на крал Михаил. В него влизат дотогавашният военен министър Миливоє Блазнавац и либералът Йован Ристич, които съвсем не споделят социалистическия идеал. Именно регентството лишава Маркович от стипендия и това допълнително възпрепятства обучението му. Връщайки се в Сърбия през 1870 г., издава първия местен социалистически вестник „Раденик“, по-късно „Явност“ („Javnost“) и „Глас явности“ („Glas javnosti“), а от 1875 г. – „Освобождение“ („Oslobođenje“). Заради материалите си е осъден и прекарва известно време в затвора, откъдето излиза тежко болен. Умира от туберкулоза през

1875 г. в Италия.

Най-значимото дело на Светозар Маркович се нарича „Сърбия на изток“ („Srbija na Istoku“), в което той дава своето решение на Източния въпрос, а именно – посредством създаването на федерация на свободните балкански народи, или обединена югославянска държава. Поддръжник е на местната самоуправа, като основни единици са сръбската селска задруга и общината. Това са носителите и пазителите на патриархалните ценности и традиционни институции на колективна собственост. Маркович приема идеята на руския философ Николай Чернишевски, че етапът „капиталистическо развитие“ може и трябва да бъде прескочен и директно да се установи социализъм. Либерализмът и бюрокрацията трябва да бъдат пренебрегнати в името на едно социалистически самоуправляващо се общество, а държавата е колективен собственик на капитала, който бива справедливо разпределен. Идеите на Светозар Маркович са контрапункт на Начертанието – проектът за възстановяване на Велика Сърбия, изготвен от бележития сръбски политик Илия Гарашанин, както и на либералната програма. С други думи, *националната* революция на Маркович е и *социална* (Мишкова).

Според българския учен Диана Мишкова „сръбският радикализъм е движение, помасово от което и да е друго в сръбската и в балканската история до войните ... възплъщение и синоним на „сръбската идея“ и сръбския народен дух“. Вж.: *Приспособяване на свободата: Модерност и легитимност в Сърбия и Румъния през XIX в. [1804-2004]*, изд. Парадигма, София, 2001, с. 161

Влиянието на Светозар Маркович върху възгледите и програмата на бъдещите радикали е безспорно. Именно социалистите поддържат групата на няколко народни представители в Скупщината (от 1874 г.), които ще се превърнат

в най-яроостните радикали. Адам Богосавлейвич, Ранко Тайсич и Димитрийе Катич са „доморасли популисти“, представители на традиционния селски протест, изпитващи презрение към нефизическия труд и всичко „западно“ (Мишкова и Perović). Според Слободан Йованович влиянието на Светозар Маркович не би било толкова голямо, ако я нямаше дейността на Богосавлейвич по прокарване на идеите в Народната скупщина. Именно посредством институцията на Скупщината бъдещите радикали имат за цел да извършат революция *чрез* народа и *за* народа. Скоро обаче протестът на тази група се канализира срещу бюрокрацията, а не в подкрепа на селячеството, което е оплетено с демагогски изказвания и обещания, но реално неговите борби за пореден път остават без подкрепа.

Народната радикална партия е създадена официално в самото начало на 1881 г., но влиянието на радикалите сред масите е огромно още през 1876 г., от когато е емблематичният случай „Червено знаме“ в Крагуевац, малко след смъртта на Светозар Маркович. На проведените местни избори съмишлениците на Маркович печелят, но князът не признава изборните резултати. Това провокира около 500 души да излязат на манифестация срещу това решение, развявайки червено знаме с надпис „Самоуправа“. Този лозунг ще стане ключов пропаганден код на радикалите. Самият Никола Пашич, символът на НРП, заявява: „...искаме да създадем пълно народно самоуправление“ (Мишкова). Януари 1881 г. Пашич е избран за председател на Главния комитет на НРП.

Никола Пашич е роден през 1845 г. в Зайчар. Според някои извори той е с български произход. Потаен по природа, познат и под прякора Бая (Baja), но притежаващ духовитост и чувство за хумор. Умира през декември 1926 г. вследствие на инсулт.

Учи технически науки в Швейцария (1868-

*Никола Пашич
(31 декември 1945
– 10 декември
1926 г.)*

1872 г.), където попада под влиянието на Светозар Маркович и се запознава с Пера Тодорович, Пера Велимирович и др. Политическата му кариера стартира с избирането му за народен представител през 1878 г.

Харизмата и ораторският талант на Пашич са в основата на овладяването на селските маси и превръщането им в „партийна войска“ (Дедиџер). Участието в от 1883 г. му донася смъртна присъда, но успява да избяга и да се укрие в България. Остава в изгнание до 1889 г., когато абдикира крал Милан. Самото въстание избухва в Източна Сърбия - типично селски район. Независимо че проведените тогава избори посочват радикалите за победители, крал Милан назначава консервативно правителство, което и предизвиква тази реакция на масите.

През 1880 г. умира вече споменатият Адам Богосавлейвич. Смъртта му е последвана от мащабна кампания за набиране на средства в помощ на неговото семейство, която поставя началото на организационната структура на бъдещата партия.

За кратко време е изградена широка мрежа от партийни комитети с централен комитет „Главни одбор“. Никоя друга партия не успява да създаде толкова стабилна и обхватна структура. Благодарение на пирамидалната организация се постига не само дисциплина и йерархичност,

но и масовост. Основният приток от членове съставляват най-бедните селяни, особено от източна Сърбия, както и свещеници и учители. Води се целенасочена кампания по създаване на местни партийни клубове и привличане на нови членове. Тази система е изградена благодарение на Пера Тодорович, способен оратор, който впоследствие е изключен от партията, тъй като бил склонен да се споразумее с напредняците и крал Милан.

Основните моменти в програмата на Народната радикална партия са промяна на Конституцията, свобода на печата, сдруженията, независим съд, образователна реформа и местно самоуправление. Още след смъртта на Светозар Маркович идеите на неговите последователи еволюират и народняшкият социализъм придобива формата на народничество с голяма доза национализъм. Основна цел е налагането на тъждественост между народ и радикализъм в името на една национална мисия, на общия интерес. Идеята за балканска федерация обаче е изоставена. Програмата призовава не към революция, а за реформи. Още през 1880 г. водещи са мотивите за свобода, обединение и благосъстояние на народа. Чрез подобни послания народът успява да се идентифицира с партията, вярата в която се превръща в религиозна догма (*Perović*). Тук несъмнено става дума за демагогия и, припомняйки си думите на Александър Дорна, че „популистският призив е адресиран към целия народ, към всички, които тихо понасят неправдите и мизерията [...] и споделят общи ценности“, откриваме сходство между теория и практика.

Популисткия национализъм на НРП пропагандира сред населението идеята за „изграждане на държавата в духа на народните традиции“ (*Perović*), което се превръща логично в народническа идеология. Част от този популистки национализъм е мотивът за саможертвата, на която народът трябва да е готов в името на това

общо благо, което Никола Пашич и изобщо НРП обявяват за своя цел. Тук, както пише Бенедикт Андерсън, „може би трябва да си припомним, че нациите вдъхновяват любов и често пъти дълбоко самопожертвувателна любов.“ Интересно е да се отбележи, че радикалите търсят установяване на своеобразен монопол върху идеята за нацията; те единствени познават народните проблеми и единствено те могат да ги разрешат.

Пропагандната дейност на Народната радикална партия действително е забележителна. Вдъхновяващите речи и призови на Никола Пашич имат силата да организират масите, тъй като посланията докосват най-деликатните струни на селското съзнание. Примерите са красноречиви. Още по повод създаването на радикалната политическа програма Пера Тодорович заявява: „Ние не сме замислени в никакви канцеларии, градят хората от народа, народните скупщинари... питан е и селянинът в гунци, и търговецът, и професорът...“ (*в Роровић*). Пред свои избиратели Никола Пашич казва: „Вие сте най-компетентни да прецените и да отсъдите за нашата работа /в Скупщината/ и тази ваша присъда за нас ще е над всичко“.

Особено впечатляващо и безспорно популистко е обяснението на НРП какво точно означава да си *радикал*. Според Ж. Живанович, цитиран от българския учен Диана Мишкова, наименованието е обяснявано на простия народ като название на този, който работи (на сръбски език „ради“) кал, с други думи, който оре и копае, или най-просто – селянинът. Тук проличава не само ниското ниво на разбиране на политическите процеси, идеи и понятия от страна на сръбските маси, но и намерението на радикалите да ги овладеят независимо с какви средства. Те за пореден път прибегват до най-подходящия подход – обединение и организиране на населението чрез класово обособяване, свързвайки този елемент с националния и акцентирайки върху значението

на традиционната селска задруга.

„Това са просто спекуланти, които доста точно са пресметнали, че симпатиите на масите, но и властта над тях, най-лесно могат да се спечелят като грубо и безочливо ласкаят тези маси. Тези хора ми приличаха на панаирджийски фокусници, които по най-безскрупулен начин мамят простите селяни.“ Тези думи принадлежат на крал Милан. Самият той признава, че е останал неразбран от сръбския народ и никога не е получил неговата подкрепа (*Perović*). Тук логично можем да си зададем въпроса – Възможна ли е политическа победа без популизъм? Именно във връзка с изборите, проведени през 1883 г., един от напредняшките лидери заявява: *„Те се готвят така, сякаш утре са на Косово /.../ като че ли утре ще се решава нашият или техният живот или смърт. /.../ готови са на всичко. Нищо не може да ги спре. Народът е полудял; евангелието му е радикалната програма. Готови са на всичко, даже да се бият...“* (в Мишкова).

Можем да заключим, че именно употребата на примитивното е заложена в основите на популизма – това обяснява и насочеността му към по-ниските слоеве на дадено общество и съответно техния отклик.

При всичките условности в тълкуването на популизма, можем да заключим, че НРП действително е популистка партия. Тя умело борави с идеите за запазване и поддържане на изконните за сърбите ценности, внушава, че е единственият защитник на угнетения сръбски народ, който има за крал един австрофил, а „сръбската задруга и сръбската община стоят най-близо до руския мир“ (*Н. Пашић*, в Мишкова). Но не само съхраняването на духовните ценности и традиции заляга в програмата на радикалите, основна цел е постигането на материално благосъстояние на „гуните и цървулите“ – предложение, на което не може да се откаже. В същото време подобни обещания и права в никакъв случай не са адресирани

към местните турци и евреи – доказателство за зависимостта между популизма, от една страна, и национализма и антисемитизма, от друга (*Мишкова*). Тоталният характер на колективизма превръща тълпата в инструмент за популисткия лидер.

Дефинирани са и враговете – освен на краля, народът бива противопоставен и на Напредняшката партия, на западното влияние като цяло. Заплахата от унищожаване на традициите и оттам заличаване на идентичността мобилизира селските маси, които са организирани в своеобразна армия за защита на *националното*, на *народното право*. Тук именно откриваме и връзката с тезата, че популизмът е движение на недоволните, експлоатирани от елита, губещите слоеве на едно общество. Несъмнено това състояние на голям процент от населението е плод на специфични социално-икономически условия, характерни за т.нар. изостанали държави.

Спорът за това дали популистките партии действат с изградена политическа програма, или не, отново е частен случай. Както стана ясно, НРП има своя програма, при това остава непроменена в голяма степен, независимо от това дали партията е в опозиция, или на власт. Освен това, съществуването на политически план сам по себе си не гарантира непременно неговото изпълнение. В този контекст популизмът като идеология е запазен по-скоро за вожда и партията - тези, които се борят за властта, докато за народа той е най-вече движение.

Налице в НРП е и харизматичен вожд, който улавя настроението на масите и чиито речи ги овладяват напълно. Както пише Гюстав Льобон по повод психологическата тълпа, *„щом определен брой живи същества се съберат на едно място, независимо дали става дума за стадо животни, или за човешка тълпа, те инстинктивно се поставят под властта на някакъв ръководител, т.е. водач. Водачът на човешки тълпи играе*

значителна роля. Неговата воля е ядрото, около което възгледите се оформят и уеднаквяват. Тълпата е стадо, което не би могло да мине без своя господар.”

Може да се каже, че в подхода, методите, политическото говорене на сръбската Народна радикална партия и нейните водачи има много от елементите на популизма – и като реторика, и като движение, и като идеология. Но този популизъм, и на това трябва да се наблегне, не може да съществува без специфичните характеристики и местните условия, тъй като той се опира на тях. Популизмът не е универсален и зависи от *няманията* и *исканията* на народа и от това кой какво може да му предложи. Популизмът трудно би могъл да бъде идеология сам по себе си, тъй като не рамкира точно определено политическо и икономическо развитие, а се приспособява към вече изградени програми – затова е подходящ за всеки.

И като за финал, ето какво казва един друг бележит сръбски политик, Йован Ристич: *„Не ща популаритет, искам авторитет.“* Нищо чудно, че народът не го е обичал особено.

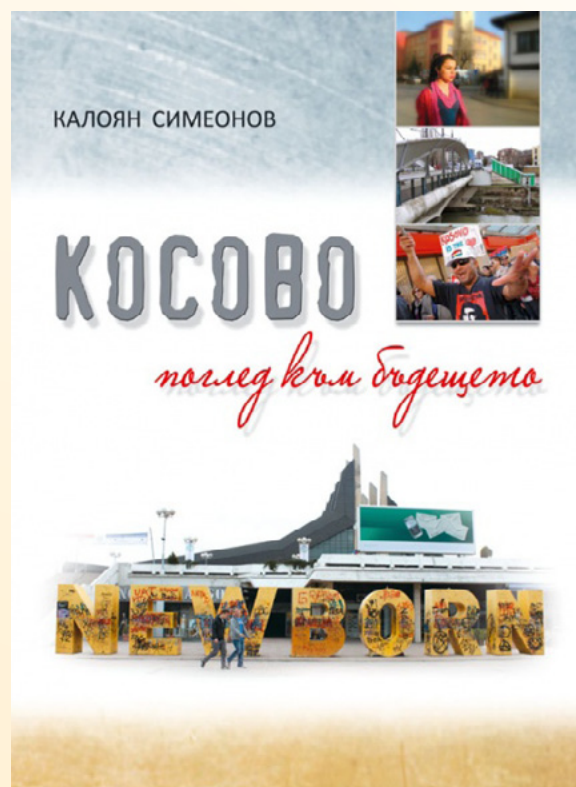

Йован Ристич (1831-1899)

Използвана литература

- Андерсън, Б. Въобразените общности: размишления върху произхода и разпространението на национализма, ИК „Критика и хуманизъм“, София, 1998 / Imagined Communities: reflections on the origin and spread of nationalism, Verso, 1983, 1991 /
- Лукач, Дж. Демокрация и популизъм. Страх и омраза, Обсидиан, София, 2005 / Democracy and Populism. Fear & Hatred, John Lukacs 2005 /
- Льобон, Г. Психология на тълпите, Кюстендил 1905, *La psychologie des foules* (1895), Réédition : Paris, Presses Universitaires de France, Collection „Quadrige“, 1988
- Мишкова, Д. Приспособяване на свободата: Модерност и легитимност в Сърбия и Румъния през XIX в. [1804-2004], изд. Парадигма, София, 2001.
- Тодоров, А. Националпопулизмът срещу демокрацията. В: Критика и хуманизъм, кн. 23, 1/2007; Популизмът – за и срещу демокрацията. В: сп. Политически изследвания, бр. 1/2008
- Хобсбъм, Е. Нации и национализъм от 1780 до днес. Програма, мит, реалност, Обсидиан, 1997 / Nations and nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality, E. J. Hobsbawm 1990; Central European University Press 1997 /
- Boyte, Harry C. Populism and John Dewey. Convergences and Contradictions. 2007 University of Michigan Dewey Lecture, March 29, 2007
- Dorna, A. Faut-il avoir peur du populisme, Monde diplomatique, Novembre 2003, Encyclopédie Larousse – Petit Larousse illustré 1990, Édition Larousse, Canada, 1989
- Kelić, Dejan – Politička misao Svetozara Markovića
- Perović, L. Narodna radikalna stranka: utemeljenje ideologije socijalnog, nacionalnog i političkog jedinstva srpskog naroda

Арт точка

Косово. Поглед към бъдещето

Калоян Симеонов е доктор по икономика, магистър по европейски изследвания и международни икономически отношения, с 14-годишен професионален опит в областта на европейските въпроси и разширяването на ЕС. Преподавател е в катедра „Европеистика“ на Софийския университет, бил е лектор в УНСС, НБУ, Центъра за европейски програми към Американския университет, Института по публична администрация, Дипломатическия институт и други.

Авторът има богат опит в проекти и обучение, насочени към укрепване на институциите в Косово, Босна и Херцеговина, Македония, Черна гора, северната част на остров Кипър и други. От 2009 г. работи по различни проекти в Косово, което му дава възможност да придобие преки лични впечатления от развитието на страната. Има над 50 публикации в български и международни издания. София /КРОСС/

Книгата „Косово – поглед към бъдещето“ представлява анализ на настоящото положение на най-младата държава на Балканския полуостров. Без да пропуска историческите събития и процеси, мястото, което Косово заема в албанските и сръбските митове и легенди, както и събитията, свързани с разпадането на Югославия, авторът фокусира своето внимание върху процеса на обявяване и признаване на независимостта, акцентирайки главно върху ситуацията след 17.02.2008 г. Засегнати са темите и за отношенията на Косово с ЕС, от една страна, и с България, от друга, като не е забравена и ролята на международната общност по пътя на развитие на Косово. Книгата завършва с интересни сценарии за бъдещето на държавата.

Написан увлекателно, богат на карти, графики, таблици и цветни фотографии, както и изпъстрен с цитати на Антоан дьо Сент Екзюпери, настоящият труд представлява стойностно, полезно и носещо удоволствие четиво, подходящо както за хора с афинитет към балканската проблематика, така и за тези, които желаят тепърва да навлязат в нея.

Посланието, което ни отправя Калоян Симеонов със своята книга, обръщайки специално внимание на отношенията между албанци и сърби, се отразява в мисълта на гореспоменатия френски писател: „Най-голямото богатство, това са човешките взаимоотношения“.

Калина Иванова

АЛБАНСКИТЕ БУНКЕРИ

Ивайло ДИНЕВ

КАК ЗАПОЧВА ВСИЧКО?

През вековната си история албанците винаги са се борели да бъдат обединени пред лицето на някаква инвазия, която заплашва тяхната свобода и родна земя. Тази традиция е предавана от ръка на ръка през всяко поколение, като един ценен урок и легенда, и именно в това трябва да се търси един от източниците на жизнеността на нашите хора, на тяхната способност да се противопоставят на най-ужасяващите и силни врагове и окупатори и да не позволяват да бъдат асимилирани от тях.¹

В края на 60-те години на XX век се случили две политически събития, които повишили страха на компартията от чуждо вмешателство в Албания. Това били военният преврат в Гърция от 1967 г. и военната инвазия на Съветския съюз в Чехословакия през 1968 г. В същата година Албания се оттеглила от Варшавския договор и предприела самостоятелна подготовка за отбрана. Централна роля в защитната програма заели бетонните бункери. Така от края на 60-те години до средата на 80-те започнало проектирането и построяването на съоръженията, които трябвало да защитят албанците от враговете на държавата.

Избраният за главен архитект на проекта инженер Йосиф Зегали коментира години след падането на режима, че поръчката към него и екипа му за изграждането на бункерите дошла директно от Мехмет Шеху, вторият човек в страната след Енвер Ходжа:

Бункерите бяха построени извън военните и инженерни стандарти. Докато ние работихме по тяхното проектиране, Политическото бюро на АПТ (Албанската партия на труда) беше тази, която решаваше броя и мястото им по системата „колкото повече, толкова по-добре.“ Енвер Ходжа имаше ясна цел - да се запази дълго на власт.²

Дипломиран инженер от Московския университет и полковник в албанската армия, Зегали започнал фактическата работа по бункерите в началото на 70-те години, когато подписал с Китай договор за закупуването на над 3000 тона арматура и 1000 тона цимент. Властта изисквала от него и екипа му да се гарантира качеството на всеки отделен бункер, което според тях означавало, че структурите трябва да са в състояние да издържат непрекъснати 300 артилерийски снаряда. Зегали споменава в интервюто си от 1998 г. също, че се извършили „разни проби“ като хвърляли в бункерите животни, та дори и хора, и опитвали да ги разрушат, обстрелвайки ги с оръжия. Единствено, продължава той, с ядрено оръжие не направили опити.³

1 Enver Hoxha, *Laying the Foundations of the New Albania: Memoirs and Historical Notes* (Tirana: Nentori Publishing House, 1984), 11 стр. В: Galaty, L. Michael. *The Snake That Bites. The Albanian Experience of Collective Trauma as Reflected in an Evolving Landscape* – В: Golden, Kristen B, and Bettina Bergo. *The Trauma Controversy: Philosophical and Interdisciplinary Dialogues*. Albany: State University of New York Press, 2009. стр. 171-172

2 Интервю от 1998 г. с инж. Зегали във вестник „Наша борба“ В: < http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Jan98/0401/0401_11.HTM > (05.05.2012, 17:25 ч.)

3 Пак там.

НА ПАРТИЯТА - ВЯРНОСТ, НА НАРОДА - БУНКЕРИ

Бетонните гъби били построени, съгласно специфичната стратегия на Енвер Ходжа и Компартията. Теса базирани най-вече по адриатическия бряг, както и по границите с Гърция, Македония и Косово. Някои от тях се намират и във вътрешността на страната, в градове и села. Различната типология на бункерите показва и целите за построяването им: едноместните бункери били предназначени за ползване от войници, които трябвало да отбраняват родината при бъдещо нашествие на чужди войски, а по-големите бункери били предназначени за приютяване на албанските семейства. Съвременният албански архитект Адриола Мусай коментира в свое интервю¹, че има информация за бункери, които могат да бъдат намерени дори извън Албания, в онези „бивши албански региони в близост до гръцката граница“.

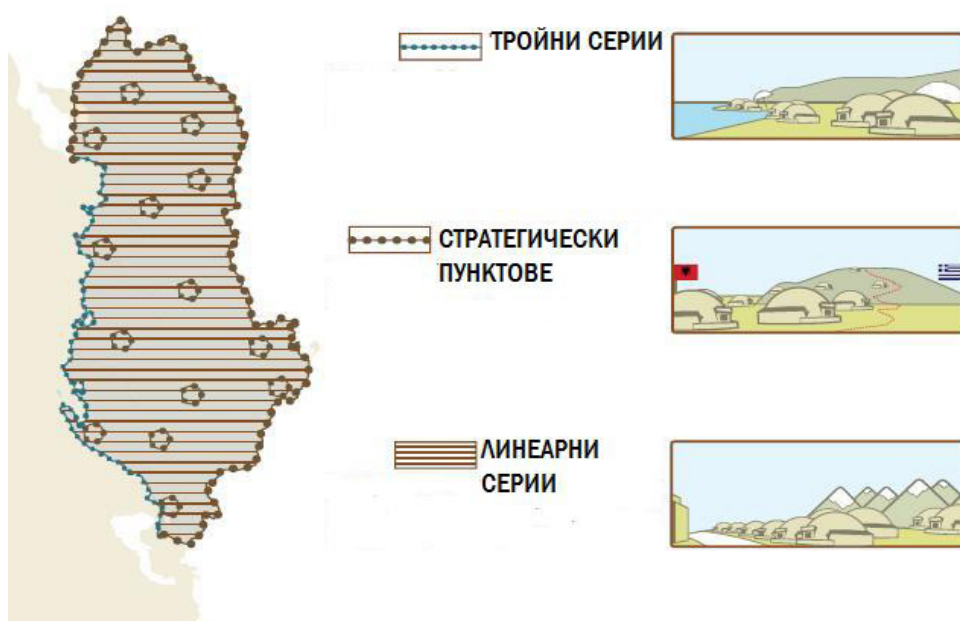
Типологичното разделение на бункерите било проектирано в три вида (виж фиг. 1, 2, 3 и 4):

Тройна серия бункери: разположени по цялото адриатическо крайбрежие, композирани на групи от три малки (едноместни) военни бункери, свързани един с друг по специално изграден тунел. Дистанцията между всяка една група е 150 метра.

Стратегически пунктове: това са групирани бункери с различна големина, концентрирани по стратегически локации по границата или във вътрешността на страната.

Линеарни серии: в зависимост от географията и нуждите, линеарните серии могат да бъдат намерени, групирани в различна големина като част от дефанзивна стратегия по цялата страна.

СТРАТЕГИИ ПО ЛОКАЛИЗИРАНЕ

Фиг. 1

Източник: Проект „Бетонни гъби“ В: <http://www.concrete-mushrooms.com>

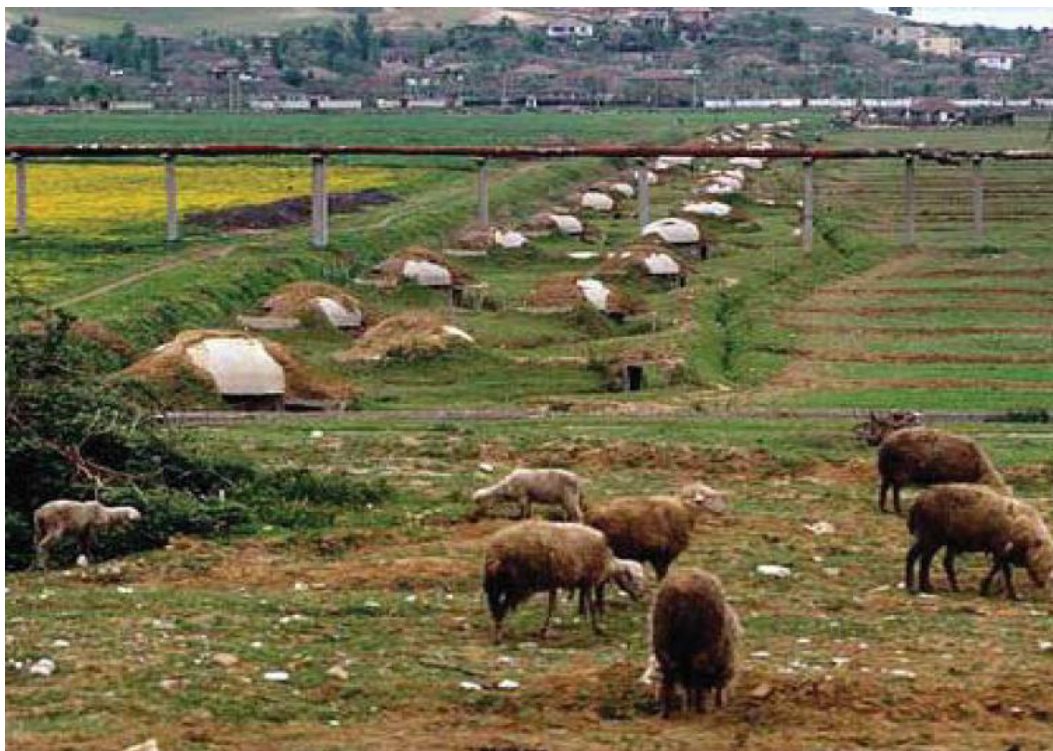
Фиг. 2: Тройна серия

Източник: Проект „Бетонни гъби“ В: <http://www.concrete-mushrooms.com>

Фиг. 3: Стратегическа серия

Източник: Проект „Бетонни гъби“ В: <http://www.concrete-mushrooms.com>

Фиг. 4: Линеарна серия

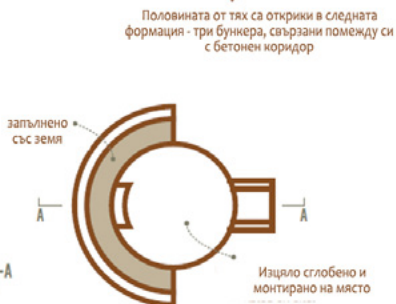
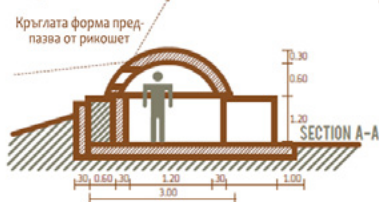
Източник: Проект „Бетонни гъби“ В: <http://www.concrete-mushrooms.com>

Освен разделението на бункерите по стратегически нужди, самата конструкция се изграждала по два начина (виж фиг. 5 и 6), различаващи се по елементите на строежа, транспортирането на материалите и предназначението им. Първият начин (фиг. 5) бил съчетан от сглобяеми елементи, полусфера в диаметър 3 метра и една малка зона за стрелба навън. Външната стена на бункера била изградена с радиус 60 см, а пространството между нея и вътрешният цилиндър на съоръжението бил запълнен с пръст. Бункерите от този тип най-често били изградени в тройни серии и били изцяло сглобяеми и монтирани на място. Днес можем да ги намерим най-често по албанското крайбрежие. Вторият тип (фиг. 6) бил с много по-тежки елементи, поради което външната обвивка се състояла от няколко пласта, всеки един от които тежал между 8 и 9 тона. Външната стена на този тип бункер била построена с ширина 1 метър. Тези бункери също били транспортирани и монтирани на място.

**БУНКЕР ТИП
"QENDER ZJARRI"**

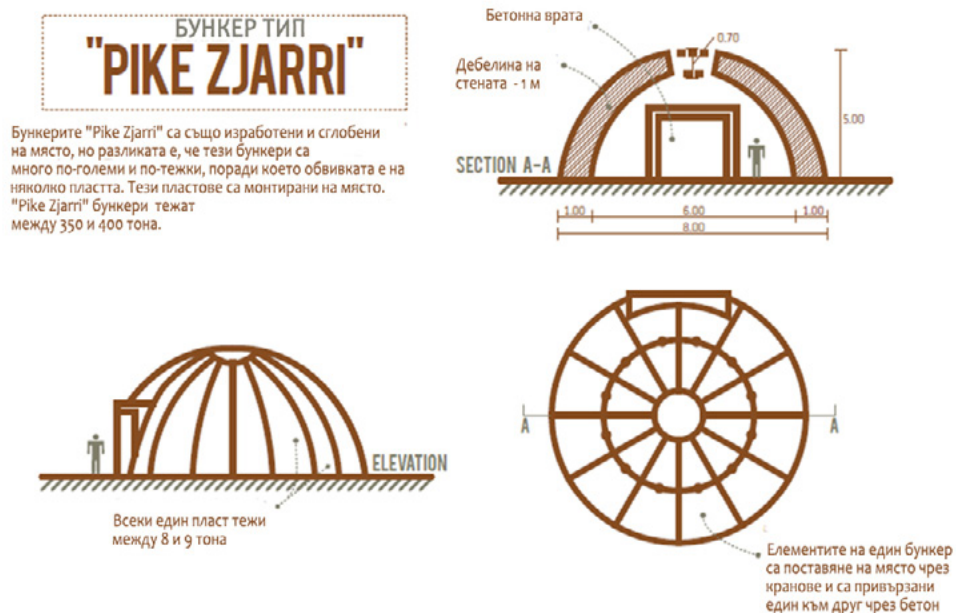
Бункерите "Qendra Zjarrri" са произведени като сглобяеми елементи с различни геометрични форми. Тези бункери са транспортирани и конструирани за определени местоположения с помощта на големите машини за тежко производство.

Бункерите са съставени от комбинация в три основни части:
 - полусфера на диаметър от 3 метра с една зона за отваряне, която може да бъде използвана за стрелба.
 - празен цилиндър, който служи като структура за купола
 - външна стена, която има радиус 60 см по-голям от празния цилиндър (това пространство е запълнено със земя)

Фиг. 5: Първи тип

Източник: Проект „Бетонни гъби“ В: <http://www.concrete-mushrooms.com>

Фиг. 6: Втори тип

Източник: Проект „Бетонни гъби“ В: <http://www.concrete-mushrooms.com>

Съществува известна информация каква била финансовата стойност на бункерите. Според Йосиф Зегали разходите по изграждането на 20 малки бункера възлизали на един километър път. Според други строежът на бетонните гъби струвал два пъти повече, отколкото „скандално известната“ линия Мажино, построена във Франция преди Втората световна война¹. През 1939 г. сумата, отделена от французите, била на стойност 3 млрд. франка, които днес се равняват на 1.11 млрд. евро.² Тоест, ако се доверим на споменатата, макар и спекулативна информация, можем да преценим, че изграждането на тези - между 600 и 800 хиляди бункера, възлизало на над 2 млрд. евро от държавния бюджет на икономически изолираната и бедна Албания.

Параноята на управляващата партия и нейния водач обаче не била породена от небитието. Историята на албанците гъмжи от травматизиращи събития. Безброй окупации – от елини, римляни, българи, венецианци, османци, италианци, австрийци, германци, сърби и съвременни гърци...³ Това е историята на една нация, която успява да се вмъкне в границите на собствената държава едва в началото на ХХ век. Историята на свободолюбиви и буйни хора, защитаващи се през вековете от десетки инвазии и политически вмешателства. Дори да погледнем към най-близкото минало на Албания, когато впрочем бъдещият комунистически елит натрупвал своя военен и политически опит, може да открием причини за параноята:

В книгата си Англо-американската заплаха за Албания той [Енвер Ходжа] обяснява своето убеждение, че британците планирали да стоварят армия на албанското крайбрежие, за да окупират Албания след войната. Тяхната идея, твърдял той, била да се установят трайно в Саранде, за да се подкрепи базата им в Корфу. Подозренията му не били напълно неоснователни. През септември 1944 г. било извършено доста съмнително англо-американско дебаркиране в Саранде, последвал друг съюзнически десант по-надолу по крайбрежието край Химара, с което бил унищожен един германски гарнизон.⁴

1 Howden, Daniel. Albania's relics of paranoid past В: < <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2098705.stm> > (05.05.2012. 19:18 ч.)

2 Проект „Бетонни гъби“ В: <http://www.concrete-mushrooms.com> > (05.05.2012 г., 18:30 ч.), стр. 77

3 Galaty, L. Michael. The Snake That Bites. The Albanian Experience of Collective Trauma as Reflected in an Evolving Landscape. p. 177

4 Викърс, Миранда. Албанците. Съвременна история. стр. 186

Ако ние бяхме забавили нашата бдителност дори и за момент или бяхме свалили гарда в борбата срещу враговете, те щяха да ни нападнат веднага като една същинска змия, която те ухапва и инжектира отрова, още преди да си осъзнал това.¹

Парадоксалното в конкретния случай е, че албанското освободително движение по време на Втората световна война било „оборудвано и финансирано от британците“. Впоследствие обаче в края на 40-те години, когато става ясно в каква идеологическа посока залита Албания, същите организирани „сложен и рискован заговор за свалянето на режима“. В плана основна роля трябвало да изиграят специално обучени албанци - противници на комунистите, живеещи извън пределите на страната, които да бъдат спуснати с парашути в северните райони на Албания, където населявало племето Мати - привърженици на кралското управление преди войната. Операцията се оказала „пълна катастрофа“, тъй като един от главните участници в нея, се оказал двоен агент на британците и Съветския съюз.²

И така, Ходжа и управляващата клика, имали зад себе си исторически причини да предизвикат масово объркване в албанския народ посредством създаването на една „обсадна менталност“, върхлитаща върху ума на обикновения човек и караща го да повярва (или поне да казва, че вярва) във възможността за чужда инвазия над родината³ и редом с цялото семейство да строи...бункери.

ВСЕКИ БУНКЕР - ЮМРУК В ЛИЦЕТО НА ИМПЕРИАЛИЗМА

Има една известна сказка, разпространявана често в последните години, в която става въпрос за инженера (вероятно се има предвид Йосиф Зегали, който проектирал бункерите). Той бил толкова сигурен в тяхната неразрушимост, че правителството решило да направи официален тест: инженера влязъл в един от бункерите, а военните изпратили ракети към него... Той оцелял, а масовото производство на бункери започнало.⁴

Въпросът с оцеляването бил водещ лйтмотив през цялото управление на Енвер Ходжа. Собственото му оцеляване, това на партията и на националната държава. Бункерите притежавали своето вездесъщо място в политиката на комунистическия водач като подземен подслон, където да се „оцелява“, и макар през годините на неговото управление страната да подобрила някои отрасли, като образованието и здравеопазването например, на преден план изпъкнали по-скоро отрицателните окраски на политиката. Албанците днес не помнят с добро режима на Ходжа – „той похарчи всичките ни пари за бункери и отбрана“ - казва Леос, барман в крайбрежното градче Химара,⁵ или филмовият режисьор Кутиям Чашку - „чувствам, че бункерите бяха символ на тоталитаризма за мен, защото те бяха преди всичко психология на изолацията.“⁶

1 Изказване на Енвер Ходжа, цитирано в: Galaty, L. Michael. The Snake That Bites. The Albanian Experience of Collective Trauma as Reflected in an Evolving Landscape. p. 177

2 Ким Фалби информирал Албания чрез Москва кога и къде да очакват пристигане на всяка една група. Повечето били убивани, някои от тях арестувани. До края на 1952 г. били убити над три хиляди мъже. В: Викърс, Миранда. Албанците. Съвременна история. стр. 211

3 Albanian Experience of Collective Trauma as Reflected in an Evolving Landscape. p. 177

4 *Забравете комунизма... Или го продайте!* < <http://ooehukc.wordpress.com/2012/04/14/%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B5-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B0-%D0%B8%D0%BB%D0%B8-%D0%B3%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%B9%D1%82%D0%B5/>> (08.05.2012, 18:20 ч.) *Превод от: Dujisin, Zoltan. Forget Communism... Or Sell It!*, Unknown Albania, A Case Study: Cultural and Environmental Tourism. IPS, 2007. p.13

Подобна история се среща в няколко интернет комуникационни канали и новинарски сайтове, като например в тази < <http://fyeaheasterneurope.tumblr.com/post/12933137170/albanias-communist-regime-was-definitely-unique>> (08.05.2012, 18:23 ч.)

5 White, Jeffrey. *Letter from Albania: Enver Hoxha's legacy, and the question of tourism* In: <http://www.gadling.com/2008/06/26/letter-from-albania-enver-hoxhas-legacy-and-the-question-of-t/> (08.05.2012, 18:56 ч.)

6 Darrow, Siobhan. *Albania littered with symbolism -- in the form of bunkers* In: < <http://edition.cnn.com/WORLD/9703/18/albania.bunkers/index.html>> (08.05.2012, 19:02 ч.)

Цялото наследство, ментално и физическо, което Ходжа оставя след себе си, се помни днес с горчивина заради всичко извършено от него в Албания.¹

*Ние изразходвахме много пари, твърде много пари само за военни нужди. Можете да видите, а и вече знаете колко много бункери имаме – докато в същото време нямаме къщи!*²

Параноята на управляващите, оправдана или не, забавила развитието на албанската държава и нанесла допълнителна порция травма в албанската памет и настояще. Албанците често подчертават, че те винаги разглеждали бункерите повече като символи на заплахите и контрола³. Самите бункери така и не влезли в употреба да защитят народа от чуждите нашественици и останали непокътнати през шеметните години на политически промени до ден днешен.

Днес бункерите изглежда са загубили смисъла, който са имали през управлението на Ходжа, но в същото време са придобили ново значение. Те може би са игнорирани, или по-лошо (или по-добре), са станали за присмех... В едно несъмнено несистематично и ненаучно изследване, ние публикувахме в албански интернет сайтове въпроса „Какво означават бункерите за теб?“. Албанците, които отговориха, най-вече млади в края на 20-те или началото на 30-те си години, използваха подобни термини: „дисхармонични“, „безползни“, „странни“ и „прахоснически“ – също отбелязаха, че бункерите са мястото, където тийнейджърите се държат „промискуитетно“ (на практика – младежите правят безразборен секс). В страна без коли, бункерите приемат ролята на пословичната „задна седалка“⁴.

Равносметката за състоянието на бункерите след падането на режима и първите години от демокрацията настоятелно подчертава, че менталната стойност на „бетонните гъби“ е повече от изменена. Краят на комунистическия режим слага край и на параноята от външна опасност, поради което смисълът, който запълвал студените им стени, изчезнал неотменимо и само заради титаничната си здравина, с която били закрепени към земята, и вездесъщата си неразрушимост, бункерите запазили своето физическо присъствие във време на промени, когато „последвали невероятни оргии на деструкция и вандализъм“ срещу цялото наследство на комунизма. Те останали там. И вместо да служат като скривалища от чуждите нашественици, те придобили нова функция – скривалища за секс. В днешно време са намерили приложение и като конюшни, кучешки колиби, кошари за овце, пещи за изпичане на тухли, а в градове като Дуръс например, един голям бункер, намиращ се на плажа, бил превърнат в ресторант „Бункери“⁵.

Финансовата стойност на бункерите и нуждите на албанците карат съвременниците да предлагат няколко начина за възползване от стотиците хиляди бетонни гъби по цялата страна. Едни от тях са албанските студенти, изготвили едноименния проект⁶. Те смятат, че бункерите могат да бъдат използвани в бъдеще като: информационни центрове, обществени тоалетни, кафенета, бутки за вестници, магазинчета за подаръци и защо не хостели (фиг. 7, 8, 9 и 10). Други пък, като архитектът на бункерите Йосиф Зегали смятат, че бункерите могат да бъдат използвани за изграждането на язовири, пристанища или като основи за магистрали.⁷

1 Викърс, Миранда. Албанците. Съвременна история. стр. 244

2 Бившият военен министър Перикли Тета In: *Albania littered with symbolism*

3 : Galaty, L. Michael. *The Snake That Bites. The Albanian Experience of Collective Trauma as Reflected in an Evolving Landscape.* p. 177

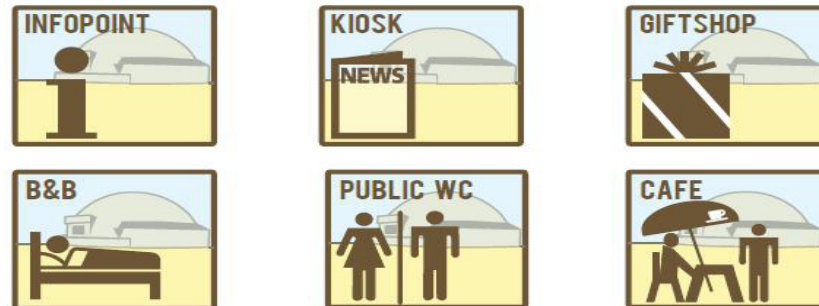
4 Пак там, р. 17

5 Пак там, р. 179

6 http://blog.concrete-mushrooms.com/?page_id=112

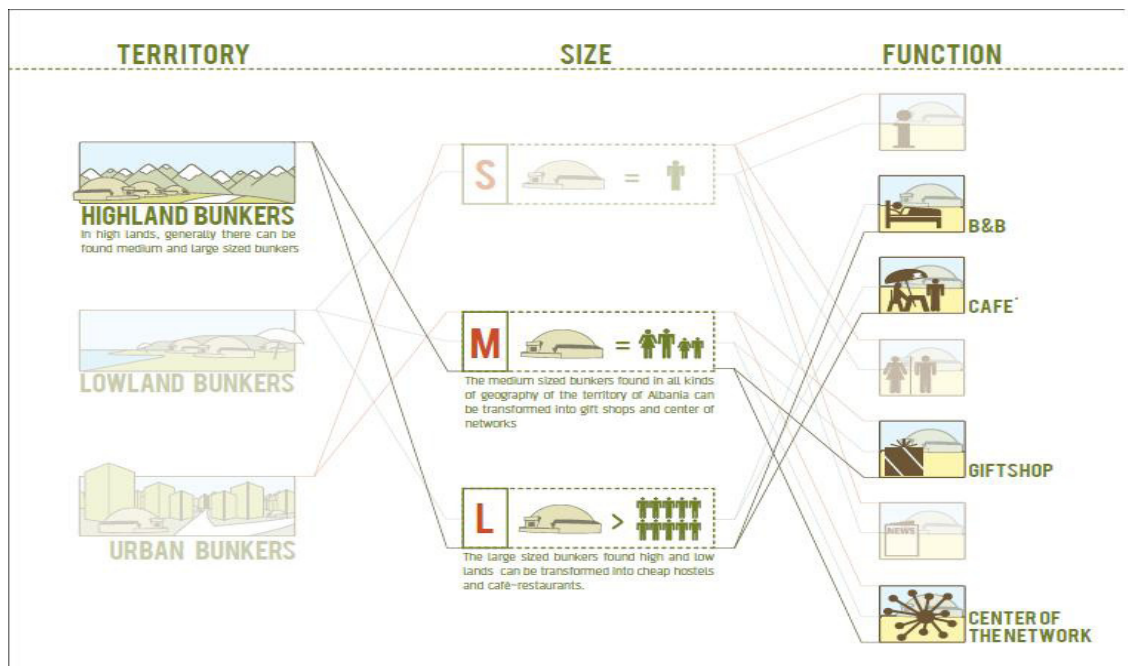
7 *Pukovnik Bunker In:* < http://www.yuope.com/nasa-borba/arhiva/Jan98/0401/0401_11.HTM>

ВЪЗМОЖНА ТРАНСФОРМАЦИЯ

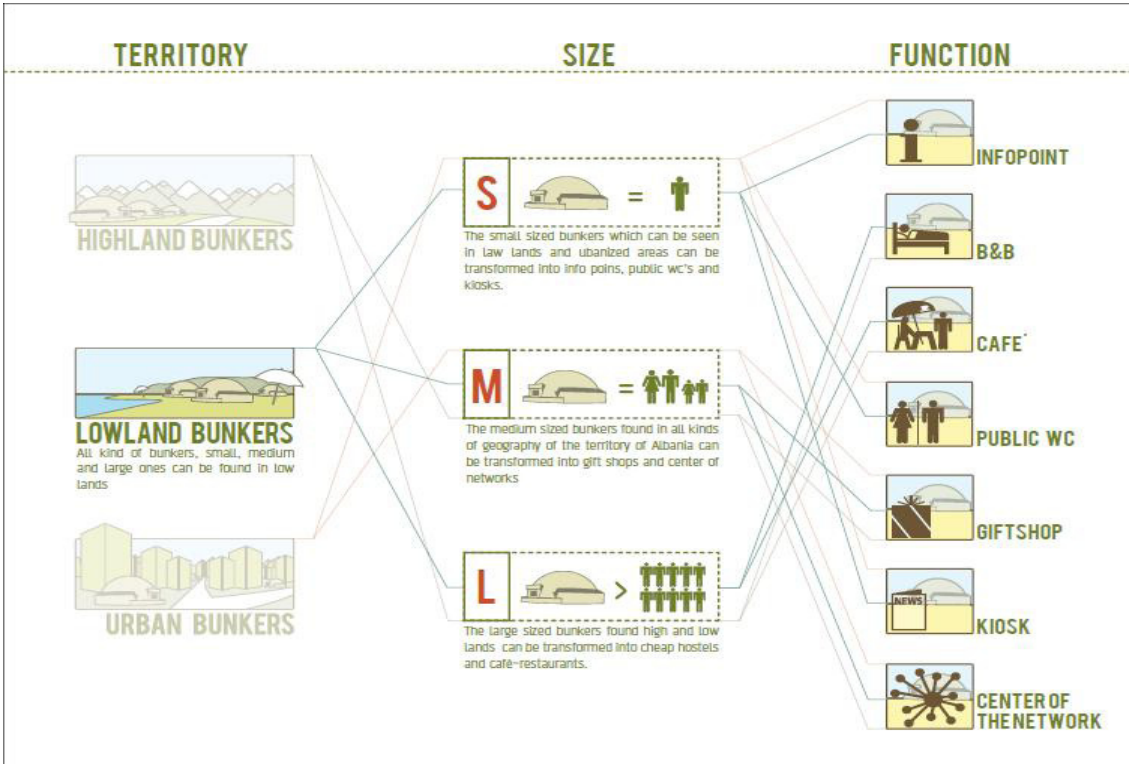
Фиг. 7

Източник: Проект „Бетонни гъби“ В: <http://www.concrete-mushrooms.com>

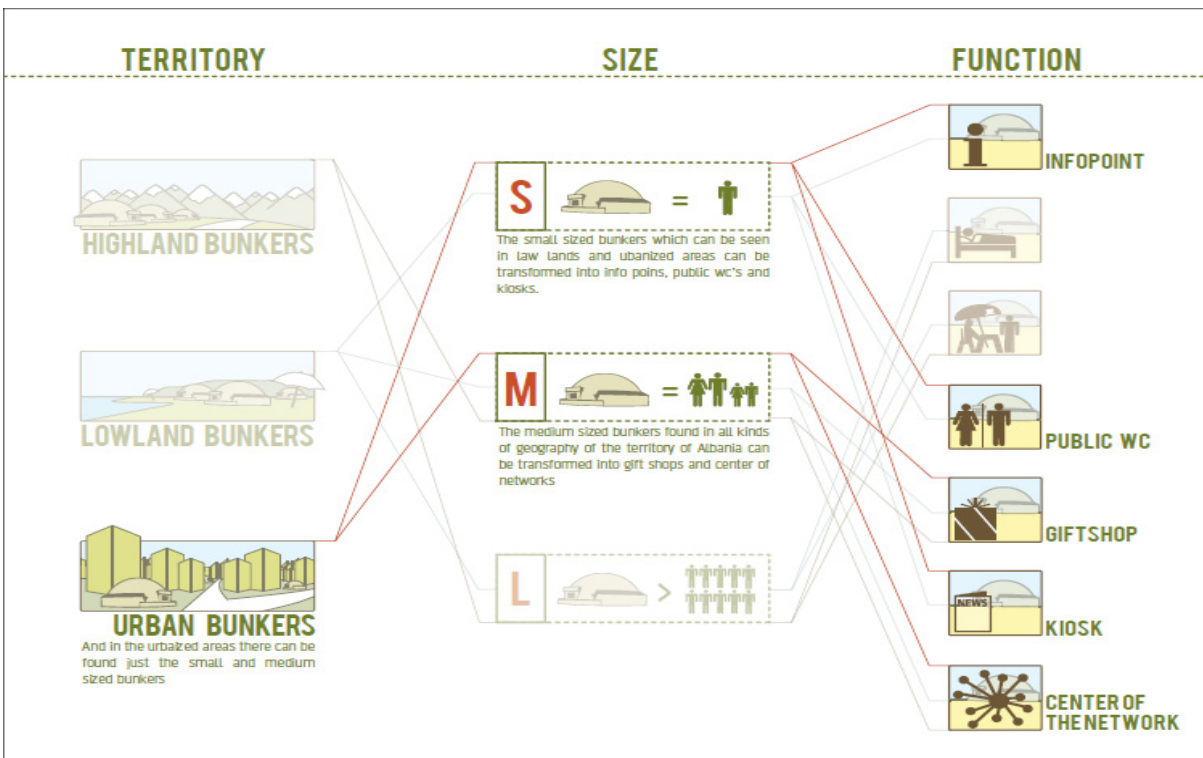
Фиг. 8

Източник: Проект „Бетонни гъби“ В: <http://www.concrete-mushrooms.com>

Фиг. 9

Източник: Проект „Бетонни гъби“ В: <http://www.concrete-mushrooms.com>

Фиг. 10

Източник: Проект „Бетонни гъби“ В: <http://www.concrete-mushrooms.com>

БУНКЕРИЗАЦИЯТА Е НЕИЗБЕЖНА ... ?

През лятото на 2009 година албанското правителство решава да предприеме мерки за „почистване“ на адриатическото крайбрежие от вездесъщите бункери¹. Работата обаче се оказва тягостна поради финансов недостиг и нецелесъобразност, тъй като заличаването на един бункер струвало над 800 евро, а и работата вървяла доста бавно. За две седмици били премахнати само седем бункера².

В същото време десетки албанци проявяват предприемчивост, въвеждайки промени в схващането на комунистическото наследство в новата икономическа ситуация. От организиране на туристически турове около бункерите, до продажба на сувенир бункер във формата на пепелник³. „Има идея бункерите да бъдат запазени, за да се съхрани наследството от една друга епоха и то да бъде изследвано от бъдещите историци“⁴, заявява директорът на отдел Културно наследство към албанското Министерство на културата, докато специалистът по предприемачество Невила Попа изразява нуждата от нов подход към историческите останки, аргументирайки се, че търсенето определя предлагането и щом има хора (най-вече чужденци), които се интересуват от тези конструкции, трябва някой да им ги предложи на пазара.⁵

В съвременното албанско общество върлува дилемата по следните двуполусни методи: заличаване на миналото или печалба от миналото. И докато в първия случай става въпрос за унищожаване на вече случили се, неизбежни ментални постановки, изразени чрез никнешите комунистически артефакти, то на обратната страна намираме това, че историята е акумулиращо се съдържание от различни актьори, чието запалване, изтриване или премахване не е в полза нито на обществото, нито на силните на деня.

Редица албанци вече доказват, че има начини за префабрикуване на нов естетически и практичен смисъл на бункерите. Донякъде обаче стремежът към печалба от комунистическото наследство поражда „насмешка“ и „иронизиране“ на албанското минало.

Ресторантьорът, който продава бургери „Bunker“... произвежда продукцията си, съпоставяйки пост-комунистическото съвремие с импотентното минало на диктаторството на Ходжа... Ако бъдат използвани като сувенири, те (бункерите) не биха прекъснали споделянето, но биха служили на споделянето с едно много по-различно послание: пост-комунистическият естетически кич възстановява миналото като „наследство“ през диалекта на подигравката.⁶

Дали това е пътят към облагородяване на албанското бъдеще, пътят към икономическо и политическо развитие? Това ще покажат следващите десетилетия. Засега обаче остава една неразрешена интересна постановка около бункеризацията и използването ѝ днес: дали албанското общество е достатъчно узряло, за да се развива, запазвайки историческото си наследство, вместо да се развива върху неговите отломки.

Този въпрос е актуален изобщо за всяка страна от бившия комунистически блок, включително и България.

1 Nice beach, shame about the bunkers: <http://www.dailytelegraph.com.au/travel/nice-beach-shame-about-the-bunkers/story-e6frezhr-1225754011334> (12.05.2012, 13:23 ч.)

2 Albanian tanks rid beaches of 'nightmare' Cold War bunkers: http://www.spacewar.com/reports/Albanian_tanks_rid_beaches_of_nightmare_Cold_War_bunkers_999.html (12.05.2012, 13:40 ч.)

3 <http://didieruef.photoshelter.com/image/I000020K6Ugf8gWs> (12.05.2012, 13:52 ч.)

4 <http://www.vesti.bg/index.phtml?tid=40&oid=3538791> (12.05.2012, 13:59 ч.)

5 *Забравете комунизма... Или го продайте!* < <http://ooehukc.wordpress.com/2012/04/14/%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B5-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B0-%D0%B8%D0%BB%D0%B8-%D0%B3%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%B9%D1%82%D0%B5/>> (12.05.2012, 14:10) *Превод от: Dujisin, Zoltan. Forget Communism... Or Sell It!, Unknown Albania, A Case Study: Cultural and Environmental Tourism. IPS, 2007. p. 13*

6 Albanian Experience of Collective Trauma as Reflected in an Evolving Landscape. p. 177

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Galaty, L. Michael. The Snake That Bites. The Albanian Experience of Collective Trauma as Reflected in an Evolving Landscape – В: Golden, Kristen B, and Bettina Bergo. The Trauma Controversy: Philosophical and Interdisciplinary Dialogues. Albany: State University of New York Press, 2009
- Проектът „Бетонни гъби“ < <http://www.concrete-mushrooms.com> >
- Викърс, Миранда. Албанците. Съвременна история. изд. „Пигмалион“ – Пловдив, 2000 г
- Schwandner-Sievers, Stephanie, and Bernd J. Fischer. Albanian Identities: Myth and History. Bloomington: Indiana University Press, 2002
- Интервю с архитекта на бункерите Джоузеф Зегали <http://www.yuope.com/nasa-borba/arhiva/Jan98/0401/0401_11.HTM>
- Статия за албанския поет Рудолф Марку <<http://www.albanian.dir.bg/obzor/lit/obz-lit-9-RudolfMarku.htm>>
- Кратка биография на Енвер Ходжа <http://en.wikipedia.org/wiki/Enver_Hoxha>
- Albania's `Bunker Mentality' Fades, 1996 <http://articles.chicagotribune.com/1996-04-14/news/9604140133_1_enver-hoxha-bunkers-paranoia>
- Albania's relics of paranoid past, 2002 <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2098705.stm>>
- Превод на статията на Dujisin, Zoltan. *Forget Communism... Or Sell It!*, Unknown Albania, A Case Study: Cultural and Environmental Tourism. IPS, 2007. p. 13 <<http://oehukc.wordpress.com/2012/04/14/%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B5-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B0-%D0%B8%D0%BB%D0%B8-%D0%B3%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%B9%D1%82%D0%B5/>>>
- <<http://fyeaheasterneurope.tumblr.com/post/12933137170/albanias-communist-regime-was-definitely-unique>>
- White, Jeffrey. *Letter from Albania: Enver Hoxha's legacy, and the question of tourism* In: <<http://www.gadling.com/2008/06/26/letter-from-albania-enver-hoxhas-legacy-and-the-question-of-t/>>
- Darrow , Siobhan. *Albania littered with symbolism -- in the form of bunkers*, 1997 In: < <<http://edition.cnn.com/WORLD/9703/18/albania.bunkers/index.html>>
- *Nice beach, shame about the bunkers*, 2009: <<http://www.dailytelegraph.com.au/travel/nice-beach-shame-about-the-bunkers/story-e6frezhr-1225754011334>>
- *Albanian tanks rid beaches of 'nightmare' Cold War bunkers*, 2009: http://www.spacewar.com/reports/Albanian_tanks_rid_beaches_of_nightmare_Cold_War_bunkers_999.html
- <http://didierruef.photoshelter.com/image/I000020K6Ugf8gWs>
- <http://www.vesti.bg/index.phtml?tid=40&oid=3538791>

Експертно мнение

1. Вашата визитка. Моля представете се за нашите читатели.

Христо Матанов, професор, доктор на историческите науки. Роден доста отдавна, в 1952 г. в град Харманли, зодия „Рак“. Хобита: лов, спорт, история на оръжието, работа с дърво. Преподавам Средновековна история на Балканския полуостров, което, според мен, поне географски, е различно от Средновековна история на Югоизточна Европа.

2. Смятате ли, че познаването на средновековната история на Балканите е ключово за разбирането на региона днес?

Вероятно съм пристрастен, но съм убеден, че познаването на средновековната епоха е, ако не от ключово, от много важно значение за познаването на генезиса на проблемите в днешните Балкани. Това е така, защото тъкмо в тази епоха се заражда самосъзнанието, типове взаимоотношения, проблемите между отделните държави и общности, типове култура и др. Моето убеждение е важно за тези, които желаят фундаментално да познават историята и проблемите на региона. Ако не желаят, могат да ползват спокойно информацията в Интернет, особено за проблеми на текущата политика или сравнително скорешни събития – напр. разпадането на Югославия и т.н.

3. До каква степен различията, формирани между Запада и Изтока още през Средновековието, влияят на настоящето?

Не съм привърженик на търсенето на фундаментални разлики. И Европейския Запад, и Европейския Изток са варианти на един и същ цивилизационен модел. Разлики има и факти за тях могат да се открият още от времето на разделянето на Римската империя на западен и източен дял. Те се изострят по време на кръстоносните походи, в процеса на формулиране на религиозните различия, по време на споровете за имперската легитимност и др. Но ако погледнем само европейските католически общества или само европейските православни общества, вътре в тях противоречията са не по-малко остри и водят до кървави конфликти. Сега живеем с свят, в който на преден план изпъкват приликите, а не разликите.

проф. дин Христо Матанов

4. Може би това е най-валидно в религиозно-църковната сфера?

Специфичното на религиозната сфера е, че конфликтите тук показват тенденция към прекомерно изостряне. Пак подчертавам: и тук доминира принадлежността към една и съща религия. Спецификите се изострят тогава, когато има пряка конфронтация: напр. по време и след Четвъртия кръстоносен поход. Въпреки това в много периоди от Средновековието има примери на активно сътрудничество.

5. Съвсем скоро Турция обяви мотото си в преговорите за присъединяване към Европейския съюз: „Дръж се, Европа, Турция идва да те спаси“. Мислите ли, че демонстрираното отношение ще бъде от полза за страната или може да ѝ изиграе лоша шега?

Никога не съм спотаявал мнението си, че в един политически съюз трябва да има цивилизационна общност. Поради това мисля, че не е необходимо Турция да става член на Европейския съюз. Цитираното мото отразява едно прекомерно самочувствие, породено от успешното развитие на Турция през последните години и паралелната криза на Европейския съюз. Турция няма да спаси ЕС, нито кризата в ЕС ще продължава вечно.

6. Църквата винаги е заемала важна роля на Балканите. Каква смятате, че трябва да бъде ролята ѝ в различните балкански общества днес?

Небих казал, че може да се отговори общо на този въпрос. От доста време православната общност се развива в руслото на поместната църковност. Това предполага намаляване на значението на общата проблематика и засилване на значението на поместните църковни проблеми. Ролята на религията, респ. на съответните религиозни структури рязко се засилва в онези общности и нови държави, които търсят място под слънцето и са в процес на формулиране на исторически митологеми относно своята идентичност. Това, което мога със сигурност да констатирам е, че с развитието на пазарните отношения и „бюргерския етос“ ролята на религията не намалява, а напротив – расте.

7. Участвали сте в написването на редица учебници. Съгласен ли сте с твърдението, че начинът, по който се представя историята в учебниците, допринася за противопоставянето на югоизточноевропейските държави?

Да, съгласен съм! Регионът още не е достигнал нивото на европейското самосъзнание и на европейските взаимоотношения, в които историческите конфликти от далечното и близкото минало не играят съществена роля. В същото време не смятам, че „насилственото“ туширане на историческата обремененост ще изиграе своята роля. Очевидно това е явление, което трябва да се изживее по механизма „ходене из пустинята“.

8. В балканския фолклор често се среща топосът за предателството. Според Вас защо е така и смятате ли, че предателството е още една характерна черта на балканските общества?

Това, разбира се не е единственият мотив. Но той съществува поради общото несъответствие между възможности и стремежи. Когато стремежите надхвърлят възможностите, трябва да се търси обяснение за националните неблагоприятия. Образите на предателите са удобно извинение за националните крахове, от които нито една балканска общност не е била пощадена.

9. Какъв е генералният извод, който сте направили за себе си от средновековната балканска история?

В чисто професионален план, че това е една

изключително трудна дисциплина. Трудността идва от изключителното разнообразие на региона, което трудно може да бъде интелектуално овладяно. Другият извод, че в процеса на трудната интеграция вероятно много от конфликтите ще избледнеят и може би ще изчезнат. В личен план заниманията ми със средновековна балканска история ми носят професионална удовлетвореност.

10. Как бихте оценили сътрудничеството между балканските специалисти? Какво още би могло да се направи в тази сфера според Вас?

Сътрудничеството не е на ниво. Има ръководители на балканистични или югоизточноевропейски научни звена, които няма да могат да изброят повече от две-три подобни звена или личности от съседните държави. Някои дори не владеят балкански език, да не говорим за езици. Надеждата ми е във вас, младата генерация. Вие сте добре подготвени и нямате предразсъдъците, от които страда нашето поколение.

11. Какво може да даде на читателите списание „Via Balcanica“?

Via Balcanica трябва да се стреми към смислова и съдържателна автентичност, т.е. да бъде истинско балканистично списание, което не подменя регионалните проблеми с някакви други.

12. Вашите препоръки за клуб „Balcanica“.

Тъй като не се съмнявам в мотивираността на неговите членове, основната ми препоръка е стремеж към устойчиво развитие. Надеждата ми е, че идеята ще продължи да се развива и при следващата генерация студенти и млади хора.

*Християн Георгиев
Адриана Недялкова*

Европейска ли е Югоизточна Европа? Една гледна точка

Георги КЕРАНОВ

Снимка : <http://www.bergbook.com/images/18160-01.jpg>

Настоящото изложение цели да проследи мисълта на един западен автор относно една югоизточна проблематика. Гледната точка, представена в хода на статията, е обобщаваща за призмата, през която една претендираща да бъде отделна цивилизация разглежда предполагаемата друга. Необходимо е да се опознае визията за другостта, за да се извлекат важни изводи и да се разберат проблемите, които тази другост поражда във взаимоотношенията на двата едновременно еднакви и различни свята.

Историята, културата и развитието на Югоизточна Европа са твърде слабо познати на популярно ниво в Запада. Именно заради това, и въпреки негативните асоциации, с които западният свят свързва региона, тази част от Европа представлява интерес за много от западноевропейските изследователи. Един от тях е Холм Зундхаусен. Той е немски историк, роден през 1942 г. и завършил през 1972 г. Източно- и Югоизточноевропейска история, Славистика и Германистика в мюнхенския университет „Лудвиг-Максимилиан“.¹ В своята статия в сборника „*Südosteuropa-Mitteilungen*“, озаглавена „*Was ist Südosteuropa und warum beschäftigen wir uns (nicht) damit?*“² той опитва да обясни исторически понятията „Югоизточна Европа“ и „Балкани“, да наблегне върху нуждата от познанието за региона, както и да намери път за правилното разбиране на особеностите му. Зундхаусен смята, че балканското историческо развитие не позволява на този свят да се причисли към европейската история, култура и цивилизация.

ВЪВЕДЕНИЕ В ПОНЯТИЯТА

Двете приемани твърде често за равнозначни понятия „Балкани“ и „Югоизточна Европа“, които са във фокуса на статията, са

1 <http://www.de.wikipedia.org>, 19.12.2012 г., 21:48 ч.

2 В превод от немски – „Какво е Югоизточна Европа и защо (не) се занимаваме с нея?“

създадени съответно през XIX и през XX в. Първото е въведено от немския географ Аугуст Цойне през 1808 г. в книгата му „Опит за научно описание на земята“, където той дава наименованието „Балкански“ на полуострова в югоизточната част на Европа. Самата дума „балкан“ има персийско-турски произход и значи високо възвишение. Тя навлиза по време на османското нашествие на полуострова. Според проф. дин Христо Матанов немският автор се води от две обстоятелства в избора си на наименование.³ От една страна, той търси аналогия с имената на другите два южни европейски полуострова – Пиринейски и Апенински, чиито названия идват от големите планински вериги в пределите им. Другото обстоятелство е, че още в разбиранята на античните географи планината Хемус (по-късно става известна като Балкан и Стара планина) пресича целия полуостров и според Цойне достига чак до Истрия. Това схващане ще бъде по-късно опровергано от Ами Буе, според когото тя се простира от Черно море до р. Тимок.

Всъщност самото създаване на понятието „Балкански полуостров“ идва от нуждата на западните европейци да очертаят географски по-добре този регион и да заместят вече нефункционалния поради изтласкването на Османската империя от европейските територии термин „Европейска Турция“, който е бил едно от най-известните названия на полуострова до този момент.

Другото понятие – „Югоизточна Европа“, се появява след края на Първата световна война.⁴ То се налага отново от немски учени, които му придават освен географски и геополитически смисъл. Техен главен ориентир е идеята за съществуване на „Централна Европа“, която се простира от Белгия до България. Те разбират Балканския полуостров като част от Югоизточна Европа, така че двете названия не са нито

3 Матанов, Христо, „Средновековните балкани“, изд. Парадигма, стр. 1-4

4 Пак там, стр. 4

географски, нито геополитически равностепенни.

По ред причини, като честите конфликти и политическата нестабилност след изтласкването на Османската империя от Балканския полуостров, думата „балкански“ получава негативен заряд. Ето защо Югоизточна Европа, бидейки по-малко смислово натоварено понятие, за някои държави е път за разграничение от балканския свят.

ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА СПОРЕД ХОЛМ ЗУНДХАУСЕН

Като се основава на представата на балканските специалисти, Холм Зундхаусен причислява към обхвата на Югоизточна Европа следните държави: Словакия, Унгария, петте държави, образувани след разпадането на Югославия (Сърбия, Хърватия, Македония, Словения, Босна и Херцеговина), Кипър, Турция, България, Румъния, Молдова и Албания. За да сме напълно коректни, в този списък вече е необходимо да бъдат включени Черна гора и Косово, които авторът не споменава по обективната причина, че публикува статията си през 2002 г. – една година преди Черна гора да се отдели от Сърбия и шест преди Косово да се обяви за независима държава, отново отделяйки се от Сърбия. Според германеца броят на тези държави е възможно да се променя занапред. Затова той се пита къде именно започва

Югоизточна Европа и докъде стига тя спрямо Централна, Източна, а и Западна Европа.

Ограничаването само в географския обхват на понятието се оказва недостатъчно, за да се разберат напълно историческите и политическите му измерения, нито сложния комплекс от етно-демографски и културни специфики. Невъзможно е това да се постигне и чрез политическата и икономическа призма, която пречупва западния поглед към Европейския Югоизток все по-често в годините преди 1989 г. Това е време, в което „Източна Европа“ се превръща в събирателно понятие за социалистическите държави, обхващайки и Югоизточна Европа (без Гърция, Кипър и Турция).⁵ След 1989 г. с разпадането на социалистическия блок двуполярното политическо разделение на Европа (Западна и Източна) вече не е достатъчно и се налага ново разбиране за политическата структура на континента, тъй като дотогавашното не може да внесе яснота за нея. „Източна Европа“ е изтласкана още по на изток, за да остави място за „Централна Европа“. Двете обаче остават свързани в контекста на икономическото и политическото преобразуване на Европа. Къде е границата между тях остава въпрос без ясен отговор. Политическата конюнктура на Югоизточна Европа също остава проблемна, тъй като, за да има завършеност понятието, в него трябва да се включат освен социалистическите и постсоциалистически държави и реалности и онези „различните“ преди това страни – Гърция и Турция.

Това налага един похват, който разглежда културните критерии (исторически, културно-исторически, религиозни и др.), за да се постигне разбиране за Югоизточна Европа. Според Зундхаусен трябва първо да се отговори на въпроса дали елементите на този регион съставят една културна цялост, обособима лесно

⁵ [Sundhaussen, Holm, Was ist Südosteuropa und warum beschäftigen wir uns \(nicht\) damit?, in: Südosteuropa-Mitteilungen 42 \(2002\), H. 5–6, S. 94](#)

спрямо съседните области, които от своя страна да притежават различна културна цялост. „Няма идентичност без различия“, заявява авторът, тъй като всеки процес на обособяване на идентичност е съпроводен от експониране на различността. Така че колкото по-голям е броят на концентрираните на едно място специфични белези на един регион, толкова по-ясно той ще бъде разграничен и разбран като отделен такъв. И обратно – колкото повече са разпръснати тези белези, толкова по-трудно ще е да се намерят границите, които опасват региона, докато в един момент не се размият съвсем.⁶

БАЛКАНИТЕ СПОРЕД ХОЛМ ЗУНДХАУСЕН И ЧАСТ ЛИ СА ТЕ ОТ ЕВРОПЕЙСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ

В рамките на Югоизточна Европа Холм Зундхаусен вижда един подрегион, който има малко по-тесен обхват. Той се ограничава в пространството на юг от р. Сава и Долен Дунав. Тук се сблъскват две културни наследства,⁷ които имат основна роля за развитието на областта – византийско-православното и османо-ислямското. Историческата им важност за Балканския полуостров е голяма, тъй като те са водещ организационен и еволюционен фактор в продължение на около хилядолетие и половина – от IV до XX в., и имат въздействие дори в настоящето. Безспорно няма друго място извън или в Европа, където тези традиции да се припокриват и да си взаимодействат така, както в балканското пространство. Балканите са в центъра на тяхната историческа и културна среща и на тяхна територия се развиват тези взаимнопроникващи се влияния, които в крайна сметка достигат до една уникална слятост и формират една обособена културна

6 [Sundhaussen, Holm, Was ist Südosteuropa und warum beschäftigen wir uns \(nicht\) damit?, in: Südosteuropa-Mitteilungen 42 \(2002\), H. 5–6, S. 94](#)

7 [Авторът е установил, че има още поне шест културни наследства в този регион, но те според него нямат чак толкова голямо отражение.](#)

историческа реалност.

Холм Зундхаусен е противник на тезата, изказана от българската историчка Мария Тодорова в нейната монография „*Imagining the Balkans*“ и в статията „*Der Balkan als Analyse-kategorie: Grenzen, Raum, Zeit*“⁸. Там тя отрича значението на византийско-православната традиция и на разделението на Европа на католическа и православна като основополагащо за разбирането на днешните Балкани, тъй като в днешно време обществата са секуларизирани, а религиозните такива са твърде малко. Според германеца не може да става дума за набожността на днешните общества, нито за теология или историята на догмите, а за това дали и до колко латинско-римската и гръцко-православната традиция с присъствието си в продължение на хилядолетия на Европа и Балканите са повлияли на схващанията за норми и ценности на европейските общества и са оформили облика на съответните култури. Цитирайки Томас Лукман, Холм Зундхаусен заявява, че религията е културен феномен, който въздейства на обществото и обществените връзки.⁹ Тя ги определя, без да е нужно те да произхождат от нея. Зундхаусен заявява, че секуларизацията на обществата (която за него не е пълна) не може да изключи ролята на религията в образуването на историческия опит на дадено пространство, каквото е Югоизточна Европа. За това свидетелства фактът, че след като процесът на секуларизация започва и се сблъсква с религията, се създава днешната „западна култура“. Тук авторът подчертава, че тази култура не е напълно и наново преоткрита, че тя не е продукт само на Просвещението и на гражданските революции. И въпреки че до 1989 г. балканските общества са по-силно секуларизирани от западните, това не означава,

8 [В превод от немски – „Балканите като аналитична категория: Граници, пространство, време“.](#)

9 [Sundhaussen, Holm, Was ist Südosteuropa und warum beschäftigen wir uns \(nicht\) damit?, in: Südosteuropa-Mitteilungen 42 \(2002\), H. 5–6, S. 98](#)

че ролята на Православието и различните форми на „политическа теология“¹⁰ в разбирането за балканския свят и обществата е незначителна. И наистина, без Православието разбирането на балканската, руската, украинската, белоруската, румънската, молдовската култура и история е невъзможно. Ценностните системи, както и културното наследство, са пряко свързани с религията.

Петвековното господство на Османската империя на Балканския полуостров безспорно същоеоставилосвояотпечатъквърхубалканските общества, върху политическата, обществената и икономическата им история. То е и с основна роля за формирането на мюсюлмански групи население на Балканите. Важна подробност, която според Холм Зундхаусен се пропуска е, че османското наследство до голяма степен е част от византийското. Това е така според автора не само защото в почти всички европейски територии, които завладява, Османската империя прилага леко модифицирани заварените институции, но и защото във високите етажи на властта османската държава запазва много елементи от византийското наследство.¹¹ Освен това самата балканска историография поддържа теорията, че именно църквата и духовенството запазват идентичността на християнските поданици на султана. Точно от предосманското наследство те черпят аргументи за своята автохонност. По-късно пък строителите на съвременните балкански нации търсят националната идентичност отново в предосманския период, т.е. във византийското наследство. След премахването на османското владичество започва създаване на малки и слаби държави с много претенции, което поражда конкурентност и реваншизъм между тях и ги отдалечава една от друга. Това довежда и до конфликти около териториалното разпределение.

Холм Зундхаусен определя Балканите

¹⁰ Idem

¹¹ Idem S. 99

като ядро, състоящо се от преживявания, опити и заемки, уникално спрямо съседите си и различно от тях. Но на това пространство действат и връзки с регионите на север от реките Дунав и Сава, от една страна, и Мала Азия, от друга. Тези връзки намират израз в многообразието на балканската култура и вариациите ѝ.¹² В този смисъл балканският свят няма твърди граници. Бих онагледил това взаимодействие с примера на три реки, които вливат сладките си води в соленото море. Няма как да се определи къде свършва едното и къде започва другото. От едната страна е Анадола, където днес се намира Турция и където са се помещавали центровете на Османската и на Византийската империя. Тук се е водел сблъсъкът между двете и тук техните наследства си взаимодействат най-силно. От другата страна са териториите на бившите княжества Молдова и Влахия, които макар и под васалната зависимост на Османската империя, никога не са били в такава степен повлияни от нея. Унгария, Хърватия, Словакия и някои части от Сърбия са третата река, защото и те принадлежат към друго социално и културно пространство, различно от балканското, но и свързано с него. Между тези три реки е заключен истинският балкански свят – соленото море. Разликите на моделите им обуславят различна държавна традиция и различен строеж на обществото,¹³ а същевременно във всеки от тях може да се наблюдава присъствие на характерни за Балканите исторически, политически, етнически и културни черти. Балканите пък, от своя страна, имат своите отличителни белези, но притежават и по нещо от съседите си.

В същото време не бива да се забравят

¹² [Sundhaussen, Holm, Was ist Südosteuropa und warum beschäftigen wir uns \(nicht\) damit?, in: Südosteuropa-Mitteilungen 42 \(2002\), H. 5–6, S. 98](#)

¹³ [Mathias Bernath: Südosteuropäische Geschichte als gesonderte Disziplin. In: Forschungen zur osteuropäischen Geschichte 20 \(1973\), S. 135-144, цитирано по Sundhaussen, Holm, Was ist Südosteuropa und warum beschäftigen wir uns \(nicht\) damit?, in: Südosteuropa-Mitteilungen 42 \(2002\), H. 5–6](#)

вътрешните разлики на балканския свят. Хърватия не е Албания, Унгария не е България, а само съседството не прави едно пространство единно. Това дава основание на автора да смята, че Карл Казер и Матиас Бернат са прави в заключението си, че самостоятелна югоизточноевропейска история и самостоятелно югоизточноевропейско общество няма.¹⁴

ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА, БАЛКАНИТЕ И ЕВРОПА

От векове Балканите се възприемат като по-изостанала периферия на Европа. След 1989 г. държавите в Югоизточна Европа издигат лозунга „Обратно към Европа“. Според Холм Зундхаусен това е трудно осъществима задача, защото реално Югоизточна Европа няма как да се „върне“ някъде, където е.¹⁵ Тя няма как да се „върне“ и някъде, където никога не е била, тъй като Европейският съюз, който е съвременният „обратен“ път според югоизточноевропейските държави, не съществува, когато се ражда СССР – пътят, който ги е „отделил“ от Европа. Възможно е „завръщането“ им само в друг аспект, който според мен включва историческата взаимосвързаност, културните и етническите връзки. Зундхаусен изтъква още, че политико-исторически балканските общества „се завръщат“ към Европа два пъти – веднъж след изтласкването на Османската империя от Балканите и веднъж след падането на социалистическия режим. Проблемът според него се състои в това дали между първото „завръщане“ и второто „отделяне“ Югоизточна Европа наистина се е доближила до Централна и Западна Европа в културен и цивилизационен

план. По този въпрос не може да се стигне до консенсус. Отговорът за югоизточноевропейците е по-скоро положителен, но извън региона авторът предвижда, че би бил отрицателен.

На базата на това различие Холм Зундхаусен развива теория за разликата между две наглед синонимни понятия – „европейска история“ и „история на Европа“. Тя се състои в схващането, че „европейската история“ включва комбинацията от наследствата на Античността и християнството. Югоизточна Европа е един от тези региони на Европа, който в следствие на османското нашествие за дълго прекъсва своето съществуване като част от християнския свят и следователно не може да бъде причислена към европейската цивилизация.

Според автора самата Европа никога в историята си не е била единна. В последно време обаче се правят опити за скриване на различията. Зундхаусен твърди, че за да се постигне европейска единност, трябва да се промени мисленето към нея. Германецът смята, че идеята за универсалността трябва да бъде заменена от идеята за „взаимновключваща различност“.¹⁶ Универсалната идея за него е неисторическа и теологична и е рожба на някои „мета-дискурси“, фокусирани около Западна Европа.¹⁷ Мария Тодорова критикува факта, че Балканите се разбират извън категорията на „Запада“. Холм Зундхаусен пък контрира с това, че балканската история се опитва да се включи в тази на Запада „насила“. Според него историята на балканското пространство е различна, а не просто закъснял, развален и изопачен вариант на „европейската история“. Универсалната теория според германеца е грешна, защото предвижда приемане на невъзприети досега основни предпоставки, които се базират на изключенията, свидетелстващи в полза на разглеждането на

14 [Karl Kaser, Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft. 2. völlig neu bearbeitete und aktualisierte Auflage, Wien, Köln, Weimar 2002](#) и [Mathias Bernath: Südosteuropäische Geschichte als gesonderte Disziplin. In: Forschungen zur osteuropäischen Geschichte 20 \(1973\), S. 135-144, цитирано по Sundhaussen, Holm, Was ist Südosteuropa und warum beschäftigen wir uns \(nicht\) damit?, in: Südosteuropa-Mitteilungen 42 \(2002\), H. 5-6](#)
15 [Взира се фактът, че географски регионът е част от континента Европа.](#)

16 [Sundhaussen, Holm, Was ist Südosteuropa und warum beschäftigen wir uns \(nicht\) damit?, in: Südosteuropa-Mitteilungen 42 \(2002\), H. 5-6, S. 102](#)

17 [Idem, S. 103](#)

Югоизточна Европа като неразделна част от Западна Европа. А ако се приеме историята на балканското пространство само като един (не особено успешен от западна гледна точка) вариант на общата история, то интересът към нея ще спадне значително, сравнено със сега, когато Балканите се приемат като нещо различно.

По този повод авторът обръща критиката си към Мария Тодорова. Според него тя е права единствено в желанието си да „дедemonизира“ балканския свят. Но различията между него и западния не са само атавистични, както твърди българката. Те всъщност, според германеца, са доста съвременни. Изказването на Тодорова за „нормализиране“ и „тривиализиране“ става грешно веднага щом то се насочи към „сливане“ на двете исторически и цивилизационни пространства. Балканите не са нито „нормални“, нито „ненормални“. Те просто са различни. И именно различността заслужава внимание. В този смисъл „нормализирането“ трябва да е именно в признаването на многообразието, а не в отричането му или табуизирането му. Европа не е хомогенна. А различието на Югоизточна Европа и балканското пространство е точно причината, поради която според автора западният свят трябва да се занимава с тях.

Според Зундхаусен едно непознаване на спецификите и проблемите на югоизточноевропейското пространство е опасно. Историята го доказва с кризите, предизвикани от Берлинския конгрес (13 юни – 13 юли 1878 г.), анексията на Босна и Херцеговина през 1908 г., Балканските войни (1912 – 1913 г.), атентатът в Сараево от 1914 г., Хитлеровата атака над Югославия и Гърция през 1941 г., както и проблемите около разпадналата се Югославия, Косово и Босна. Германецът счита, че непознаването на Югоизточна Европа може да бъде фатално не само за региона, но дори и за цяла Европа. Той призовава на „другостта“ на този свят да се обърне възможно повече внимание,

защото това е във взаимен интерес.

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Холм Зундхаусен представя западноевропейската гледна точка за Югоизточна Европа. Неговото изложение е в полза на разбирането за различност между света на Балканския полуостров и Западния свят. В известен смисъл обаче се забелязва противоречие в тезата на немския автор. От една страна, той твърди, че Балканите и Югоизточна Европа никога не са били една културна и цивилизационна цялост със Запада. От друга страна обаче заявява, че има „завръщане“ към Европа след освобождаването на региона от османска власт, а това предполага, че османското нашествие е прекъснало съществуваща връзка между Западна и Югоизточна Европа. Не означава ли това, че все пак такава е имало преди идването на ислямските завоеватели? Продължавайки разсъжденията си за „завръщане“ след разпадането на СССР, германецът затвърждава убеждението, че все пак Югоизточна Европа е част от Европа и то на политико-историческо ниво, независимо дали има съмнения около културното и цивилизационното приближаване в периода между 1878 г. и края на Втората световна война.

Подобен ред на мисли се потвърждава и от тезата на автора, че „европейската история“ е плод на комбинацията от Античност и християнство. Несъмнено това е така, но Холм Зундхаусен едва ли може да оспори равнопоставената роля на Югоизточна Европа в цивилизационен план с тази на Западна Европа именно по време на Античността, когато гръцкият античен свят и Римската империя раждат едни от най-големите учени и творци на времето си. Едва ли може да се отрече и първостепенната роля на този югоизточен европейски свят през по-голямата част от Средновековието, което без

съмнение е свързано с християнството. Именно тук се пренася величието на Римската империя, трансформирайки се във Византия, и така се съхранява и западната държавна и културна традиция, и християнството, заплашени да рухнат на запад под ударите на различни „варварски“ народи.

Отричането на универсалността на историята Зундхаусен използва само що се отнася до Югоизточна Европа. Ако възприемем тезата му за вярна, то тогава различия можем да открием в историко-културния състав на самата Западна Европа. Както авторът правилно отбелязва Европа никога не е била хомогенна. Между английския, френския, германския и италианския културен свят има прилики, но те не са идентични. Не е идентичен и скандинавският със западноевропейския свят. Докато говори за прекъсване на християнското съществуване на Югоизточна Европа, която пада под османско владичество, авторът пропуска да отбележи седемвековното владичество на маврите в Испания, оставило там своето ислямско наследство. Не споменава и факта, че такова наследство има и в Унгария, която ще се превърне в равноправна част от дуалистичната монархия Австро-Унгария. Не прониква ли така „друговерското“ и в Западна Европа?

Цивилизацията се оказва едно виенско колело. В различни исторически периоди Западът и Европейският (Юго-)изток са се редували да са на неговата висока и напреднала

част. Балканските общества сами слагат преграда пред себе си и Западна Европа. Дали заради натрапващото се отношение на европейците към тях, или поради комплекс, породен от икономическата им изостаналост, те наричат този друг, изглеждащ далечен свят, Европа, сякаш тя свършва до тях и като че ли забравят, че поне географски, а смятам, че и исторически, те също са част от нея. С такава нагласа балканците никога не биха успели да се преборят за място в „европейската история“ и цивилизация, нито пък за „завръщане“ в нея, въпреки че са една от съставните ѝ части. Освен това, за да бъдат възприети югоизточноевропейските общества, западноевропейските трябва да се научат да ги разбират. Както авторът твърди, това ще е в общ интерес.

Използвана литература

Sundhaussen, Holm, Was ist Südosteuropa und warum beschäftigen wir uns (nicht) damit?, in: Südosteuropa-Mitteilungen 42 (2002), H. 5–6, S. 92 – 105

Матанов, Христо, Средновековните Балкани, изд. Парадигма, стр. 1 – 4
http://de.wikipedia.org/wiki/Holm_Sundhaussen, 19.12.2012 г., 21:48 ч.

Знаете ли, че...

Румънският парламент в Букурещ е втората по големина административна сграда в света след Пентагона в САЩ.

Словения е една от страните в Европа, с най-голям процент самоубийства на глава от населението.

В Албания е дадено право на жените да гласуват през 1920 г. Това прави страната пионер на Балканите в тази област и я нарежда пред други европейски държави като Франция(1944 г.), Великобритания(пълно право е дадено през 1928 г.) и Италия(1946 г.).

Завземането на Одринската крепост се счита за едно от най-големите постижения на Българската армия по време на Балканските войни. В същото време в Турция, командващият турските сили – Шукри паша е обявен за герой, тъй като е забавил напредването на противниковата войска.

Македония е страната с най-голям брой планински върхове в цял свят – общо 34 (всеки над 2000 метра), като на много от тях никога не е стъпвал човешки крак и единствените посетители са орлите и вълците.

Мюсюлманската идея за харема е заимствана от византийските геникони(женските отделения в двореца). На нежния пол в християнската империя не било позволено да напуска дома си без придружител, а когато това ставало, жените трябвало да покриват главите си с воали.

Скопие е родното място на албанската световно известна носителка на нобелова награда за мир и хуманитарна дейност – Майка Тереза, където е издигнат и паметник в нейна чест през 1999 г.

Румънският град Тимишоара е първият град в Европа, който е снабден с електрическо улично осветление. Това става през 1884 г.

Образованието във Византия е било достъпно за всички социални слоеве включително и за робите.

Гордостта на гръцкия флот по време на Балканските войни, крайцерът Георгиос Авероф, предприема първото си плаване към Великобритания, за да участва в празненствата за коронацията на крал Джордж V. Пътуването обаче съвсем не е безпроблемно и включва свади с местните както и почти избухването на бунт, породен от незнанието на моряците какво представлява синьото сирене.

Най-малкият етно-музей в света се намира в Македония и е разположен на 5 км северозападно от Тетово – в живописното село Джебчище: той е с големина 7.2 квадратни метра, включва около 1150 различни експонати, приема само по един посетител едновременно и наскоро официално е записан в книгата за рекордите Гинес.

Около личността на югославския социалистически лидер Йосип Броз Тито съществуват много неясноти. Това е причината да битуват толкова много теории за неговия живот. Една от тях гласи, че истинският Тито умира през 1915 г. и е заменен с полски благородник. Според друга, той е син на Чърчил и полска аристократка-еврейка.

Румънските улици са известни с бродещите кучета – годишно има средно около 9000 регистрирани случая на ухапани хора.

Литургията във Византия траела 8 часа. Константинополският патриарх Теофилакт, който бил голям любител на конете разбира именно по време на литургия, че любимата му кобила ражда. При тази вест свещенослужителят претупал службата и бързо се завтекъл към мястото на събитието. Патриархът умира при падане от кон през 956 г.

Четири от шестте сестри на албанският крал Зог I Скендербег III били командири на дивизия в Албанската армия.

**ТУРЦИЯ ПО ПЪТЯ НА МОДЕРНИЗАЦИЯТА И ПРИОБЩАВАНЕТО ѝ
КЪМ ЗАПАДНИЯ СВЯТ. КЕМАЛИЗМЪТ И НЕГОВОТО ЗНАЧЕНИЕ**

Елица ДИКОВА

В Османската империя религията заема ключова роля във всички сфери на живота. Позовавайки се на исляма и шериата, държавата следва един модел, според който най-доброто за нея е да се следват старите порядки или накратко казано – нововъведенията не са добре дошли. Това, разбира се, води до изоставане на страната в сравнение със Западния свят. От края на XVII и началото на XVIII в. Османската империя навлиза в период на упадък. Според повечето историци той се характеризира с военните неуспехи на империята, загубата на територии, отслабването на централната власт, сепаратистките движения, кървавите преврати, обезценяването на парите и корупцията. Всичко това води до намаляването на авторитета на Османската империя на европейската политическа сцена. В епохата на Танзимата започва османската европеизация и модернизирание. В този период промените са по-скоро козметични и са наложени от влиянието на Великите сили.

След разпадането на Османската империя и създаването на Република Турция, т.е. след Кемалистката революция, страната тръгва по пътя на модернизацията и национализма. С името на Кемал Ататюрк се свързва провеждането на множество реформи и нововъведения по западен модел. Едно от най-важните постижения е секуларизацията, която променя характера на държавата и затваря религията в сферата на бита. Реформите засягат всяка част от държавния живот: политика, икономика, култура и други. Тези промени водят до създаването на съвременната турска нация. Интересното е, че макар ислямът да е от голямо значение за тюрското общество, от ислямска държава страната се превръща в

мюсюлманска светска и следва пътя на развитие на европейските държави.

Османската империя винаги е била възприемана от европейците като варварска, изостанала, владееща земи, които не ѝ принадлежат. По този начин се е създавало разделение между цивилизованата Европа и изостаналия Изток.

Османската империя започва да се разпада и от пределите ѝ се отделят голяма част от балканските народи, но Великите сили не приветстват създаването на малки, враждебно настроени помежду си държави. На характерния за тях през XIX и началото на XX век национализъм Европа не гледа с добро око.

В изворите от XIX век европейските автори определят турците като номади или азиатски номади, но не и като европейци. Така например се установяват и различията между християните в Османската империя и османците. Последните са определяни като изостанали, докато християните са разглеждани като будни, следящи западните събития, обърнати към Запада.

Предмет на изследване стават видовете нации и тяхната поява. При анализирането на факторите, които са от основно значение за формирането на нацията, различните учени и изследователи дават водеща роля на различни елементи. За някои първостепенно значение имат икономическите фактори, за други политическите и културните и т.н. Разбира се, трябва да се има предвид, че формирането на нацията не е еднократен процес и изисква време. Според изследователя Антъни Смит те биват два вида. Първият е териториалната нация (този модел е характерен за Франция и Англия и е известен още като „западен“). Той се отличава с това, че съществуващата държава става

национална благодарение на силната централна власт.

Вторият вид е етническата нация. Тук от съществено значение е съществуването на народ, но не и на собствена държава. Този модел се открива на Балканите, например сред българите, румънците, сърбите и др. и е познат още като „източен“. Този национализъм се развива в рамките на друга държава, на империя, включваща множество народи. Тези етноси се противопоставят на централната власт, възприемайки свои национални идеи. Основният стремеж е отделянето в собствена държава. Етническите нации търсят опора и основание за съществуването си назад в историята.

Антъни Смит посочва и още две категории нации: аристократична и демотична (демократична). При аристократичния модел, до създаването на национална държава, аристократите са носители на елитната етническа култура, стремяща се да се наложи над останалите слоеве на населението и така да създаде условия за изграждането на единно съзнание. Демотичният тип се характеризира с единната етническа култура, която се разпространява вертикално сред широките слоеве, които пък от своя страна са сплотени от враждебно обкръжение.

След като Османската империя започва да се разпада, национализмът на Балканите става още по-силен. Търсят се пътища, по които новосъздадените балкански държави да се дистанцират от нея. Те се обръщат към Запада, стараят се да използват европейското развитие и постижения като модел, за да изградят административния си апарат и всички необходими институции.

Във време, в което европейските държави смятат, че Османската империя е изправена пред своя крах, чакат краят на днешната си разделителна османска наследство, протича интересен процес. Силните панислямски и пантюрски идеи

в османската държава са сериозна причина тя да се включи в Първата световна война на страната на Централните сили. Краят на войната обаче поставя империята в твърде неприятна ситуация. Тя е сред победените и е заплашено дори самостоятелното ѝ съществуване. Мудроското примирие от 1918 г. задължава Босфорската империя да демобилизира своята армия. Изключение се прави само за една малка част, която да служи за поддържането на вътрешния ред. Показателно е, че империята е принудена да предостави на Антантата контрола върху морския и железопътния транспорт, пощенските и телеграфните комуникации и други.¹

Според Севърския мирен договор,² подписан от Антантата и султана, Източна Тракия (без градовете Истанбул и Измир, както и няколко острова в Егейско море) се дава на Гърция. Арабските провинции на империята минават под мандатния контрол на Англия, Франция и Италия. Също така Антантата получава и територии в Анадол (Източен и Югозападен), където се образува Арменската държава. За Османската империя остава Централен Анадол. Контролът над Проливите се поверява на международна комисия. Предвижда се Истанбул да остане столица на победената страна, но само при условие, че постановленията на договора се спазват.³

Севърското мирно споразумение има жестоки клаузи и е посрещнато от турците с ден на траур.⁴ Народът обаче, макар и изтощен, започва Освободителна война. Тази война е от изключително значение за последвалите събития и може да бъде определена като началния етап на революцията в Турция, благодарение на

1 [Хаков, Дженгис, „История на Турция през XX век“, Център за проучвания Ататюрк, Анкара, 2000 г., стр. 55](#)

2 [Договорът е сключен на 10.08.1920 г. в Севър, близо до Париж. Вж. Люис, Бърнард, „Възникване на съвременна Турция“, 2000 г., изд. Парадигма, стр. 295](#)

3 [Хаков, Дженгис, „История на Турция през XX век“, Център за проучвания Ататюрк, Анкара 2000 г., стр. 55-56](#)

4 [Люис, Бърнард, „Възникване на съвременна Турция“, 2000 г., изд. Парадигма, стр. 295](#)

която се създава турската република. Начело на революционното движение застава Мустафа Кемал.

Освободителното движение започва да набира голяма сила. Още през 1920 г. е приет т.нар. „Национален обет“, който представлява декларация за независимостта на Турция. Европейските сили не оставят без внимание случващото се и Антантата натоваарва Гърция със задачата да разгроми турското освободително движение. Очакванията са гърците да извоюват победа, но в Гръцко-турската война от 1919-1921 г. надделява противниковата страна. В резултат на тези събития е подписано Муданското примирие. До официалното анулиране на Севърския мирен договор се стига с подписването на Лозанския мирен договор.⁵ Той фактически дава международно признание на Нова Турция. Този акт поставя края на първата и дава началото на втората част от Кемалистката революция.

Вторият етап се свързва с реформите на Мустафа Кемал, които поставят Турция по пътя на модернизацията и национализма. Не може да не се обърне внимание на факта, че опасността, пред която е изправена Турция – за нейните граници и самостоятелното ѝ съществуване, отключва национализма в страната. Тук могат да се открият западният модел на формиране на нацията (териториалният), а също и демотичният. В този смисъл може да се каже, че за голяма изненада на всички, Турция тръгва по западния модел на развитие, във време, в което европейските сили се готвят най-накрая да си разделят османското наследство. Но вместо това да се случи, започва строежът на модерната турска държава.

Мустафа Кемал сменя старата административна система с европейска. През 1922 г. е ликвидиран султанатът като монархически институт в Турция. По западноевропейски

⁵ [Лозанският мирен договор се сключва на 24 юли 1923 г. Чрез него Антантата признава новата турска държава. Вж. Хаков, Дженгис, „История на Турция през XX век“, Център за проучвания Ататюрк, Анкара 2000 г., стр. 74](#)

Трябва да се отбележи, че реформената политика се провежда стъпка по стъпка, тъй като турското общество е консервативно и силно религиозно.

Изборът на столица провокира нов опит на Европа да се намеси във вътрешните дела на страната. Дебатът е дали това да бъде Истанбул или Анкара. Англия, Франция и Италия започват да налагат натиск и предупреждават, че ако столицата бъде преместена в Анкара, то те „ще изтеглят посланиците си и ще оставят само управляващи легаците“.⁶ Причината за острата реакция на западните държави се корени във факта, че Истанбул е лесно достъпен за техния флот и по този начин могат да налагат контрол над турското правителство. На 13 октомври 1923 г. Велико национално събрание на Турция (ВНСТ) избира Анкара за столица на републиката. Мотивите са ясни – Анкара е по-отдалечена и по-защитена в сравнение с Истанбул.

С мотива, че досегашният състав на ВНСТ е изпълнил своите функции по време на Освободителното движение, на 16 април 1923 г. събранието се разпуска. Решено е да се проведат нови парламентарни избори. Трябва да се отбележи, че кемалистите искат да съсредоточат властта си в една политическа организация. Така на 9 август 1923 г. е създадена Народната партия, а след провъзгласяването на републиката тя се преименува на Народно-републиканска партия (НРП). Изборите започват на 7 май 1923 г. и са спечелени от НРП, а на 29 октомври 1923 г. Турция е обявена за република. Мустафа Кемал е избран за първия ѝ президент.

На следващата година НРП внася във ВНСТ три законопроекта: за ликвидирането на халифата (тъй като съществуването му и самият халиф подхранват надеждата на консервативно настроените турци за връщането на предишния режим), за закриването на Министерството по религиозните дела и за обединението на обучението и възпитанието. Тези предложения са приети с огромно мнозинство.

⁶ [Хаков, Дженгис, „История на Турция през XX век“, Анкара 2000 г., стр.77.](#)

Държавата се нуждае и от нов основен закон, тъй като временният такъв от 1921 г. става неподходящ с оглед на новите нужди на страната. Създава се специална комисия, която да го изработи. Като модел се използват конституциите на Франция, Полша и САЩ. На 20 април 1924 г. е приета новата конституция на Турция. Според нея държавата е република, религията – ислям, езикът – турски, столицата – Анкара. Временно ислямът е обявен за държавна религия, за да се намали напрежението сред консервативното и силно религиозно население. Обявяването на турския език за официален премахва османотурския (смесица от арабски, турски и персийски). В конституцията са поместени и четири от шестте основни точки на Кемализма (републиканизъм, национализъм, единен народ, секуларизъм, държавна намеса, реформизъм). Тя все още не дава изборително право на жените, с което още веднъж се цели да се успокои консервативното турско общество. На гражданите се гарантира свобода в рамките на закона. Всички граждани са обявени за турци, без значение какви са религията или произходът им. Като естествени права са признати неприкосновеността на личността, живота и честта, на свободата на словото и печата, на свободното пътуване, както и правото на работа и на имот.

С приемането на конституцията се поставят основите на една силно централизирана държава. Народът е главният суверен и е представляван от президента и ВНСТ. Гражданското право на република Турция е изработено по модела на швейцарското и е прието на 17.02.1926 г. С него се гарантира равноправието между мъжа и жената във всички области освен политическата. Политическите права на жените са признати през 1930 г., когато се разрешава участието им в местните избори. През 1934 г. се позволява участието им и в парламентарните избори. Узаконява се моногамният принцип в семейните

отношения. Жената има равни права с мъжа при развод. Гражданският брак става задължителен в Турция, а според личностните възприятия може да се сключва и религиозен. Също така се изравняват правата на мъжете и жените при получаването на наследство.⁷

Изравняването на правата на жените и мъжете и секуларизацията са от основните постижения на Кемалистката революция. Съществува мнението, че единствената съпруга на Кемал Ататюрк – Латифе ханъм,⁸ която е била високо образована жена, получила юридическо образование във Франция, владеела няколко езика, е повлияла на своя съпруг за изравняването на правата на жените с тези на мъжете. Латифе не е носела покривало на лицето и е била ревностна защитничка на правата на жените. Смята се, че нейното най-голямо желание е било да бъде избрана за депутат и поради тази причина е настоявала пред Мустафа Кемал да се даде право на жените да влизат в парламента.⁹

Латифе ханъм

За модернизацията на една държава от огромно значение е образованието и културата. Масовото книгопечатане е един от основните белези на модерността. Първата реформа в

⁷ _____ Хаков, Дженгис, „История на Турция през XX век“, Център за проучвания Ататюрк, Анкара 2000 г., стр. 78-стр. 83

⁸ _____ Бракът на двамата продължава 2 години до развода им през 1925 г.

⁹ _____ < http://novinar.bg/news/latife-hanam---neshtastieto-spoletialo-kemal-atatiurk_MjkyMTsyMg===.html, 16.12.2012 г, 20:15 ч.

сферата на образованието се прави през 1924 г. Освен халифатът е премахнато и Министерството по религиозните дела и вакъфите. Освен това се приема и закон за образованието и възпитанието, според който училищата минават под контрола на Министерството на образованието, а медресетата са закрити. Основната реформа е заменянето на арабската азбука с латиницата.¹⁰ Очевиден е стремежът на Мустафа Кемал да приобщи Турция към европейското семейство. Самата реформа е посрещната отрицателно от религиозните среди, тъй като езикът на Корана се смята за свещен. Въпреки това на 01.10. 1928 г. влиза в сила законът за турската азбука, според който до 01.01.1929 г. тя трябва да бъде въведена във всички държавни учреждения.

Всички са длъжни да се научат да четат и пишат на новата азбука (латиница) и за целта са отворени т.нар. „Народни училища“, където се провеждат курсове по обучение, а тези, които не ги посещават, трябва да платят глоба. В резултат от въвеждането на новата азбука и масовото ограмотяване се увеличават тиражите на печатни книги.

Една от главните цели на кемализма е да се преодолее вековната изостаналост на турския народ и той да се приобщи към Западния свят. Облеклото е един от най-основните белези за

културата на даден народ. В една от речите си Мустафа Кемал казва: *„Тук виждам един мъж. На главата си е сложил фес със зелена чалма, лека антерия на гърба и върху нея сако като това, с което съм облечен и аз. Не мога да видя как е облечен надолу. Е, какво облекло може да бъде това? Може ли един цивилизован човек да навлече такива абсурдни одежди и да излезе навън, без да стане за посмешище на всички?“*¹¹

През септември 1925 г. влиза в сила закон, според който носенето на религиозно облекло е позволено само при проповеди в молитвените домове. Фесът се премахва и през същата година е приет закон, според който всички турски граждани от мъжки пол трябва да носят шапки или каскети. За женското облекло и нрави президентът прави следния коментар: *„На някои места видях как жените си слагат фередже или нещо от този род, за да си крият лицето, и се обръщат с гръб или клякат на земята, ако покрай тях минава мъж. Какъв е смисълът от това поведение? Господа, може ли майките и дъщерите на една цивилизована нация да се държат по такъв странен начин, да приемат такива варваски пози? Това е цял спектакъл, който превръща нацията ни в обект на присмех. Това трябва да се запомни веднъж завинаги“*.¹² Въпреки това, за женското облекло не се приема специален закон, а се действа по пътя на примера, т.е първите държавни мъже се появяват на обществени места заедно със съпругите си, облечени според европейската мода. Както отбелязва историкът Дженгис Хаков:¹³

„Следизвестно времето модерно облечената с открито лице туркиня се превръща в един от символите на светската Турска република.“

¹¹ Люис, Бърнард, „Възникване на съвременна Турция“, 2000 г., изд. Парадигма, стр. 319

¹² Люис, Бърнард, „Възникване на съвременна Турция“, 2000 г., изд. Парадигма, стр. 321, ред 25-31

¹³ Хаков, Дженгис, „История на Турция през XX век“, Анкара, 2000 г. (Център за проучвания Ататюрк), стр. 95

¹⁰ Вж. Люис, Бърнард, „Възникване на съвременна Турция“, 2000 г., изд. Парадигма, стр. 327

Мустафа Кемал и Латифе

Един от интересните закони е този за приемането на фамилните имена. Това е нещо ново, тъй като до този момент османците не са носели фамилни имена, което разбира се, е водело до затруднения в администрацията. В Турция по западен модел всички членове на семейството започват да носят фамилното име на главата на семейството. Закон от 1934 г., постановява, че фамилията могат да бъдат само турски, а титлите като ага, паша и други са забранени. В знак на благодарност и признателност към Мустафа Кемал, ВНСТ му дава официално фамилното име Ататюрк (баща на турците).

Други нововъведения са европейският календар и европейското часово време. През 1936 г. е установено турският национален флаг да представлява бял полумесец и бяла звезда на червен фон.¹⁴

Кемал Ататюрк и неговото правителство полагат множество усилия, за да поведат Турция по пътя на модернизацията. Но за да се запази постигнатото и за да може Турция да бъде независима страна, тя трябва да има и независима икономика. Републиката получава много тежко икономическо наследство от Османската империя. Основно перо в турската икономика е селското стопанство, но то се намира в лошо състояние поради войните. Държавата извършва различни реформи, за да се справи със ситуацията. Една от тях е премахването на данъка „ашар“ (десятък). До този момент той

е основен за турския бюджет и след неговото премахване държавата увеличава други налози. Вследствие на промените селяните все повече са заинтересовани от увеличаването и реализацията на продукцията си, тъй като това е единственият начин да посрещнат повишаването на данъците. В този смисъл може да се каже, че реформата спомага за развитието на пазарните отношения в Турция.

Чуждите капиталовложения са друг основен проблем за страната. В началото на XX век в Турция има 23 чужди банки с около 90 млн. лири капитал. За сравнение, турските банки са 10, с капитал около 18 млн. лири. Това означава, че чуждият капитал се ползва с много силни позиции в страната, а една от основните задачи на правителството е да ограничи това влияние.¹⁵ Поради тази причина на 17.02.1923 г. в град Измир се свиква икономически конгрес. В него взимат участие представители на различни професионални поприща (земеделци, търговци, занаятчии, работници и военни). Ататюрк открива конгреса с реч, в която посочва причините за икономическите проблеми на страната. Той поставя нуждата от изработване на стопански план. Приет е т. нар. „Икономически обет“. Самото име много напомня на приетия по-рано „Национален обет“ (чрез него е обявена независимостта на страната). Сходството в названията показва, че стопанската и политическа независимост на страната са неразривно свързани. Икономическият обет съдържа 12 точки. В него се посочва нуждата от увеличаването на производството, разширяването на горските площи, разработването на поземлените богатства, както и привличането на чужд капитал, който да бъде подчинен на държавните закони. Конгресните документи поставят ясна диагноза за тежкото състояние на турската икономика, но не посочват пътищата за нейното подобрене. И въпреки че държавата отменя десятъка, положението в селското стопанство не се подобрява значително.

¹⁴ Хаков, Дженгис, „История на Турция през XX век“, Анкара, 2000 г. (Център за проучвания Ататюрк), стр. 84-96

¹⁵ Манчев, Кръстьо, „История на балканските народи“, том 3, изд. Парадигма 2006 г, стр 176-185

Турското правителство води и политика за развитието на местната промишленост – построени са захарни заводи, памукопреработваеми и памукопредачни фабрики, предприятия за хранително-вкусовата промишленост. Най-много се развиват отраслите, които работят с местни суровини и задоволяват нуждите на пазара.

Важно място в политиката на правителство заема и създаването на банки и кредитни учреждения. Първата банка на република Турция е основана през 1924 г. и носи името „Иш банк“, с начален капитал от 1 млн. лири, като самият Ататюрк внася 250 000 от тях.

До 30-те години на XX век в Турция се провежда смесена икономика. Световната стопанска криза от 1929-1933 г. нанася тежък удар върху икономиката на страната. Намаляват се износет и вносет, курсът на турската лира пада и правителството изпитва трудности при изплащането на вноските по чуждестранните дългове. Има опасност чуждият капитал да възвърне своето влияние в страната. Поради тази причина правителството преминава от политика на протекционизъм към политика на етатизъм (разширяване на държавния сектор и увеличаване на ролята на държавата в икономиката). Най-голямата цел на правителството е износет да надхвърли вноса. С налагането на политиката на етатизма, промишлеността прави крачка напред, но в развитието на селското стопанство не се наблюдава значителна промяна. В държавата е изготвен петдесетгодишен план за икономическо развитие с помощта на руски специалисти.¹⁶

Един от основните девизи на Ататюрк е „Мир в страната, мир в света“. Отражение на този постулат са сключените двустранни договори за приятелство и икономическо сътрудничество между Турция, от една страна, и Иран, Афганистан, България, Румъния, Албания, Югославия, Съветска Русия и т.н., от друга.

Ататюрк не е привърженик на военните действия като средство за решаването на международни проблеми и избягва сключването на военни договори.

След края на Първата световна война под въпрос е дори самостоятелното съществуване на турската държава. Политическата далновидност на Ататюрк и неговото правителство успява да съхрани Турция. Налагайки европейски образци за развитие, Мустафа Кемал започва модернизацията на турското общество и държава. Ататюрк осъзнава, че единствено радикалните промени в държавния апарат, обществото и културата могат да спомогнат за приобщаването на Турция към съвременния свят. Най-големите постижения на кемализма са секуларизацията в държавата, лаицизма, образователните реформи, изравняването на правата на жените с тези на мъжете. Чрез реформите в образованието се постига увеличаване на грамотността сред турското население, което е от изключително значение за страната, която върви по пътя на модернизацията. Икономическите реформи също имат важна роля. Във време, в което Турция е изправена пред опасността от унищожение, не може да не се признае фактът, че дейността на Ататюрк и неговото правителство не само я съхранява, но също така от изостанала държава я превръща в уважаван международен фактор. В този смисъл съвсем заслужено Мустафа Кемал носи името Ататюрк – баща на турците.

Използвана литература :

1. Хаков, Дженгис, „История на Турция през XX век“, Анкара 2000 г. (Център за проучвания Ататюрк), стр. 55-125
2. Люис, Бърнард, „Възникване на съвременна Турция“, 2000г., изд. Парадигма, стр. 305-345
3. Манчев, Кръстьо, „История на балканските народи“, том 3, 2006 г., изд. Парадигма, стр. 176-185

Интернет източници :

http://novinar.bg/news/latife-hanam--neshtastieto-spoletialo-kemal-atatiurk_MjkyMTsyMg==.html

<http://www.ataturkdevrimleri.com>

Изображения: страниците на Латифе ханъм и Кемал Ататюрк във Facebook.

¹⁶ Хаков, Дженгис, „История на Турция през XX век“, Анкара 2000 (Център за проучвания Ататюрк), стр. 98-105

Традиционна кухня

снимка: www.know-how-to-cook.com

НОВОГОДИШНА БАНИЦА С КЪСМЕТИ

Подготовката за посрещането на Нова година започва още през деня на 31 декември. Трапезата трябва да е богата, за да е богата следващата година. Задължително присъства баницата с късмети. В листчетата с пожелания се увиват малки дрянови клонки с пъпки и така се оформя късметчето. Баницата се нарязва на триъгълни парчета, а тавата се върти три пъти. Всеки взима парчето пред него.

Предлагаме ви да развихрите въображението си, да измислите забавни и полезни за вас и вашите близки късметчета. Ние, от своя страна, ще ви разкажем как да направите самата баница.

Необходими продукти :

- **1 кг бяло брашно**
- **1,5 чаена чаша мазнина**
(може да е комбинация от масло и олио)
- **1,5 чаена чаша натрошено сирене • 4-5 яйца**
- **щипка сол**
- **дрянови пръчици за късметите**

Тестото се замесва с топла вода и сол. Разточват се кори, намазват се с мазнина и се оставят да престоят около 30 минути. След това корите се разточват с големината на тавата, която предварително сте намазали с олио. Слага се първата кора, поръсва се леко с мазнина, а след нея се слага още една. Следва плънката-смес от сиренето и яйцата. След всяка кора, върху която няма плънка се поръсва мазнина. Късметите (дрянова клонка и листче) се увиват в домакинско фолио и се слагат в средния ред на баницата. Последната кора се намазва обилно с мазнина, която обаче трябва да е сгорещена. След това баницата се нарязва на триъгълници. Пече се около 40 минути в предварително загрята до 180 градуса фурна.

Софийският храм „Света София“ и неговата архитектура

Християн ГЕОРГИЕВ

Църквата „Св. София“, намираща се в самия център на българската столица, представлява паметник с огромно значение за християнското храмово строителство, а оттам и за византийското културно наследство по българските земи и в Югоизточна Европа като цяло. Уникалната постройка изумява и предизвиква интереса както на специалисти археолози, историци, архитекти, културолози и др., така и на туристи, любители на старини и култови сгради. Това се дължи най-вече, от стилова гледна точка, на нейния противоречив вид, на внушителната ѝ масивна структура, на уникалните за епохата и мястото архитектурни решения и, не на последно място, на нейната многовековна история. В този смисъл църквата се явява един уникален феномен с неизмерима стойност, част от историята и културното наследство на София, градът, на който през XIV век тя дава своето название, и е от ключово значение за ранното византийско изкуство и архитектурните традиции на целия християнски свят.

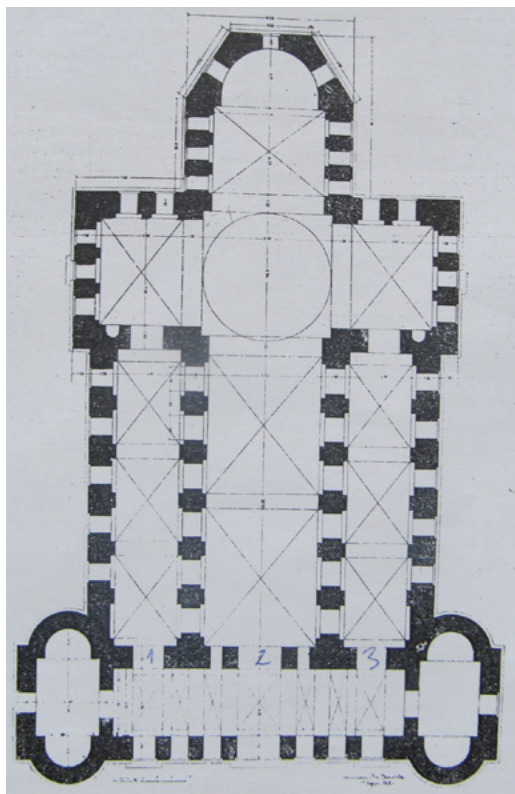
В настоящото изложение ще бъде направен скромнен очерк на архитектурните особености на храма и историческите изменения, които са настъпвали в тях, изхождайки от неговото състояние по време на първоначалните му проучвания в началото на XX век, както и ще бъдат разгледани някои хипотези и противоречия относно тези особености в определянето на стиловите им характеристики. В контекста на разглежданата тема ще бъдат представени и основните гледни точки за мястото на църквата в развитието на сакралната християнска архитектура. Мястото - допирна точка между Изтока и Запада, между Константинопол и Рим, и времето, когато все още им предстои да се превърнат в два срещуположни полюса, са се отразили в „Св. София“, за да се съхрани духът им и днес между стените ѝ. Със своята загадъчност богослужебната сграда е представлявала и представлява истинско предизвикателство за изследвателя.

Архитектурно-исторически координати

Църквата „Св.София“ представляватрикорабнакуполнабазилика.Като такава в раннохристиянския архитектурен период тя играе ролята на еталон за традиционния базиликален тип на територията на Източна Европа¹ и, от друга страна, е носител на уникални за вида си структурни и естетически характеристики, правещи нейното стилово класифициране въпрос на сложен сравнителен анализ. Намира се отвъд Източната стена на антична Сердика, оставайки извън очертанията на крепостта, непосредствено до древен некропол.

След направените през 1910 – 1913 г. проучвания и разкопки от Богдан Филов се установява, че под основите на храма се намират останките на по-стари богослужебни постройки, както и редица гробищни съоръжения. Археологът заключава, че преди да бъде построена настоящата църква, на същото място са съществували четири по-стари здания, последното от които е разрушено към средата на V век. Последната построена църква е посветена на „Божията премъдрост“ и получава името „Света София“, с което е известна и до днес. От интерес за настоящата тема е именно този пети по ред християнски храм.

През дългия период на своето съществуване сградата изпълнява различни функции: от гробищна църква през съборна и митрополитска катедрала до превръщането ѝ в джамия през османския период. С течение на времето започва да добива популярност сред християните, превръщайки се в символ на града. За това съдействат внушителните ѝ и впечатляващи размер и структура на фона на малкото тогава (преди Освобождението) селище.

Фиг. 1

Няколко думи за основния план на постройката (фиг.1), съставен според запазените части и основите на разрушените елементи на църквата. „Св. София“ се състои от три надлъжни кораба, един напречен кораб (трансепт), един олтар с апсида на изток, а в западната част от вътрешно преддверие (нартекс) с две странични пристройки от юг и от север².

Главният кораб, намиращ се в средата, е най-широк и е с продължение от главния вход на църквата на запад до апсидното пространство на изток, като пресича напречната постройка, образувайки квадрат, върху който се издига куполът.

Страничните кораби (значително по-ниски от главния), от своя страна, намират продължението си в съответните странични пристройки на преддверието на запад и се връзват в напречния кораб на изток.

Напречният кораб е широк колкото главния и се състои от три части, които съответстват на трите дълги кораба и трите главни части на преддверието.

1 Коева, М., *Олтарите на България. Архитектурата на православния храм.*, София, 2011 г., с. 40.

2 Протич, А., *Архитектоническата форма на софийската църква „Св. София“*, София, 1912 г., с. 55 – 56.

Олтарът и предолтарното пространство правят църквата уникална по рода си. Освен с полуокръжната тристенна апсида, това пространство е разширено с един математически неточен квадрат, широк колкото напречния разрез на главния кораб, който се намира между апсидата и напречния кораб.

Преддверието, което, според Андрей Протич, може смело да се разглежда като втора напречна постройка³, се състои от три части, съответстващи на трите дълги кораба и на трите части на паралелния му по широчина напречен кораб. На север и на юг, както беше посочено по-горе, към преддверието има две правоъгълни пристройки с по два апсидовидни издатъка (фиг. 2), съответно сочещи в източна и западна посока.

Фиг. 2

Извън разчленената само в три дълги кораба базилика остават единствено двете пристройки към преддверието от север и юг.

Към казаното дотук можем да добавим и впечатляващите за времето си размери на постройката – 46,58/23/16.10 м. Височината на купола е 19,70 м.⁵

Надстройката на „Св. София“ ляга непосредствено върху основите на разрушената от огромно хунско нашествие през 441 – 447 г. четвърта църква⁶. Според проф. арх. Стефан Бояджиев, след оттеглянето на хуните на запад, сердикийци изграждат върху старите основи нов храм изцяло от тухли.

³ Протич, А., *Архитектоническата форма на софийската църква „Св. София“*, София, 1912 г., с. 55 – 56.

⁴ Пак там, с. 58

⁵ Коева, М., *пос. съч.*, с. 40.

⁶ Бояджиев, Ст., *Софийската църква „Св. София“*, С., 1967 г., с. 30.

Нов елемент още при плановата композиция на четвъртото здание е източното рамо, т.е. удълженото пространство пред олтарната апсида. Видоизменена по този начин, постройката придобива вид на латински кръст (†), което поставя няколко въпроса. Както Бояджиев посочва, в целия християнски свят от края на IV до VII век църкви с подобен кръстовиден план не са познати, като най-често разпространеният план е Т-образният, при който липсва източно рамо. Това обстоятелство създава сериозни трудности при датирането на паметника, както и в определянето на влиянията, под въздействието на които е бил построен. Интересен е въпросът с каква цел е било удължено това рамо. Това обстоятелство създава сериозни трудности при датирането на паметника, както и в определянето на влиянията, под въздействието на които е бил построен. Интересен е въпросът с каква цел е било удължено това рамо. Стефан Бояджиев обяснява това решение с историческата съдба на храма, както и с неговото местонахождение. По наличието на две двойки арки, поставени в подкуполното пространство и подсилени с тухли в разстоянието помежду им, авторът, като има предвид, че еднопространственият купол при древните църкви се държи от по една арка от всяка страна, съди, че над това пространство се е издигал втори купол. Двойното кубе е стъпвало върху квадрата, образуван от пресичането на двата кораба, и след това преливащ в осмостенен барабан. В подкрепа на това твърдение се посочва наличието на повече от 50 големи прозореца, които осветяват цялата църква, докато само най-светлото място – куполът, символизиращ божествените небеса, не е осветен (фиг. 3). Оттам може да се заключи, че настоящото кубе е всъщност основа на по-горно, несъществуващо вече кубе, което е било подobaващо осветено.

Фиг. 3

Изхождайки от историческите факти, авторът счита, че издигането на горния купол не се е налагало по религиозни съображения, а поради нуждата от самоотбрана. От една страна, църквата се намира извън крепостните стени, а от друга, след трикратното преизграждане на храмови постройки, станали плячка на варварските нападения, новото здание е имало нужда от засилена защита. Сердикийци издигат църква-крепост⁷. Именно за да противостои на увеличения товар, получен от удвояването на купола, строителят е продължил средния кораб извън купола, изграждайки „първата раннохристиянска църква с кръстообразен план“⁸. По този начин храмът добива своеобразни черти, които хронологически се появяват и усъвършенстват едва в X – XI век в църквите от романски стил.

„Св. София“ притежава характерното за това време олтарно устройство само с една тристенна апсида. За съществуването на тристенните апсиди се споменава за първи път през 435 г., когато Пулхерия, сестра на император Маркиан (450 – 457 г.), преустройва античните храмове на атинския акропол в църкви⁹. На софийската църква липсват двете странични апсиди (протезис и дяконикон), които са така характерни за византийското базиликално строителство¹⁰. Затова Стефан Бояджиев поддържа тезата, че храмът „Св. София“ е изграден не от император Юстиниан (527 – 565 г.), при когото църковната литургия достига огромно развитие, а преди него. Освен това, именно по негово време се утвърждава централната куполна църква, пример за което е забележителната „Св. София“ в Константинопол, наложила и подчинила на себе си основните тенденции на византийското сакрално строителство от VI век насетне.

След като Сердика попада в български ръце през 809 г. храмът отново страда от разрушения, но е възстановен към края на X век¹¹. По това време е изоставен горният купол и само долният едва се показва от основата на осмостенния барабан, който може да се види и днес (фиг. 4).

Фиг. 4

⁷ Бояджиев, пос. съч., с. 29.

⁸ Пак там.

⁹ Бояджиев, пос. съч., с. 32.

¹⁰ Филов, Б., *Софийската църква Света София*, С., 1913 г., с. 120.

¹¹ Пак там, с. 33.

Едва по време на Второто българско царство мощната снага и голямото пространство на храма се превръщат в съображения той да бъде издигнат в митрополитска църква. Нейната слава добива такива размери, че към края на XIV век дава своето име на града – София¹².

По времето на османското завоевание църквата несъмнено търпи нови поражения, като към средата на XVI век тя вече е неизползваема за богослужбни цели. Както е известно от историята обаче, османците хранят пиетет към религиозните сгради на покорените от тях народи, което най-често се изразява в съхраняването им и последователното им превръщане в джамии. Тази, донякъде щастлива участ, застига

и „Св. София“. Към края на XVI век приелият исляма хърватин Сиявуш паша преустройва разрушената църква в мюсюлмански молитвен дом. За тази цел към нея са добавени задължителните за това елементи – построено е минаре върху югозападната пристройка, михраб (нишата, пред която застава ходжата) и мимбар (висок амвон, откъдето се тълкува коранът) в източното дъно на храма (фиг. 5).

„Св. София“ е действаща джамия в продължение на близо два века, докато през 1818 г. силно земетресение не събаря източното кръстно рамо и апсидата. Поврежда се и минарето (фиг. 6). Турците поправят щетите, като изоставят съборената източна част, чиито основи остават видими, и издигат стена, съвпадаща с източната страна на подкуполния квадрат¹³. Втори земетръс през 1858 г. разрушава северната половина на преддверието и част от средния кораб. По този начин на западната фасада на църквата зейва една зловеща паст, разкриваща засводената вътрешност на храма до неговото източно дъно (фиг. 7). Интересно е да се отбележи, че турците тълкуват това бедствие като божие наказание и изоставят завинаги постройката, използвайки я единствено за склад. В това състояние (фиг. 8, фиг. 9) „Св. София“ дочаква Освобождението на България и времето на проучването, което Софийското археологическо дружество предприема от 1910 до 1913 г.

Фиг. 5

Фиг. 6

Фиг. 7

¹² Филов, Б., *Софийската църква Света София*, С., 1913 г., с. 35.

¹³ Пак там. с. 37.

През 1928 г. църковното настоятелство в състав Павел Тренев, Иван Горанов, Спиридон Марков, Стефан Цървулков, Никола Бронзов и Васил Бояджиев се заема да пригоди целия храм за богослужение¹⁴. В течение на три години е възстановена съборената западна част на преддверието. През 1955 г. Народната власт обявява храма за паметник на културата, след което, за да се изтъкнат историческите му и художествени качества, се решава да се разкрие неговата конструктивна тухлена структура. Така църквата постепенно придобива своя съвременен вид.

Фиг. 8

Стефан Бояджиев прави заключението, че необичайният архитектурен образ, изграден по отбранителни съображения, строгият и внушителен обем, открояващ се с хармоничните пропорции на отделните елементи, са повлияли върху разпространената по-късно в Западна Европа романска архитектура. „Св. София“ дори се сочи като първообраз на целия романски архитектурен стил¹⁵.

Фиг. 9

¹⁴ Филов, Б., *Софийската църква Света София*, С., 1913 г., с. 38.

¹⁵ Пак там, с. 40-41

Архитектурни особености на религиозната сграда

Върху основния план, който беше описан по-горе, се издига цялата постройка, като отделните главни части – латинският кръст и мащабният подкуполен квадрат, са рязко подчертани¹⁶. Върхността на църквата получава своята форма с помощта на масивни стени, стълбове (пиластри), които без капителите, характерни за колоните, се сливат със сводовете, почиващи върху тях¹⁷, арки, купол и полукубета (към пристройките и апсидата). Олтарът влиза изцяло в главния кораб, а двете крила на преддверието изпъкват встрани, без да противоречат на кръстовидната композиция. Централният засводен кораб и отвън, и отвътре се явява като мощен гръбнак в тялото на религиозното здание. Той доминира над всички останали части и кореспондира с напречния кораб, който, бидейки по-нисък, е подчинен на него. По този начин се изтъква

Фиг. 10

формата на латинския кръст – централния кораб, тръгващ от западната църковна стена до края на апсидата, и двете крила на трансепта (фиг. 10 и фиг. 11).

Над широкия квадрат, намиращ се в композиционния център на постройката, се извисява внушителното куполно здание. Усещането за мащабност се постига чрез масивните, ориентирани нагоре стълбове и стени, вдъхващи строгост и едновременно с това възвишеност на интериора. В това отношение църквата е уникална, тъй като за базиликалното строителство от нейното време не е характерен куполът, особено в такъв размер, още по-малко кръстовидната композиция.

Фиг. 11

¹⁶ Протич, А., пос. съч., с. 58.

¹⁷ Филов, Б., пос. съч.

Фиг. 12

Външността на църквата с опростените си форми и липса на пластична декорация дава ясна и точна представа за разположението на вътрешните части¹⁸. Елементите, които правят първосигнално впечатление, са мощният подкуполен квадрат, централният кораб – гръбнак на композицията, и двете крила на напречния кораб. За да подчертаят отново кръстната форма, на лице са и седловидните покриви на пресичащите се кораби.

Пристройките на север и на юг са най-ниските части от сградата и се губят пред огромната маса на църквата. Преддверието е по-тясно от главния и напречния кораб, с което им дава композиционно предимство. Така именно във външността на зданието латинският кръст изпъква значително по-силно, а мащабният квадрат е „коронясан“ с купола, почиващ върху четиристен, преминаващ в осмостен и владеещ с височината си цялата сграда (фиг. 12)

Централната част на преддверието и главният кораб до началото на апсидата носят седловидни покриви, както може да се види от фотографиите на съвременната църква. Апсидното полукуълбо на източната страна има тристранен наклонен покрив. Осмостенната структура, върху която е поставен куполът, от своя страна, кореспондира с осмостенен покрив на кубето, който подчинява на себе си всички други покриви¹⁹, и, както виждаме от днешните изображения, завършва с железен кръст. Според Протич, благодарение на тези седловидни и многостенни покриви хоризонталните линии във външността на църквата отстъпват по значение на вертикалните, особено подчертани от ръбовете на околните стени. Това създава усещането за извисеност на храма, като внушението се подчертава и от множеството продълговати прозорци, врязани в горните части на стените. Тези два елемента се сочат като основни за външната декорация на храма.

¹⁸ Филов, Б., пос. съч., с. 66.

¹⁹ Пак там, с.68

Църквата има примитивен, аскетичен и студен вид, лишена е от всякакви декоративни украшения и силно напомня на ранносредновековно укрепление, с което е увековечила размирната и несигурна епоха, в която е била построена.

Единствената декоративност, както се спомена по-горе, се състои в линиите, образувани от ръбовете на стените, на покривите и групировката и формата на прозорците²⁰, т.е. осветлението на храма. Както лесно може да се види от изображенията, тази църква има извънредно много прозорци, от които всички, с изключение на кръглите, са дълги правоъгълници, завършващи дъгообразно (Фиг. 13).

Към най-съществените признаци на софийската „Св. София“, според Протич, спадат преди всичко кръстообразната форма, квадратният схематизъм²¹, начинът на засводяване²² и кубето над мощния квадрат. Според тези признаци, авторът определя храма като свързващо звено в историческото развитие на източната и западната църковна архитектура.

Фиг. 13

Място и значение на църквата „Св. София“ в развитието на християнската архитектура

Като пряк резултат от тригодишната работа по полуразрушената храмова постройка, през 1913 г. излиза книгата на Богдан Филов „Софийската църква Света София“. В нея археологът събира и анализира цялата информация, придобита по време на проучванията и разкопките, великолепно илюстрирана и с фотографски материал. Отхвърляйки някои лансирани хипотези, Филов убедително излага своите възгледи относно църквата и нейните стилови особености.

От една страна, начинът на градеж и самият строителен материал (тухлите, хоросанът, неговото слагане в дебели пластове) носят чисто „византийски характер“²³. Въпреки това обаче църквата не може да се нарече византийска постройка, ако се има предвид начина на развитие на византийската архитектура след времето на Юстиниан. Църковният план също рязко се различава. Липсата на каквато и да било декорация и разширението на предапсидното пространство вместо наличието на две странични апсиди са особеностите, които правят църквата „почти съвсем чужда на византийската архитектура в нейния типичен вид“²⁴. От тази гледна точка авторът прави обширен сравнителен анализ на „Св. София“, съпоставяйки нейните характеристики с тези на християнските храмове в Мала Азия, и открива удивителни сходства. Именно в Мала Азия се ражда формата,

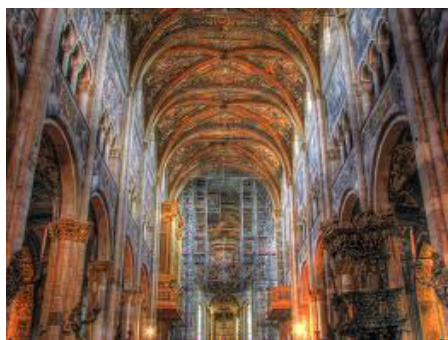
20 Филов, Б., пос. съч., с. 68.

21 Квадратен схематизъм е термин, който се употребява в църковната архитектура за храмове, в които за разширяване вътрешното пространство се използва площта на подкуполния квадрат и се наслажда в четирите му посоки. В случая Андрей Протич твърди, че при „Св. София“ има квадратен схематизъм, но това се оспорва от Богдан Филов, който доказва, че в софийския храм има само зачатък на подобно оразмеряване.

22 И по този въпрос Протич и Филов са на различни мнения. От двата вида сводове – кръстати и цилиндрични, за разглеждания храм сердикийските майстори са избрали първия, което предизвиква противоречия и спорове по отношение на датировката и стиловите влияния върху паметника.

23 Филов, Б., пос. съч., с. 120.

24 Пак там, с. 121.

Фиг. 14

която намираме в софийската църква – засводена куполна базилика, докато на запад характерен е по-скоро плоският таван. Малоазийска характеристика също е и куполът върху главния кораб²⁵. В този смисъл, отчитайки, че типът засводена куполна базилика в Мала Азия изчезва след VI век, тъй като е наложена централната куполна постройка, каквато е цариградската „Св. София“, Филов дава горна граница за построяването на църквата най-късно в VI век. Оттам изхожда противоречивата теза, че храмът датира от Юстинианово време. Друга особеност, произхождаща

от Мала Азия, както посочва изследователят, е увеличаването на предапсидното пространство. Това още повече доближава тази църква до типа богослужерна сграда с родина Анатолия.

Въпреки това сред малоазийските църкви Филов не намира нито една, която да се оприличи на „Св. София“ във всяко отношение²⁶. Причина за това е именно ясно изразената и силно подчертана форма на латински кръст, която не се среща в същия вид в Мала Азия. Това точно е липсващото звено, ключовата особеност на сердикийския храм, която го доближава до по-късната западноевропейска романска архитектура.

Фиг. 15 а)

Фиг. 15 б)

В отговор на лансираните тези за сходство между романския стил в сакралното строителство и „Св. София“, авторът посочва кръстовидния план за основен признак, за чието постигане е необходим напречен кораб и предапсиден квадрат. Тъй като в Мала Азия основната разпространена форма е Т-образната, отговорът на въпроса къде и кога за пръв път възниква формата на латинския кръст се оказва разковничето в определянето на ролята на „Св. София“ в сакралната архитектура. Андрей Протич, в тази връзка, ни дава интересна информация: през IV век, според него, веднага след като църковните отци установяват, че кръстът, на който е бил разпнат Исус Христос, не е трираменен, т.е. Т-образен, а четирираменен (латински), западната църковна

архитектура започва да преследва тази форма, за да въплъти в църковната сграда идеята за разпятието на Христа²⁷. Трудно е да се каже доколко съзнателно през V – VI век сердикийските майстори са вложили тази идея в удължаването на източното рамо и дали съображенията им не са били от естеството, посочено ни от Стефан Бояджиев

Все пак, отхвърляйки другите „влияния“ върху „Св. София“ от все още незародилата се по това време романска архитектура - квадратния схематизъм и кръстатото засводяване, което се наблюдава в зачатък при българския храм (сравни фиг. 14 с фиг. 15 а),б),в)), като несъстоятелни, Богдан Филов определя разглежданата църква като предшественица на романския стил, а не като стояща под негово влияние²⁸. Тя е носител на онази форма – латински кръст, която впоследствие изиграва ролята за развитието на романската архитектура от X – XI век.

Фиг. 15 в)

25 Филов, Б., пос. съч., с. 121 – 122.

26 Пак там, с. 130.

27 Протич, А., пос. съч., с. 81.

28 Филов, Б., пос. съч., с. 136.

Заклучение

Църквата „Св. София“ е извънредно ценен паметник на културата. Уникалната ѝ форма и внушителното архитектурно изпълнение я превръщат в „прецедент“ в развитието на ранната византийска архитектура от V – VI век. Причината се крие във факта, че след нейното построяване развитието на ромейското сакрално строителство тръгва по съвсем различен път, т.е. тя се явява уникален, никъде неповторен случай, който вместо да пусне корените си на изток, откъдето черпи влиянията във формите си, създава ново архитектурно течение, оставайки в сянката на Юстиниановите величествени куполи, възплъщаващи имперското величие. „Св. София“ намира своите приемници на запад, превръщайки се в „онази преходна форма, която, като оставя на страна византийските строителни традиции, образува съединителната брънка“ между старохристиянската архитектура на Ориента и романската традиция в католическия свят. В този смисъл храмът представлява своеобразен мост между Изтока и Запада от времето преди между тях да зейне огромната както политическа, така и културна пропаст.

Използвана литература:

Филов, Б., Софийската църква Света София, С., 1913 г.

Протич, А., Архитектоническата форма на софийската църква „Св. София“, С., 1912 г.

Бояджиев, Ст., Софийската църква „Св. София“, С., 1967 г.

Коева, М., Олтарите на България. Архитектурата на православния храм, С., 2011 г.

Електронни източници:

www.stara-sofia.com

www.lostbulgaria.com

Фотографии: Християн Георгиев

Арт точка

Да представиш ревю за даден филм неминуемо означава да му направиш реклама, независимо каква е оценката, която даваш – нали нямало лоша реклама. По нашите географски ширини запознаването с даден кинематографичен продукт най-често става чрез безплатното му „сваляне“ от т.нар. торенти в интернет, всички знаем това. Настоящият най-общ анализ върху една неотдавнашна румънска продукция съвсем няма за цел да насърчава злоупотребата с авторски права, макар че за мнозинството хора не е ясно кое, кога и защо е законно или не в онлайн-мрежата. А и липсва алтернатива през повечето време, бих казала.

Филмът, който ще ви представим в този първи брой на списание *Via Balcanica*, оригинално носи заглавието „A fost sau n-a fost?“, в превод на български – „Беше или не беше?“ И у нас, и в останалите държави извън Румъния, откъдето идва тази продукция, тя е известна като „12:08 източно от Букурещ“.

Заглавие: „A fost sau n-a fost?“ / „12:08 източно от Букурещ“

Държава: Румъния

Година: 2006

Продължителност: 89'

Режисьор: Корнелиу Порумбою

Сценарий: Корнелиу Порумбою

С участието на: Мирча Андреску, Теодор Корбан, Йон Сапдару, Лушан Ифтиме, Мирела Кеоба и други.

Трудно е да се определи жанрът на този филм. Някои го оценяват като комедия, други – като драма, а според комисията към Кинофестивала в Кан – достоен за награда за дебют (Caméra d'or за 2006 г.).

„12:08 източно от Букурещ“ принадлежи към т.нар. Нова вълна в румънското кино (Noul val românesc), започнала откъм средата на предходното десетилетие. Централна тема в сюжета представлява дискусиата за участието на жителите от град Васлуй в свалянето на румънския комунистически лидер Николае Чаушеску. В навечерието на 16-тата годишнина от това съдбоносно събитие водещият на предаване – в не особено престижна телевизия – Джадуреску (Теодор Корбан) се опитва да изясни ролята на гражданите от Васлуй – имат ли те принос за свалянето на Чаушеску, или местният централен площад се пълни с хора едва след бягството му. Негови гости се оказват местен учител по история, който има проблеми с алкохола и прекомерната задлъжнялост, а оттам и с жена си, както и самотен пенсионер. И двамата поддържат тезата, че революцията е имало. Манеску (Йон Сапдару) и Пискоси (Мирча Андреску), изненадващо или не, биват опровергавани от всички зрители, обадили се на пряката телефонна линия. Подкрепя ги само местният продавач на „пиратки“ и други бомбички – китаецът Чен, който през декември 1989 г. се намира в Египет.

Филмът въздейства не само със сарказъм и ирония, но и с цялата атмосфера източно от Букурещ, която по нищо не се различава от класическия соцреализъм: провинциалната градска

архитектура, еднаквите бюфети и кухненски шкафове, разкритивени дивани и огъващи се фикуси по всички домове, които сякаш не са се променили ни най-малко за тези 16 години свобода и демокрация. Действителност, твърде близка до българската, струва ми се.

Снимки: <http://sofialive.bg>; <http://cinefish.bg>

Избрахме точно тази лента не само като продължение към наскоро стартиралото в сайта на „Клуб Балканика“ (<http://clubbalcanica.com/>) представяне на колекция фотографии от времето на румънската революция в края на 1989 г. и свалянето на последния източноевропейски комунистически лидер - Николае Чаушеску. И не само защото в самия край на 2012 г. се навършиха 23 години от тези събития, но и поради факта, че кулминацията им се състои в един от най-светлите дни, които отбелязва християнската общност и съвсем наскоро отпразнувахме за хиляден път – денят на Рождеството. Екзекуцията на лидера и съпругата му е извършена на 25-ти декември 1989 г. и натоварва празника с нови послания, белязва го с ново име - румънска Кървава Коледа. Ние, българите, минахме през „мирен преход“. Означава ли това, че не трябва да подлагаме нашата най-нова история на дискусия, питам се.

Ето как един от най-значимите за православно християнство празници придобива необичайни краски в Румъния. Какво ли са си пожелавали нашите съседи тогава? Отмъщение, мир, живот, смърт? Днес си взимаме „късмети“ с кафето; теглим ги от всевъзможни сайтове и социални мрежи; все по-често разни „мъдреци“ от списания и брошурки ни казват направо да си ги напишем сами, за по-сигурно; или режем малки листчета, пожелаваме здраве и успех, завиваме ги около дряннови клонки и хоп! – украсяваме баницата... всъщност тази практика (традиция!) е по-скоро на изчезване. Ожесточената борба за подаръци и задоволяването на набъбнали очаквания за нещо красивичко няма да анализирам днес. Размислете, към които отвежда историята в „12:08 източно от Букурещ“ - не само като филмов сюжет, а като реално състояли се събития, твърде тясно свързани и с нашето минало (и с нашето съвремие, вероятно и бъдеще), философски достигат до темата за свободата. И за борбата. Може би няма значение кога жителите на Васлуй излизат на площада; дали избавлението от комунизма е дар, или извоювана победа. Важно е значението на свободата като такава – за всеки един човек. Каква е цената ѝ и как хората я оценяват. Необходима ли е тя, или е едно прекалено абстрактно понятие за съвременния свят и общество. Питам се също, ние спечелихме ли своята свобода?

Мила Станчева

ПАРТИИ И ПАРТИЙНИ СИСТЕМИ.
ПАРТИЙНАТА СИСТЕМА НА РУМЪНИЯ МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

ИВЕЛИНА СТЕФАНОВА

Когато се говори за положението на Балканите в периода от създаването на национални държави до Втората световна война, непременно трябва да се имат предвид някои факти: националното обединение е процес, а не явление, то протича бавно и индивидуално за всяка една територия; понятията партия и партийна система са възникнали много преди действителната поява на тези политически формирания на Балканите, но именно за региона те се зараждат за първи път след създаването на национални държави; периодът между двете световни войни е особено интересен от гледна точка на новопоявилите се реалности на Балканите и като такъв той е изпълнен с много неочаквани и неподчиняващи се на логиката събития.

Същност на партията

Съществуват множество изследвания, които се занимават със същността на партиите. Техни първообрази могат да бъдат открити в атинския полис, в Древен Рим, а също така и през цялото Средновековие. По-близък до съвременното пример са може би единствено английските виги и тори. Макар и с различни подходи към проблема, авторите са единодушни, че това са по-скоро предпартийни или партийноподобни формирания, а за наличието на партии може да се говори едва от XIX век.

Най-значими изследвания за същността на партиите правят учени като Джовани Сартори, Макс Вебер, Едмънд Бърк и други. Тук ще спомена някои определения, които по-скоро са подредени хронологически и според различните политологически школи. В своето съчинение "Разсъждения върху причините за днешното недоволство", публикувано през 1770 г., Едмънд Бърк дава едно рационално определение за партия, което е актуално и се цитира и до днес: "Партията е група от мъже, които, обединени върху основата на определен принцип, се стремят да осъществяват националния интерес чрез техните общи усилия". Партията може да бъде оправдана като едно необходимо средство за осъществяване на политическите цели, което служи на политиците за "осъществяване на общите им намерения с помощта на цялата власт

и авторитета на властта"¹. Колкото и позитивно и до някъде наивно да изглежда това определение, то съдържа в себе си актуалната и до днес идея, че политическите партии са легитимен фактор в политическия живот дотолкова, доколкото те не пречат на идеите за държава и нация и поставят общия интерес над частния. Макс Вебер определя партиите като доброволни организации, целящи да осигурят властови ресурс на ръководителите и реализация на стремежите и постигане на личните изгоди на привържениците. Марксисткото определение за партия засяга класовите различия като противопоставя категорично буржоазия и пролетариат. Джовани Сартори дефинира партиите като: "Всяка политическа група, която се идентифицира с официално название, представя се на избори и е способ да предложи чрез изборите (свободни или несвободни) кандидати за държавни длъжници"². Съществува също група политолози, които наблягат на ролята на партиите като на свързващо звено. Така например Зигмунд Нойман твърди, че политическите партии осъществяват връзката между социалните сили и идеологии, от една

1 http://www.google.bg/books?hl=bg&lr=&id=ywr0CcGDNHwC&oi=fnd&pg=PR7&dq=giovanni+sartori+parties&ots=xR7akQfuhT&sig=YU_OP2CdWg_eIpbDj0pGfVTvCwg&redir_esc=y#v=onepage&q=giovanni%20sartori%20parties&f=false [17.12.2012; 22:21]

2 Пак там

страна, и официалните правителствени институции, от друга. Подобно мнение споделя и Сартори като изтъква, че "партиите са основни посредници между гражданското общество и държавата". Всички тези определения нямат претенцията за абсолютна изчерпателност или взаимозаменяемост. Те по-скоро се допълват или са отражение на вижданията на отделните им автори. Като цяло подходът към партиите като към свързващо звено е водещ и смисълът му е многопластов. Не бива да се забравя, че всъщност дефиницията за всяка отделна партия е съвкупност от факторите за появата ѝ, начина ѝ на възникване, дейността и др.

Ако може да се направи някаква обща характеристика за появата на партиите и тяхното развитие до средата на XX в., то най-вероятно тя би трябвало да включва в себе си следните факти: до XVIII в. съществува предмодерна фаза на развитие на партиите. В периода от края на XVIII – нач. на XIX в. съществува негативно отношение към партиите. Държавното право се интересува от монарха, парламента, съдилищата. В периода между двете световни войни се наблюдава неутрално отношение към партиите, но в същото време се появяват множество такива. На преден план излиза политическият плурализъм (традиционно считан за положително явление), който обаче води до множество проблеми в партийния живот, особено поради факта, че от една страна, повечето представители на многобройните партии имат слаба политическа култура и неразвито чувство за държавна отговорност, а от друга, самата законова уредба е твърде слаба. Вторият и по-съществен проблем е, че се появяват т.нар. антисистемни партии, които се стремят да овладеят публичната власт и да установят авторитарно управление.

Съществуват няколко теоретични модела за възникването на политическите партии. Те са: *институционален, кризисен, конфликтен (свързан с кливиджите), модернизационен.*

Институционалният модел за възникването на партиите, смята Морис Дюверже, възниква под две форми – вътрешноинституционален и извънституционален. Първият тип Дюверже отнася към класическата западноевропейска тенденция политическите партии да се формират вътре в институциите. Той смята този тип за характерен до края на XIX век. Вторият според Дюверже, извънпарламентарният, е характерен за фракциите, чиито членове не са имали достъп до парламента или са възпрепятствани от някакви ограничения (ценз). Авторът споменава, че може би най-известните такива партии са тези, произлезли от профсъюзите или от земеделските съюзи, както и от някои религиозни организации. Морис Дюверже поставя акцента на изследването си върху Западна Европа, което е и причината той да не обяснява конкретно, че този модел е изключително характерен за Балканите, но все пак конкретизира, че се отнася за възникване на партиите към края на XIX век.

Кризисният модел за възникването на партиите се основава на идеята за социално-историческата обстановка, която спомага за възникването на една или друга партия. Съществуват различни класификации за точното дефиниране на понятието "кризисен", що се отнася до създаването на политическите формирования. Теориите на повечето автори в общи линии стигат до извода, че при настъпването на някакъв вид динамични промени в обществото, се развиват и нови партии. Такива кризи според повечето автори възникват при появата на нови държави, при социални бунтове, при кризи в легитимния управляващ режим и др.

Конфликтният модел е свързан с т.нар. кливиджи (cleavages). Кливиджите по своята същност представляват структурен източник на дълбок конфликт и са теоретични. Теорията за кливиджите е актуална и е застъпена и днес, а

неин автор е основателят на норвежката политическа школа Стейн Рокан (60-те г. на XX в.)

Съществуват четири типа класически кливиджи – държава–църква; център-периферия; град-село; собственици-наемници. Без исторически подробно да анализираме появата на кливиджите, можем да приложим следния модел, валиден за XIX и началото на XX век. Възникват две конфликтни линии, въз основа на които се появяват политическите партии. Първата линия е свързана с формирането на нацията. Вследствие на този конфликт възникват партии на господстваща и малцинствена култура. От тук възникват малцинствени партии. Вторият голям конфликт е свързан с индустриализацията. От него следват 2 подконфликта. Първият е град-село. Съответно се стига до появата на аграрните партии. Вторият подконфликт е този между труд и капитал, който довежда до социалистическите, социалдемократически и комунистически партии.

Модернизационният модел взаимства идеите на Рокан за конфликтния модел и ги доразвива. Този подход се базира преди всичко на противопоставянето на вече съществуващи неща и създаващото се от тях недоволство. Клаус фон Байме е разработил схема от десет конфликта, които смята, че пораждат цялата модерна политическа система.

Класическо е разделението на партиите, което прави Морис Дюверже¹. Той говори за партиите с парламентарен произход като за рамкови (кадрови) партии. Това са партии, които в западноевропейския си модел разчитат на силно харизматични личности, които да наберат необходимия електорат. Дюверже определя партиите с извънпарламентарен произход като масови, тъй като те разчитат предимно на членовете си. Разграничението между

1 Материалите са от: ИЗБОРНИ КОМИТЕТИ И МЕСТНИ ПАРТИЙНИ СТРУКТУРИ, КАДРОВИ ПАРТИИ И МАСОВИ ПАРТИИ-Морис Дюверже; преводна статия на доц. Борис Попиванов

кадрови партии и масови съвпада с различията, възникващи от различните типове партийна организация. Кадровите партии съответстват на изборните комитети, които са децентрализирани и слабо споени, докато масовите партии са изградени на основата на местни структури, които са по-централизирани и по-здраво споени. Днес също съществува моделът за партии на Дюверже под формата на електорални и членски партии. Политолозите са разработили и модел за организацията на партия, която наричат всеобхватна (catch all). Такава партия обхваща в себе си както характеристиките на електоралните, така и характеристиките на членските партии. Съществуват също универсални и полумасови партии.

Изложението не акцентира на делението на партиите на партийни фамилии², тъй като този тип деление е стандартен, а от друга страна, индивидуален за всяка държава и по него ще бъдат определени партиите във втората част на изложението, отнасяща се до политическия живот в Румъния между двете световни войни.

Партийни системи

Типологията на партийните системи е сложна. Сложността ѝ се крие във факта, че при типологизирането на партийните системи различните автори акцентират върху различни проблеми. Когато се преценява до колко една типология на партийните системи е добра, основен критерий е полезността ѝ, тъй като съществуват и множество твърде абстрактни и неприложими такива.

Ако трябва най-кратко и еднозначно да се даде определение за партийна система, то

2 Партийни фамилии са партиите, съществуващи в много държави и утвърдили се на международната политическа сцена.

най-вероятно това е: взаимодействието между партиите в политическата система.¹ Колкото по-близки до най-новата история са изследванията върху партийните системи, толкова по-сложни и основаващи се изцяло на политиката са те. Тук ще включим характеристиките, дадени според двама касически автори - Джовани Сартори и Морис Дюверже².

Принципът за класификация на партийните системи при Дюверже е броят на партиите. Той класифицира системите като еднопартийни, двупартийни и многопартийни. Като пример за еднопартийни системи Дюверже въвежда тоталитарните режими. Авторът говори за съществуването на три типа двупартийни системи – буржоазна двупартийна система, която възниква още при появата на първите съвременни партии и за която е характерно класическото противопоставяне между либерали и консерватори; партийна система, при която противостоящи по възгледи са социалистическите и консервативни партии (социалистите са изместили либералите); третият тип е свързан с комунистическите партии и противопоставящите им се консервативни, характерен пример за който е Италия. Дюверже не дава никакво конкретно обяснение за многопартийната система, тъй като споменава, че нейните характеристики могат значително да варират спрямо броя на партиите.

Джовани Сартори надгражда теорията на Дюверже, дистанцирайки се от броя на партиите като определящ вида партийна система и разделяйки партийните системи на два типа – конкурентни и неконкурентни. Сред видовете конкурентни партийни системи той

разграничава няколко типа според формата на плурализъм. Партийни системи с полярен плурализъм той нарича тези, в които съществува или силно противопоставяне, или антисистемни партии, стремящи се към коренна промяна на положението. Конкурентни системи с умерен плурализъм според Сартори са тези, в които не съществуват силно полюсни настроения и в които е възможно формирането на коалиции. Авторът отделя специално внимание на двупартийните системи, определяйки ги като особен вид умерено плуралистични такива. Като конкурентна посочва и партийната система, при която за значителен период от време една партия доминира. Сартори обосновава това с факта, че в изборния процес всъщност участват и други партии. Просто доминиращата партия има безспорен авторитет сред гласуващите, който е постигнат отново като обект на конкуренцията. Като неконкурентни партийни системи, особено типично за американската школа, към която принадлежи Сартори и не без основание, той определя тоталитарните режими.

Партийната система на Румъния между двете световни войни

Въпреки разпокъсаните румънски територии преди Първата световна война и различното положение на населението, което след 1918 г. влиза в държавата, наречена Велика Румъния, наличието на партиен живот до 1918 г. е традиционно като за останалите балкански държави. Макар да съществуват отделни малки партийни формирования, партиите, имащи основно значение, са две – консервативна и либерална и действията около тях се развиват само в Старото кралство.

¹ 'Parties make for a 'system', then, only when they are parts (in the plural); and a party system is precisely the system of interactions resulting from inter-party competition.'; пак там

² Първият опит за систематичен анализ на модерните партии прави Морис Дюверже в книгата си "Политически партии", публикувана през 1951 г.

Карта на Румъния (Старо кралство) преди Първата световна война¹

Карта на междувоенна Румъния²

1 Източник: <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/ro/1/15/JudeteAntebelice.png> [18.12.2012 14:26]

2 Източник: <http://www.asociatia21decembrie.ro/2010/12/la-multi-ani-romania/> [20.12.2012. 15:20]

Вникакъв случай не бива да бъдат пренебрегвани и по-малките партийни групи, тъй като те стават основата, на която стъпват партиите след Първата световна война. Тук ще проследим политическите процеси и исторически събития, случили се в Румъния в периода между двете световни войни и довели до разнообразието в партийната система на страната.

Трудно е да се направи строга класификация на партиите особено за такъв динамичен и изпълнен с обрати период като междувоенния. Тъй като целта на настоящото изследване не е да акцентира върху управлението на Румъния в годините 1919-1939, а да представи съществуващите през периода партии, смятам, че такава класификация е уместна и внася яснота. Изложението не претендира за подробен преглед на партийната система в Румъния, а по-скоро за представяне на общата картина като са използвани конкретни примери¹. За периода в Румъния играят по-значителна роля следните партии:

- Либерални партии: Национална либерална партия
- Консервативни партии: Консервативната партия играе важна роля в пораншната румънска история. Нейното влияние значително отслабва след Първата световна война, тъй като бива компрометирана поради своята прогерманска позиция. Членската маса на партията включва много едри земевладелци, а с разделянето на именията влиянието на тази класа намалява.
- Земеделски (аграрни/селски) партии : Национална селска партия
- Фашистки (крайно-десни): Желязна

гвардия

- Социалистически, комунистически и социал-демократически партии: Румънска комунистическа партия
- Националистически партии: Партия на народа; Румънска национална партия
- Етнически партии (или такива, чиито членове са лица от малцинствени групи според своя произход и/или религия) – Еврейска партия (*Partidul Evreiesc din România*); Маджарска партия (*Partidul Național Maghiar*)

Трансилванска национална партия

Партията е позната като Румънска национална партия (*Partidul Național Român, PNR*), но всъщност възниква и е известна като Румънска национална партия в Трансилвания и Банат (*Partidul Național Român din Transilvania și Banat*). Първоначално е създадена, за да представлява интересите на етническите румънци (особено на тези от двете области) в земите на Австро-Унгария още около 1880 г. След Първата световна война партията става една от основните в страната и дори формира правителство с Александру Вайда-Воевод между ноември 1919 и март 1920 г.

Много скоро след Първата световна война, вече изцяло на Румънска територия, се сблъскват интересите на Трансилванската национална партия (която застъпва в идеите си и автономия на Трансилвания след войната) и Либералната партия, тогава издигаща идеята за крайно централизирана държава около Старото Кралство. Основен лидер на Трансилванската национална партия в годините 1919-1926 е Юлиу Мъниу. Изборите през 1919 г. бележат очевидна победа за Националната партия и за Селската партия. Създава се коалиционно правителство, начело с водача на Националната партия Александру Вайда-Воевод като министър-

¹ Следва да се направи уточнението, че през междувоенния период съществуват и други партии в страната, но те остават малко или повече извън основните събития или по идеологията си много се доближават до тук разгледаните партии, което е и причината да не са обект на настоящата разработка.

председател и Йон Михалаке като министър на земеделието.

През 1926 г. партията се обединява със Селската партия на Регат, за да сформират **Националната селска партия** (Partidul Național Țărănesc), чрез която да могат да оказват по-ефективна опозиция. Малко преди това към Румънската национална партия се присъединяват Консервативно-демократичната партия (1922 г.) и Партията на народа на Николае Йорга (1925 г.)¹.

Положението на Националната селска партия се затвърждава след смъртта на крал Фердинанд през юли 1927 г., последвана от смъртта на Йон К. Брътиану, като по-този начин Либералната партия губи най-способния си водач, а неговият брат Винтила не се оказва достоен заместник. Тъй като престолонаследникът Михай е едва петгодишен, се назначава регентство. Из цялата страна се надига опозиция срещу либералното управление, а в някои области се извършват и селски демонстрации. Когато Винтила Брътиану подава оставка през ноември 1928 г., Юлиу Маниу е помолен да състави кабинет. През декември се провеждат избори без официална намеса. Встъпването на власт на новия режим се посреща със значителен ентузиазъм. Маниу дава уверения за помощ на селяните, за повече автономия на местните администрации, за истинско представително управление и за промяна в общата икономическа политика. В гласуването Националната селска партия, която участвала в коалиция, включваща Германската партия на Трансилвания и социалдемократите, печели 349 места. Либералите получават 13. Национал-селското правителство остава на власт от ноември 1928 г. до октомври 1930 г. Без съмнение то предлага най-добрата възможност, възникнала пред Румъния, за установяването на реално действаща конституционна система:

¹ През 1910 г. заедно с А. К. Куза Николае Йорга поставя основите на Демократичната партия на националистите, а през 1924 г. създава Народната партия.

на власт е реформаторска партия, а кралят на практика има второстепенни позиции в управлението. В съответствие с предишните си уверения, правителството на Маниу наистина се опитва да въведе истинско парламентарно управление и да сложи край на полицейския контрол и цензура. Направени са усилия да се подобри държавната администрация и да се позволи повече свобода за действие на местните власти. Въпреки многобройните реформаторски мерки, националният селски режим пада поради относително тривиалния въпрос, свързан с кралското семейство. През юни 1930 г. Карол II се връща в Румъния и възобновява функциите си на монарх. Действието е извършено с одобрението на Маниу и вероятно се ползвало с широка обществена подкрепа. Приемайки връщането на Карол на трона, министър-председателят обаче поставя условието той да прекрати връзката с любовницата си Магда Лупеску, неизпълнението на което по-късно довежда до оставката на Маниу.

Селска партия на Регат

Селската партия на Регат, също както едноименната в Хърватия нараства по значимост с въвеждането на всеобщото право на глас. Ръководството е в ръцете на интелектуалците, но основата ѝ представлява селското мнозинство. Учителят Йон Михалаке и лекарят Николае Лупу играят важна роля в нейната организация. Партийната програма подкрепя принципа, че селянинът трябва да притежава земята, която обработва, и че основата на земеделската система трябва да бъде малкото селско стопанство. В политическите борби на деня Селската партия си сътрудничила добре с Националната партия на Трансилвания.

Йон Брътиану¹

Либерална партия

Либералната партия в Румъния съществува още преди Първата световна война, когато в държавата, си съперничат основно либералната и консервативната партии. Партията става дясна в разбиранията на народа именно заради опозицията си с консерваторите и след като през 1916 г. застава на страната на Антантата. Новосъздадените популистки движения в Румъния след края на войната остро критикуват партията за хаоса, който цари вътре в държавата и за непроведената до 1921 г. аграрна реформа. През ноември 1918 г. Йон К. Брътиану сменя Александру Маргиломан на поста министър-председател. През септември 1919 г. той подал оставка. През януари 1922 г. на власт се връща либералното правителство начело с Йон К. Брътиану. С изключение на краткия период от март 1926 г. до юни 1927 г. Либералната партия остава на власт до 1928 г. Както било обичайно, новото правителство провело избори През март 1922 г. в резултат на очевидно корумпирани процедури, то постигнало огромна победа, като спечелило 260 места срещу 17 % на предишните

избори. В този момент либералите могли да се възползват от ситуацията, за да наложат влиянието си. Техните членове и поддръжници заели главните административни постове и на практика доминирали политическата система. По този начин новата конституция, която била завършена през март 1923 г., изразявала желанието на либералите за унитаристка, национална държава. Контролът на Либералната партия върху държавата укрепнал още повече с прокарването на закон през март 1926 г., който предвиждал, че всяка партия, получила 40% от гласовете, може да контролира половината от местата плюс пропорционална част от останалите. Използването на полиция и на други мерки за репресия гарантирали допълнително изборните победи. Либералите били са подпомогнати и от факта, че техните лидери добре сътрудничели с краля. Когато през 1927 г. Йон Брътиану умира, партията е поета от неговия брат Джордже Брътиану, но поради неспособността на последния да се справи със ситуацията заради идейни различия, които съществували и по-рано в либералната партия, всъщност нейната масова част остава в ръцете на т.нар. млади либерали – Йон Дука, а след това Джордже Тътъреску.

¹ [Източник: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/5a/Ion.C.Bratiianu_02.jpg/200px-Ion.C.Bratiianu_02.jpg](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/5a/Ion.C.Bratiianu_02.jpg/200px-Ion.C.Bratiianu_02.jpg) [18.12.2012,12:54]

Желязната гвардия

Снимка на брой от вестника на „Желязната гвардия“. Горے в ляво – знакът на legionерите, в центъра - снимка на Конелиу Кодряну¹

1 Източник: http://camasaverde.files.wordpress.com/2011/04/presa_legionara_garda-de-fier1.jpg
[20.12.2012 18:20]

Garda de fier е крайно дясно политическо движение, основано от Корнелиу Зеля Кодряну на 24 юли 1927 г. и оглавявано от него до убийството му през 1938 г. Желязната гвардия играе роля в политиката на Румъния от създаването си до началото на Втората световна война. Сама по себе си идеологията на Желязната гвардия е може би единствена по рода си. Нейните привърженици имат свръх националистически разбирания като се обявяват за антикомунисти и имат подчертано фашистки уклон. Характерни за движението, което по-късно прераства в партия, са както прекаленото позоваване на ортодоксалната църква, така и още по-явния антисемитизъм. Въпреки традиционния за румънската православна църква антисемитизъм Желязната гвардия достига крайности като се опитва да въведе един вид „държавен антисемитизъм“ основан не само на религиозна, но и на икономическа и расова основа.¹ Появата

1 Антисемитизмът и изобщо неприязнът към евреите в румънското общество имат дълбоки корени. Интересно е, че макар Желязната гвардия да се явява фашистка организация, тя не предлага сред идеите си прочистване на евреите, а на чисто националистически принцип се стреми да ги изолира и неутрализира. Противоречията между евреи и румънци имат голямо поле на обхват. Те могат да се открият още в периода преди Първата световна война, когато предимно евреи са държатели на

й е обусловена от подема на комунизма. Движението възниква в Молдова (по-точно в Университета на Яш), която е най-близо до болшевишка Русия. Една част от привържениците му са определено антисемитски настроени, макар че в случая става въпрос по-скоро за социално-икономически (породен от масовото заселване в Молдова на изгонени от Галиция евреи), отколкото за религиозен или расово-биологичен антисемитизъм. Историческият водач на Гвардията Корнелиу Кодряну е виждал в нея нещо като монашеско-военен орден, а що се отнася до идеите, които е изповядвал, те са по-близо до тези на Хосе-Антонио Примо де Ривера²,

едрите поземлени владения, които румънските селяни обработват. Важно е да се спомене, че големият проблем на Румъния след Първата световна война се оказват именно малцинствените групи, които не успяват да бъдат успешно интегрирани. През 30-те години на XX век 4,2% от румънското население е еврейско. Този процент обаче е измерен на базата на цялото население. В големите градове процентът на еврейско население достига 30%, а в някои – дори 50 %. Въпреки редицата закони, които възпират евреите от публични изяви, все пак те остават държатели на голяма част от румънските капитали в икономиката до Втората световна война.

2 Хосе Антонио Примо де Ривера е основателят на Испанската фаланга – движение в Испания, почерпило корените си от италианския фашизъм, но все пак имащо идейни различия с него. Явява се единствената законна партия по времето на диктатурата на Франко

отколкото на Мусолини или Хитлер. Негови съмишленици през 30-те са изтъкнати румънски интелектуалци като Константин Нойка, Емил Чиоран и Мирча Елиаде. След убийството на Кодряну през 1938 обаче наследникът му Хория Сима се ориентира към тесен съюз с немските нацисти. През 1941, след поредния конфликт между легионерите и армията, "Желязната гвардия" е разпусната от премиера маршал Антонеску.

Бързо поддръжниците на движението, всъщност основано под името "Легион на архангел Михаил" («Legiunea Arhanghelului Mihail»), започват да бъдат наричани легионери (*legionarii*). Дори името на движението се променя на "Легионарно движение" („Mișcarea Legionară"). Желязната гвардия, създадена като такава през 1930 г. на практика представлява въоръженият и политически клон на Легиона, но поради действията именно на тази част от сподвижниците, а и поради по-популярното название, целият Легион получава това име. През 1933 г. движението е забранено от властите. През 1935 г. когато вече не съществуват толкова яростни противници на движението, то се обявява официално за партия под името "Totul pentru Țară" ("Всичко за държавата/родината") "Желязната гвардия" остава в историята с особената смесица между фашистката политическа идеология и религиозно-националистическия мистицизъм, които подтикват привържениците ѝ към осъществяването на няколко много сериозни атентата спрямо високопоставени лица в страната. Извършилите тези тежки политически убийства произлизат именно от трите, т.нар. "Отряди на смъртта" (Nicadori, Decemviri, Răzbunători)¹ Всъщност самите "Отряди на

смъртта" са наречени така от последователите на движението като в името те влагат смисъла на това, че участниците в тези отряди са готови да се борят за каузата си на всяка цена, дори рискувайки смъртна заплаха. Оказва се обаче, че идеологията на сподвижниците достига крайности и отрядите на смъртта наистина носят смърт. Целият апарат на движението е осеян с различни символи – името на органа, който се грижи за организационната дейност контролира дисциплината, например, е "cuib", означаващо "гнездо". След смъртта на Кодряну фанатизмът на участниците в движението нараства. Съществуват сведения за песни предимно на младежкото крило на организацията, чиито текстове затвърждават идеята, че легионерите се борят в името на Кодряну (възприеман като духовен водач) и дори смъртта в негово име си заслужава. По време на режима на Карол II легионерите са силно потискани от властта.

Социалистическа и комунистическа партии на Румъния

Социалистическата партия на Румъния (*Partidul Socialist din România*) възниква около кръга хора, които преди Първата световна са били обединени в Румънска социал-демократическа партия (*Partidul Social Democrat Român*). В следвоенните години се забелязва подновено профсъюзно въннение и това спомага за образуването на Комунистическа партия. В Румъния тя има ограничен успех сред работниците и буквално никакъв отзвук сред селяните. В страната комунистическата партия не успява да заеме важна роля в политическия живот до Втората световна война, защото спрямо нея е насочено вниманието на властта.

[Кълинеску. Особено жестоко е убийството на Михай Стелеску, който по-рано се отцепва от Желязната гвардия и основава "Cruciada Românismului". Извършителите на убийството са студенти по теология. Подтикнати от силната вяра в това, което вършат, те прострелват тялото многократно \(има данни за над 100 изстрела\) и дори се твърди, че след това изпълняват таен танц около него.](#)

¹ [Характерни за т.нар "отряди на смъртта" са особено хладнокръвните убийства, които те извършват. Това е основна причина да се гледа с много критично око на действията на Желязната гвардия изобщо. Сред убитите от легионерите са двама министър-председатели – Йон Дука и Арманд](#)

Да не забравяме, че румънското правителство изпраща армията си срещу унгарския комунистически режим на Бела Кун. Оттам насетне румънските лидери се гордеели, че представляват „бастион“ срещу комунизма. След като Коминтерна призовава към разделянето на Трансилвания, Добруджа, Бесарабия и Буковина, партията спечелва силната неприязън на румънските националисти. За в бъдеще лидерите на Комунистическата партия произлизат не толкова от румънците, колкото от унгарците, българите и евреите, а също и самата партия сътрудничи и влиза във взаимоотношения предимно с тази част от населението. Крилото на партията, повлияно по-силно от болшевишкото движение в Русия, прераства в Румънска комунистическа партия (Partidul Comunist Român) след свалянето на Антонеску, но до 1944 г. това крило провежда единствено контакти със Съветския съюз. Комунистическата партия става силно доминантна след Втората световна война. Настоящата статия само очертава рамките на развитието на партийния живот в Румъния между двете световни войни, като няма претенции за изчерпателност. От по-горе описаната примерна класификация на партиите според тяхната ориентация, бихме могли да стигнем до извода, че в междувоенна Румъния наблюдаваме наличието на сравнително динамичен политически живот с ясно открити водещи фигури.

Библиография:

Йелавич, Барбара. История на Балканите / Барбара Йелавич . – София : ИК Агат-Ах, 2003
Карасимеонов, Георги – Политическите партии, София Горекс Прес 1999г.
Манчев, Кръстьо "История на балканските народи (1918-1945 г.), София, 2004 г.

Сартори, Джовани – Партии и партийни системи
http://www.google.bg/books?hl=bg&lr=&id=ywr0CcGDNHwC&oi=fnd&pg=PR7&dq=giovanni+sartori+parties&ots=xR7akQfuhT&sig=yU_OP2CdWg_elpbDj0pGfVTvCwg&redir_esc=y#v=onepage&q=giovanni%20sartori%20parties&f=false
http://thompkins_cariou.tripod.com/id15.html
http://members.tripod.com/nie_monthly/nie78_00/bogdan.htm
<http://www.counter-currents.com/2011/04/codreanu-and-the-iron-guard/>
<http://www.pntcd.eu/introducere-in-istoria-pntcd>
<http://www.claremontmckenna.edu/hist/jpetropoulos/ironguard/ideology.htm>

Балканските градове през очите на един пътешественик

Райнхолд Лубенау произхожда от старинен бюргерски род. Живеел в тогавашния източнопруски град Кьонисберг (дн. Калининград). Учил в обичайните за онова време градски училища и получил образование, най-вероятно на средно равнище. По-късно Лубенау станал аптекар. Пътувал много. Описал пътешествията си в 884 листа. Неговите съчинения останали почти неизвестни чак до 1914 г. Тогава Вилхелм Зам издава тяхната първа част, а втората излиза едва през 1930 г. Лубенау пътува през Балканите в 1587 г.

Белград

• Град Белград, от старите писатели наричан Белградум, също Тауруним, Алба Греца, Нандар алба, Бялата крепост, полски Бялоград; сърбите са го нарекли Chries, от Chries Weissenburg. Един виден дубровничанин ми бе показал една стара римска монета; на едната ѝ страна беше изобразен воин между един вол и един кон, на другата страна — надписът Таугипит. Зашто тук в Мизия римските легиони обикновено държали своите зимни лагери. Този град е столица на Сърбия и по времето на император Сигизмунд преминал към унгарската земя, който го получил от Георги, деспота, който бил господар на Сърбия, чрез размяна, тъй като градът бил ключ към Унгария. По-късно, когато турчинът завзел този град и крепостта, Унгария изпаднала в такова плачевно

положение.

• Това е наистина един прастар и доста живописен град, изграден с две стени и високи кули, които сега почти изцяло са превърнати в рупища развалини, щом били завзети и завладени от турчина. Градът има повече ниски къщи. Улиците са доста қални, но иначе са широки и дълги. В средата на града се намира един голям қерван-сарай, в центъра му хубав водоскоқ, целият наоқоло е покрит със сводове. Там в него търговците държат вътре стоците си и горе се намират техните стаи и дюќани. Зашто тук е голямо разтоварище, понеже двете големи реќи Сава и Дунав се сливат край града и двете са еднаќво големи и плавателни. Реќата обаче запазва името на Дунав до Понт Евќински...

• В града живеят турци, евреи, гръци, дубровничани, далматинци, хървати, италианци и всяќакви народности. Целият град е пълен с дюќани, қерван-сарайи и хубави дуќамии и турски черќви, ќато и всяќакви християнски черќви и еврейски синагоги, ќаќто първите пълни с чудесни чешми и бани. Всеќо, ќето човек поќелае, може да получи в магазините също ќато в големите градове на Италия или Германия, особено при дубровничаните. Те са получили особени привилегии от турския султан, не само в този град, ќаќто и в предградиято (ќето по броя на ќъщите е почти по-голямо от истинския град, ќаќто и навсяќде из цяла Турция предградията са по-големи, таќа че, аќо се пресмята общо, се получава един необиќновено, голям град)...

• Горе на височината до града се вижда една хубава голяма крепост с две стени с

висоќи, мощни кули от дялани четвъртити ќамъни, ќито са покрити с олово, почти велиќолепни са. Оградена е с иззидан ров. Няќои стени стигат долу до водата и там над реќата се намират чудни бастиони и кули. Тази крепост е изградена от Алберто, австрийския херцог и унгарски крал, ќогато завзел Белград...

• От Виена до тук — Белград, се вливат 16 плавателни реќи в Дунав и 60 реќи в целия Дунав надолу до Черно море.

• Тук свършва кралство Унгария, Белград съставя границата и започва страната Сърбия.

Ниш

• Град Ниш носи името си от реќа Ниса или Несо, ќоято протича през града. Преди той е бил твърде голям и силен, ќаќто и още прославен, но сега от него е останала едва шеста част. Тук-там могат да се видят останќите от стени, също големи парчета от куќоли, зарити в земята, и бастиони, ќаќто и голяма част от крепостта, край ќоято на отиване пътувахме, но цялата е срутена и разнесена. Градът е разположен под една голяма и висоќа планина, ќоято е пълна с топли извори. Тук е половината път от Виена до Константинопол и този град няќога е бил главен град в Сърбия.

Пирот

• Град Пирот, който е изграден от цар Пир, сега се нарича от туќашните жители Шарќой. Разположен е в хубава равнина сред планини и е бил чудесен красив град и може да се каже: „Сега леќат пред погледа съборени и разрушени градовете..." Пред града от една сќала извира голям речен извор. Оқоло града протича една

реќа, ќоято също ќара ќелело, по ќето са заќачени куќли. Те загребват вода и я изливат в улците. Таќа водата се отвежда в помещенията на банята.

• Тази вода отчасти тече оқоло крепостта, ќоято се намира на една сќала и няќога е била твърде здрава, сега обаче е съвсем порутена, запазени са само няќои кули върху ќито шърќелите вият гнездата си. Жителите са в по-голямата си част християни и ариани в града има само една дуќамия или черќва.

Драгоман

• Привечер свърнахме на страни от пътя в едно село наречено Драгоман, ќето беше подчинено на Мехмед паша. Надвечер дойде една българсќа буљца с майќа си и по-първите си приятелќи при нас и поднесе на господин оратора от нейното сватбено питие. Тя се беше наќичила хубаво по техния обичай. Обаче валеше много. Хората поќаниха нашите служители на тяхната сватба и неќолщина, ќаќто и аз отидохме там и гледахме техните церемонии. Те изпълняваха своето хоро със същата грация и припеви, ќаќто и нашите литовски жени. При тези народи се счита за голям грях няќой да даде доброволно дъщеря си или приятелќата си на мъж. Ето защо, ќогато гостите са най-весели, годениќът отќрадва тайно своята невеста, независимо от сватбата и я завежда в своя дом. Веднага обаче настъпва вълнение, един вид те не са били доволни от това, че годениќът е отвяляќл годеницата. Все паќ ќараницата и враќдата се потушават бързо и накрая се смеят за това...

София

• Градът София преди време е

принадлежал на владетелите на България, впоследствие на деспотите и притежателите на Сръбската земя, докато се запазвал техния род и не бил изкоренен от турците. През много улици на града тече вода. Иначе градът лежи на река, наречена Исър, която тече на север към Дунав и е съвсем голяма, плавателна река. Градът обаче в по-голямата си част дървен и покрит с дъски. Разположен в една много приятна местност и наоколо далеч е заобиколен с планина, наречена преди време Хемус или Емус, която дели Тракия от Мизия. Туц се правят най-хубавите шаячни ямурлуци, қақвито могат да се намерят в цяла Турция...

- Град София е един извънредно важен и голям търговски град и е главен град на България или Волгария. В града има много хубави джамии и бани и особено една много голяма хубава джамия с много обли кубета, която е построена за пътници и бедни и е покрита с олово. До нея се намира една хубава, бликаща чешма, която е построена от чист мрамор. Дубровничаните, които туц са наричани латинци, въртят голяма търговия и всички ходят заметнати с техните хубави, дълги, направени от фино черно суцно дрехи, қато чели са в техния собствен град...

- Туц в този град се изработват хубави шишета от различни пръчки, които са засмолени със смола от смолистите гори, қато силно се изваряват и са много удобни да се използват при пътуване, понеже не са тежки и се наричат софийски шишета.

Пловдив

- Филип, бащата на Александър Велики наредил да построят този град Филипополис, т.е.

градът на Филип. Преди време градът се наричал Кронидес, Златното изворче, Тримоншиум, също Понитроплис. Турците го наричат Филипе. Разположен е под планината Родоп. Преди време е бил граничен пункт и същевременно столица на Македонското царство и, қақто св. Павел го нарича, бил е свободен град...

- Градът е твърде голям и широк, разположен е в едно много приятно място. Обаче сградите и джилницата са повечето, қақто е обикновено при турците, много занемарени и са от пръст и қал, други пък са немарливо подпрени една о друга, за да могат тақа буцвално да се крепят...

- В града има пет скалисти височини, от които две са малко по-ниски, другите три са по-високи и се отделят от ниските, қато навлизат в средата на града. На всяқа една от тях имало крепост или царски дворец. Всеичките тези три са били заградени с една стена, което се вижда от основите на стените, понеже от двете страни има запазени още големи врати и парчета от стени. Също тақа горе на височините, особено на едната височина, се намира парче, напомнящо қапела, и в нея имаше много християнски изображения, но повечето издрасқани. Там бяха написани имената на мнозина видни господа и благородници и до тях и аз надрасқах с един нож и моето име...

Одрин

- Градът Адрианополис от турците се нарича Едрене. Той е бил построен от Усқада и Орест и дълго време бил наричан по имената на основателите му Орест, също Усқадама.

Обаче император Хадриан, имал голямо желание да се спира на това място. Затова той разширил града, украсил го с хубави дворци и старини паметници, които обаче сега не са запазени, и го нареқъл на своето име Адрианополис, т.е. град на Адриана. Той е главен град на областта Тракия...

- В града живеят само гърци и евреи, при които човек може да купи и вино, қақвото турците не могат да държат. Извън града се намират най-хубавите сгради, қъщи и дворци. По-специално извън града има два главни, големи магазина, които турците наричат безистени, от „без“, което на арабски значи платно, сиреч магазин за платове. В него се продават сқъпи пурпури, платно, қоприна или златни вещи...

- Қъщите са извънредно дълги и големи, тақа че от единия до другия край не може да се види, и са пълни с бақалнички и дюкјани, в които се продават златни изделия, қопринени стоқи, перли, сқъпоценни қамъни, соболеви, тигрови и пантерови қоқи. Също тақа се обқовават саби, щитове, мечове, седла, қоисқи принадлежности, изкуствено посребрени и снабдени със сқъпоценни қамъни, също персийски, қопринени и турски қилими...

Ивайло Динев

Източник:

Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV-XVII в., изд. „Наука и изкуство“, 1979 г.

Балкански смях

Карикатура, осмиваща позицията на Русия към Гърция до края на Кримската война, за да разпространи експанзионистичните си цели както в Източното Средиземноморие, така и на Балканите.

Източник: <http://www.fhw.gr/chronos/12/en/general/gallery/136.html>

Авантурите на Тито Жуан във Виена

Източник: <http://sando.blog.mk/2012/05/05/tito-zhuan-ili-titonova/>

САЩ-НАТО

Корпорация за конфети

Източник: <http://www.cartoonstock.com/directory/n/nato.asp>

Черна гора

Източник: http://www.artija.net/zikison2006/karikatura/Simon_Vuckovic___MONTE-NEGRO_detail.htm

“Платихме си!
Платихме си!”

Съседи

Източник: <http://tsiolakis.blogspot.com/>